

Rexa Dezső
**Beszélő utcák,
pletykáló
házak**

BUDAPEST
könyvek
Magyar Budapest
Történelmi
2012

A harminc
számozottból

példány

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J000969139

X 150 1 00

X 150 100

REXA DEZSŐ

Beszélő utcák, pletykáló házak

A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta,
a szöveget válogatta

Hidvégi Violetta

Budapesti Városvédő Egyesület
Budapest Főváros Levéltára
Herminamező Polgári Köre – 1990
Budapest, 2012

Sorozatszerkesztő Saly Noémi

Megjelent

a Nagy Budapest Törzsasztal gondozásában az
újraindított BUDAPEST megjelenésének
március tizenötödikei – nyolcadik – évfordulóján

A kiadást támogatta

„Budapest Bank Budapestért” Alapítvány
Magyarországi Evangélikus Egyház

Nemzeti
Kulturális
Alap

Illusztrációk: Budapest Főváros Levéltára gyűjteményeiből
Mai fényképek: Sebestyén László

Sorozatterv, tipográfia

Tandem Grafikai Stúdió – tandemgrafika.hu
(Farágó István & László Zsuzsa)

A sorozatban megjelent kötetek

Tarján Vilmos: A bedesztázott riporter (2007)

Zolnay Vilmos: Járom a pesti utcát (2008)

Az ismeretlen Lestyán (2009)

Legendák Lovasa (2010)

Jókai Mór: Budapestnek emlékül (2011)

Nyomdai munkák:

Pharma Press Nyomdaipari Kft.

1037 Budapest, Vörösvári út 119–121.

Felelős vezető: Dávid Ferenc

ISBN 978963 7537 33 2

„Szeretném, ha akadna egy művem,
mely túléljen, – mert hiszen eddigi műveimet
mindig szerencsésen túléltem.”
(Rexa Dezső)

Az ízes szavú levéltáros

A történet 2010-ben a Tisza partján kezdődött. Főszerkesztő/főkadarnagy úr megkínált egy antikváriumban vásárolt, gépelt, bekötött kézirattal. Láthatatlanban igent mondtam. Hogyne tettem volna egy 19. században született egykori kolléga írásainak szerkesztői munkálataira. A szövegek elolvasása megerősített döntésem helyességében; érdekelt a téma, a szerzőre pedig egyre kíváncsibb lettem. Mit tesz ilyenkor egy levéltáros? Keresi a forrásokat. Alapvető segítséget egy másik levéltárostól Sunkó Attilától kaptam, aki Rexa Dezső budai Várra vonatkozó utcanév-történeteit publikálta. (Sunkó Attila: „A Vár”. Rexa Dezső utcanévtörténeti kézírata. FONS, 1996. 2. sz.) Ez a munka vezetett el a Pest Megyei Levéltárban őrzött Rexa-hagyatékhoz. (Pest Megyei Levéltár IV. 475-f. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegegye Levéltára. Rexa Dezső főlevéltárnok hátrahagyott iratai. 1890–1964. Továbbiakban: Rexa Dezső iratai). A 18 doboznyi, tematikus csoportokba rendezett gyűjteményben hivatalos és személyes levelezése, várostörténeti kutatásainak cédulaanyaga, kézíratai és szépirodalmi töredékei egyaránt megtalálhatók. Hálás vagyok Berényiné Kovács Gyöngyi levéltárosnak és kollégáinak a szíves pártfogásért. Szervesen, utolsó munkahelyén maradt meg a hagyaték törzsanyaga, de több közgyűjtemény (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye, a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Széchényi Könyvtár és a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára) is őrzi dokumentumokat jegyzeteiből, írásából, levelezéséből.

Sunkó Attila elsőként adott közre „életrajzi vázlatot” a könyvtárosról, az irodalom-, színház- és várostörténészről, az íróról, a Magyar Pen Club tagjáról. A felsorolt területek már előre jelzik Rexa Dezsőnek nemcsak széles körű érdeklődését, hanem közzé tett írásainak zavarba ejtő mennyiségét is. Könyvtáros legyen a talpán az a bibliográfus, aki ezt a munkásságot felgöngyölíti a maga teljességében! Megkíséreltem fellelhető írásainak nagyját áttekinteni, ami hónapokig tartó izgalmas kalandozást eredményezett, a teljesség leghalványabb reménye nélkül, de örömteli együttlét volt.

Szabálytalan életrajz és pályakép

Nemeskúti Rexa Dezső Nyitra megyéből származó evangélikus nemesi családban született Pesten, 1872. február 28-án. (A Deák téri Magyar Evangélikus Egyházközség anyakönyvében Rexa Dezső Sámuel Pál néven anyakönyvezték.) Rexa leszármazásáról egy másoknak is okulásul szolgáló áttekintést jelentetett meg 1930-ban: „A Nemeskúthi Rexa-család Csejthei levéltárában egy tizenhatodréti alakú bőrbe kötött kéziratot könyvet őriz, amely a család anyakönyve. Eredetileg nem a Rexáké volt. A Palástyak kezdték beírni lapjait. Ők vezették be leginkább magyar vagy latin, de néha tót nyelven abba a könyvbe családi-életük kiemelkedő mozzanatait, a házasságokat, születéseket, haláleseteket, aztán meg hogy hogyan fizetett a búza és mi lett a másodfű csikóval (...). Midőn aztán Palásthy Erzsébet Rexa Jánosnak nyújtotta kezét a könyv a Nyitra völgyéből a sok miegymással együtt átkerült a Vág völgyébe Csejthe-re és azóta a Rexa család jegyzi belé bejegyeznivalóit. A könyvecske sok érdekességet tartalmaz. Legnagyobb részben persze – inkább a család szűkebb körére bír érdekl, de nagy része olyan, amely a Felvidék nemes családjainak történetével foglalkozóknak nyújt fontos adatot.” (Libellum rerum memorabilium.

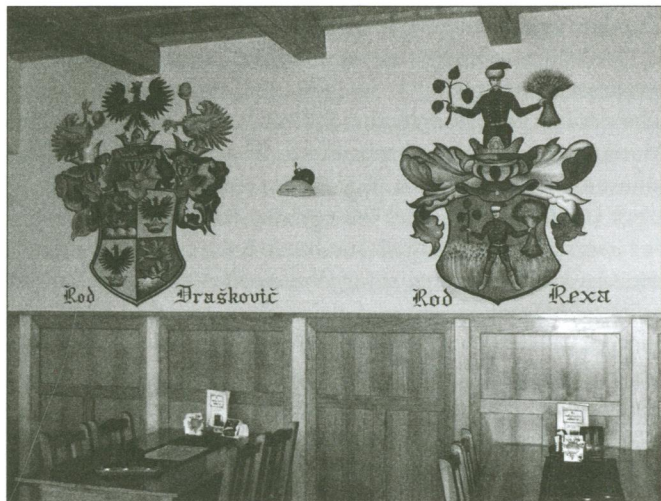
Emlékezésreméltó dolgok könyvecskeje 1736–1907. Budapest, 1930.) A Hont vármegyéből származó Palástyak első kiváltságlevelüket II. Andrásról (1776/1777–1235) kapták. A másik ág jeles dátuma 1695. szeptember 3. Gróf Erdődy Kristófné Pálffy Mária Zsuzsánna ekkor szabadította fel a jobbágysorból Rexa Jánost és azonos nevű fiát. Egy évre rá, 1696. október 24-én I. Lipót (1640–1705) apát és fiát egyaránt felvette Magyarország és társországai nemeseinek sorába. A Rexa-család címerének leírása a kötetben: „a pajzs függélyesen áll és égkék színű, alját pedig zöld tágabb mező foglalja el, melyen egy teljes alakú magyar ifjú vetés között egyenesen áll, ennek ruhája piros, nadrágja kék, csizmája pedig sárga színű, fején zöldszínű kucsmával, kezét szétterjesztve, balkezeiben összekötött búzakalászokat, jobb kezében szőlőfürtöt tart s a pajzs jobb oldala felé fordul. A pajzsot katonai rácsosított nyitott sisak fedi melyen királyi korona van s

ezt szintén egy teljes alakú, az előbbi ifjúhoz mindenben hasonló magyar ifjú növekvően díszíti. A sisak felső részéből vörös és kék foszlányok a pajzs mindkét oldala szélére tetszetősen ömlenek alá, a pajzsot szépen ízlésesen díszítik (...).”

A Rexa-család címere

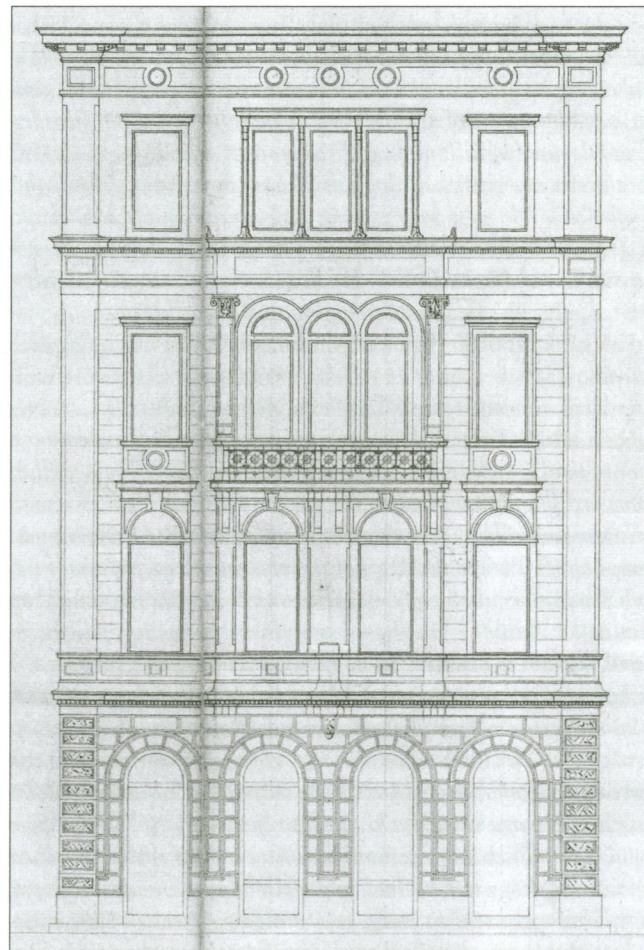
Édesapja Rexa Pál (1834, Csejte – 1898. december 18., Csejte) jogtudor, ügyvéd, földbirtokos, édesanyja Peregriny Gizella. A család Rexa Dezső gyermekkorában a Deák téri evangélikus iskolaépület első emeletén lakott. Szobái a mai Szomoró Dezső térre néztek.

A Rexa-család címere napjainkban a csejtei vendéglőben.
A csejtei (ma Čachtice, Szlovákia) képeket köszönöm
a rokonnak, dr. Buzinkay Gézának

Szülei Győry Vilmos magyar, valamint Schranz és Doleschall német lelkészekkel egyaránt jó barátságban voltak. (H. Gaudy László: Rexa Dezső. *Evangélikus Élet*, 1964. december 6.) Rexa Dezső 92 évesen tekintett vissza életének indulására. Az első tanév végén súlyos betegséget: vörhenyt kapott, amelyből maradandó következményekkel gyógyult fel. „Heteken át élet és halál között lebegtem; a jó Győry bácsi, a mi kitűnő papunk vasárnaponként a templomban imája során megemlékezett rólam. Betegségem alatt teljesen megsüketültem. A jobb fülem süket is maradt és csak arra volt való, hogy a tanító néha jól meghuzigálja.”

Gyermekkori baráti körét az evangélikus egyház magyar és német papjainak, az elemi iskola igazgatójának gyerekei adták.

Az evangélikus iskola homlokzati terve.
Frey Lajos, Gerster Károly, 1863

Osztálytársa, barátja volt Schulek Frigyes János fia is. „Mikor akkora lettem, hogy kinőttem az elemi padokból már nem lakunk az egyházi épületben, de én persze naponta ott jártam, gimnazistává lévén. Arról a nyolc évről sokat lehetne írnom. Röviden és szemlesütve bevallom, hogy bizony rossz deák voltam. (...) az az átkozott matematika!!! Jobb arról nem beszélni! (...) A legkitűnőbb tanárok egész sora vezetett be bennünket a tudományokba. (...) Deáktársaim között volt Glatz Oszkár, a nagynevű festőművész (...).” (Rexa Dezső: Deák téri élet. Evangélikus Élet, 1964. május 10.) Feltehetően egy rádióelőadás kéziratában maradtak ránk tanulásról vallott gondolatai. Mivel eleve nagyobb nyilvánosságnak szánta, és vállalta az oktatáshoz fűződő ellentmondásos viszonyát, sorai közelebb visznek őszinte, kedves lényéhez. „Talán senki olyan jogtalanul nem beszélhet nyilvánosan a tanulásról – mint én! Ha nagyon udvarias akarnék magamhoz lenni, azt mondanám magamról, hogy rossz tanuló voltam, mert őszintén megvallva bizony komisz egy diák volt R. D. Nem mondom – abból a kevés tantárgyból, amelyeket szerettem, akadt néha hármasm is, de bizony – egyetlen bizonyítványom, amelyben nem volt szekunda – az oltási bizonyítványom vala, s magaviseletemből magam is elismerem, hogy megérdemeltem a legrosszabb kalkulust. Diáktársaim szerettek, ez is mutatja, hogy rossz diák voltam, mert rendszeren a jeles tanulók felé nem fordul az osztálytársak szeretete. (...) A tanulás egyik nagy akadály a fantázia röpte és a szórakozottság. A diák, ha túlfűtött a képzelete, felületessé lesz és maga válogatja ki mit tanuljon, – mit se. Legtöbbször aztán úgy választ, hogy semmit sem tanul. Már iskolás korában úgy választ, hogy színész lesz, vagy feltaláló, néha Ázsia-kutató, vagy Tarzán... ezekhez pedig saját külön egyéni véleménye szerint nem kell az, amit Podlacsek tanár úr akar tudomására hozni...” (Rexa Dezső iratai. 6. doboz. Kárcolatok, történetek. Gépelt kézirat)

Az álmok megvalósítása helyett jogi tanulmányokat folytatott és kereskedelmi akadémiát végzett Budapesten, 1902-ben kezdő szakvizsgát tett az Országos Levéltárban, majd könyvtári szaktanfolyamot végzett. Rexa Dezsőt hosszú élete vége felé, 1963-ban mégis megtalálta egy filmszerep: a Tamburás – Páger Antal – apját alakította a Hattyúdalban. Korábban azonban más módot is talált a fellépésre. 1932 és 1940 között 47 alkalommal beszélt a rádióban. Rádióelőadásainak címeit és időpontjait akkurátusan összegyűjtötte. Mesélt hallgatóinak többek közt a Felvidékről, Petőfiről, Aranyról, és elmondott sok színes pesti történetet. (Rexa Dezső iratai. 2. doboz. Anekdota-humor – rádióelőadások) Színészet-történeti íróként pedig kedvére kalandozhatott a magyar színjátszás múltjában: a sajtóban megjelent és a levéltárakban őrzött források között. 1908-ban, az új színház építéskor – kihasználva a téma aktualitását – feltárta a Nemzeti Színház könyv- és levéltárának viszontagságos sorsát. Megszívlelendő javaslattal állt elő a további pusztulás megakadályozására: „Az új színházépület tervében ott kell, hogy legyen az alkalmas, a megfelelő könyvtárhelyiség, olvasóval, raktárhelyiséggel, még pediglen úgy, hogy az ne egyedül a színház tagjainak, de a nagyközönségnek is rendelkezésére álljon. (...) ahol a levéltárt is ép úgy használhassa a tudományos közönség, mint a könyvtárt. És ez egyesített gyűjteménnyel megoldható volna még a színház múzeumának kérdése is. (...) Ezek volnának a Nemzeti Színház könyv- és levéltárára vonatkozó megjegyzéseink. Bár ne tettük volna hiába!” (A budapesti Nemzeti Színház könyv- és levéltára. Budapest, 1908.) Kedves Rexa Dezső, ez az indítvány majd egy századot késve, de meghallgatásra talált: a könyvtár és az archívum az új Nemzeti Színház üzemi szárnyában kapott helyet.

Az első Nemzeti Színház megnyitásának 90. évfordulója előtt könyvvel tisztelgett (A Nemzeti Színház megnyitásának története. Budapest, 1927.), a százados évfordulóra pedig „Színészettörté-

nelmi Naptárt” állított össze, amelyben megemlékezett az építészről, a működés kezdeteiről és azokról a személyekről, akiknek a magyar nyelvű színház létrejötte köszönhető. Szerteágazó színházi témájú írásai között különös helyet kapott a *Faust* magyarországi története. A szakma és a rokoni kapcsolatok találkozásából született Zichy Mihály tizenkét *Faust*-illusztrációját bemutató kötete. A Pest Megyei Levéltárban őrzött hivatalos levelezéseinek egyik irata *Faust*-fordításáról tájékoztat: „nyelvben, szerkezetében igen sikerült munka, s ha mégis sort tudnánk keríteni a *Faust* bemutatására, úgy gondolom, haszonnal tudnánk támaszkodni rá, mármint a feldolgozásra, másrészt az Író Úr témára vonatkozó szaktanácsaira” – írta Rexa munkájáról 1954. február 8-án Mészöly Miklós¹ mint a Bábszínház dramaturgia.

A „közszolga”

Közszolgálatát Árva vármegye levéltárnokaként és az árvavár-aljai Csaplovics-könyvtár őreként Alsókubinban kezdte 1902. szeptember 8-án. „Mikor Árvamegyébe kerültem, az első napokat azzal kellett töltenem, hogy – a szokás és illendőség szabályai szerint – végig viziteljem a megye tisztviselőkarát. Szerencsém volt – nem voltam előtűk teljesen ismeretlen. Ismerték a nevet már. (...) a legtöbb felvidéki famíliával rokonságban voltam valamiképpen.” (A kishírótól a vicispánig és vissza. Miegyesem a nemes vármegye portájáról. Budapest, [1942]) Csejte híres, hírhedt alakjáról, Báthory Erzsébetről írt munkája (Báthory Erzsébet Nádasdy Ferencné (1560–1614). Budapest, 1908.) bevezetőjébe is beleszövi a vidék iránti szenvedélyes rajongását. „Engem Csejthez és egykori úrnőjéhez többszörös érdek fűz. Csejthez pedig különösen sok drága emlék. Emlék, mely félezer esztendőre nyúlik vissza. Annyi ideje immár, hogy Rexák élnek itt. Jó magam feledhetetlen gyermekkorom boldog napjait töltém pászitos lanká-

Csejte 1900 körül, levelezőlap

in, cigányhalban gazdag patakjainak magyalos, égerbozótos partján, csodaszép nyárfás erdejében, sziklás hegyein. Ott jártam váranak omladécai között és ott tanultam álmódzni arról a régenmúltról, melynek ma fény még az árnya is, ördögei is mesebeli művészek, tündérei angyalok. Ott szedte magába rajongásra hajlandó lelkem a múlt idők csodálatát, ott szokta meg szemem a látást a rég múlt időkbe, a fénybe, a vakító napba. Ott tanultam meg a múlt idők minden percét szeretni s – irigyelni. Mert irigylem a múltakat. (...) Én irigyem a múltakat, a gyorsaság, a kényelem, a nyugalom, a biztonság nélkül való, varázsos múltat azt, amelyről nekem annyit regélt az én ősi otthonom: CSEJTHE.” A terület egy művészettörténeti kérdése is felkeltette érdeklődését, ennek eredménye egy tanulmány az árvai vár 15. és 20. századi falképeinek egybehangzásáról.

Fájó szívvel mondom le regényei, fordításai felsorolásáról, de Rexa termékenységet nem tűri meg e sorozat terjedelme. Adja

inkább ő maga élete első fele szépirodalmi és irodalomtörténeti munkásságának összefoglalóját: „Első írásomat a Nyitramegyei Közlöny hozta hetvenkét-hetvenhárom esztendővel ezelőtt (...). 1899-ben megjelent az első cingár kis füzetecském *Versikék címen, de persze nem került a könyvesboltok pultjára...* Csak a barátaimat tiszteltem meg vele. Aztán soká nem írtam a nyilvánoságnak, csak úgy egy évtized múltán kezdtem irodalomtörténeti kutatásokkal foglalkozni, és az Irodalomtörténeti Közleményekben jelentek meg elég gyakran dolgozataim. Ezután fordultam a tárcaírás felé és vagy huszonöt évig jelentek meg a Magyarországon a tárcáim s elvéve itt-ott egy-egy versem (...). Aztán megjelent egynehány fordításom németből, franciából, latinból, ezek különösen élvezetesek voltak nekem. Gusztusomra való munka volt. Ezek mellett kezdtem el filológiával foglalkozni és mélyebben mentem bele először Shakespeare régi magyar fordításába, azokat kutattam, aztán jött Goethe, majd Kazinczy, utána Petőfi, ezekről is jött ki néhány írásom.” (Rexa Dezső iratai. 6. doboz. Karcolatok, történetek. Gépelt kézirat) A centenáriumra sajtó alá rendezte Petőfi korábban kiadatlan Lonc’ verseit, 48-as naplótöredékét, hogy a költő méltatlanul mellőzött prózai írásai is figyelmet kapjanak, valamint egy emlékalbumba szerkesztette Petőfi és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kapcsolatát. Szépirodalmi és tudományos munkásságáért a 36 éves Rexa Dezsőt Berczik Árpád levelező tagnak ajánlotta a Magyar Tudományos Akadémia első osztályának szépirodalmi alosztályába.

Közben magánéletében is változás állt be: 1899. szeptember 18-án a Fejér megyei Cecén házasságot kötött Szerényi Adrienne-nel.

Jó egy évtized múlva szeretett Felvidékéről a Dunántúlra, Székesfehérvárra került. 1910 szeptemberétől Fejér megye, majd 1919. november 1-jétől 1937. szeptember 30-ig, nyugdíjazásáig Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főlevéltárnoka. Szellemesen,

érzéklelesen jeleníti meg szakmánk ellentmondásosságát: a társas magányt, a papírhegyekből feltárulkozó egykor megharcolt emberi sorsok semmihez sem fogható izgalmas feltárását. „Levéltár: Az örök élet. A régi papirosok között talált agyonnyomott moly – ez a levéltárnok. Kezdetben – oh igen! – repkedett, de aztán a garmada régi papirosnak a tömege agyonnyomta. Vége! Mennyire nem igaz. Sehol a világon nincsen annyira örök élet, mint ott és éppen a levéltárnok él – az egész lelkével az örök élet közepében. Senki úgy nem találkozik az emberi halhatatlansággal, mint ő. Állandóan azokkal foglalkozik, akik az emberi köznyelv szerint elmúltak (...) de a levéltárnoknak késő századok múltán is él, neki még hangzik a hangja és dobog a szívdobogása. Minden papírlap az ő lelke, az ő énje (...). Miről szólnak a régi feljegyzések? Emberi gondolatokat, célokat és szándékokat őriznek meg. Cselekedetéről szólnak, amelyek eredményes véget érnek, vagy az emberi tehetetlenség, természet, gyengeség folytán a vég előtt megsemmisülnek. És akkor is ott áll előttiünk a talán századok előtti testi halált halt valaki, a hős, az ernyedetlen akaró, az álmodozó, a küzdő... Néha még érezzük titkos vágyainak melegét, érezzük az izgalmat, amelyet akarása hevít, érezzük többkevesebb gyötrődését és a belső harcot, amelyben diadalmaskodik, vagy elbukik... Ha nemcsak a szememmel és tudásommal olvasom az anyagot, amit a levéltár nyújt – de a lelkemmel, a fantáziámmal – olyanokat fogok látni és hallani, meglesni és megtudni – amit a hős kortársai tudtak csak felőle.” (Rexa Dezső iratai. 6. doboz. Karcolatok, történetek. Gépelt kézirat)

Bilkei Gorzó János Vecsés nagyközség történetéhez írt előszavában (1938) nagyon modern módon foglalta össze a mindennapi élet forrásai megőrzésének fontosságát. „Gyakorlatból tudjuk – hiszen elég sok példáját tapasztalhattuk, – hogy a régebbi időkből az életre vonatkozó feljegyzések elvesztek. Akkor a hétköznapiakra vonatkozó feljegyzéseket: kimutatásokat, elszámolásokat, névjegy-

zékeket mire sem becsülték; nem látták azokban a minden időkre szóló történelmi kútfoket, forrásokat, nem látták azokban azt a képet, amiből a késő jövőendő munkása, a történetkutató és történetíró majdan nem csupán az illető lakóhely fejlődéstörténetét fogja meglátni, de bizonyos vonatkozásokban az egész ország állapotára is fog tudni következtetni. Ezek a történetírás számára a legtöbb helyen elvesztek. Megsemmisültek vagy megsemmisítették s ma sötétben botorkál a kutató, amikor a múlt emlékeit akarja a közönség elé tárni, hogy abból tanuljon, okuljon, nevelődjön, hasznot szerezzen."

A családtörténeti kutatásokban érdekelt nemesember még a Felvidéken, Kassán 1909-ben saját kiadásában jelentette meg az általa összegyűjtött törvényhatósági levéltárak címeres leveleit, hogy az e témával kapcsolatos kutatásokhoz segítséget nyújtson. „Családtörténettel foglalkozó szakemberek számára állítottam össze a törvényhatósági levéltárak címeres levelének lajstromát és azok számára teszem közzé. Nem vezetett egyéb cél, egyedül: szolgálni a tudománynak azzal, hogy nyilvánosságra adjam, hogy hol keresse egyik-másik családunk nemességének alapvető okmányát.” (A törvényhatósági levéltárak címeres levelei.) Székesfehérvári főlevéltárnokként már a levéltárost ostromló kutatási kényszer hatására folytatta megkezdett altruista tevékenységét. Újabb gyűjtésében a megye levéltárában fellelhető nemes családok iratait, címeres leveleket és a címeres pecsétek mutatóját adta közre. (Névmutató Fejér vármegye levéltárának nemesi anyagához. Index nobilitarius archivi comitatus Albensis. Székesfehérvár 1914.)

Az 1920-as évek második felében Rexa Dezső Gorzó János levéltárossal együtt végezte Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye levéltárának példaértékű, selejtezéssel egybekötött rendezését, költöztetését. Kezdeményezésére a vármegye épületében lévő levéltárban kutatótermet alakítottak ki, ahol az általuk készített leltár is kitűnő segédeszközüül szolgált a kutatónak. A megye ki-

emelkedő szerepet vitt a 18. század végén meginduló nemzeti ébredésben és a 19. század első felének reformmozgalmaiban. „Az ország vármegyéi közt vezető vármegye. Egyrészt központi fekvése, másrészt a székesfővárossal való szoros kapcsolata, ismét különösen gazdag természeti sajátosságai és talán elsőül legnagyobb volta erre predesztinálják. (...) Ami a nemzeti pallérozódás, nemesbülés, erősödés tényezője, az legelsőbben is itt mozdul meg. Ha a vármegye urait – ne tagadjuk, bizony gyakran joggal – Patópáluraknak nevezhetjük, a mi Patópáluraink között mindig sok volt a törekvő. (...) Az 1838. évi nagy árvíz után, amikor régi egyemeletes székházát a pusztító ár megrongálta, a magyar építőművésszel Zitterbarth-tal építtetett fészket magának. És milyen fészket? A klasszikus mesteri gondolatot, művészi zseni egy remekét valósította meg (...). Ugyanezzel a Zitterbarth-tal építteti az

Rexa Dezső főlevéltárnok aláírása

első magyar állandó színházat Pesten. (...) a megyei szűk kör munkássága hatásában kisugárzott az egész nemzetre s fényt derített rá.” (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei közigazgatási lexikon. Szerkesztette: Rexa Dezső. Budapest, 1926.) Ugyanezt a gondolatot költőibben fogalmazta meg Fáy András gróf Széchenyi István Pest megyei működését bemutató könyvéhez írt utószavában: „A vármegye az ország legnagyobb vármegyéje, amelyik, mint az arany a drágakövet úgy fogja át Budát az ország fővárosát, és Pestet az ország legnagyobb Dunamenti kereskedővárosát. Az ország többi – félszáznál is több vármegyéje állandóan figyeli, példáját követi. Ha az egyet szól – ötveneg visszhangja kél szavának.”

Rexa Dezső feltárta magát könyveiben is, de ennél mélyebben nyilatkozott meg barátaihoz írt vallomásaiban. „Negyvenegyedik születésnapomra vonultam be. Más ember ebben a korban születésnap ajándékul kap egy hímezett házi sapkát, vagy hózen-tráger, de én – kaptam egy világháborút.” (Rexa Dezső iratai. 6.

A csejtei Rexa-ház udvara

doboz. Karcolatok, történetek) Az első világháború idején Siklóssy Lászlóhoz² fordult segítségért, hiszen mint a Belgrádi Hírek haditudósítója, nagyon vágyott a művészi élményre, a szépségre. „Kedves Barátom engedd meg, hogy innen a szerb imperiumból, ahol mint sejtethed nem saját jószántamból tartózkodom, de zászlótlan zászlósság alcíme alatt – tengődöm, egy kéréssel zaklassalak. Kikapcsolva mindenből, a mi művészet, a mi kedvenc stúdium egy szegény végbeli (nem vígbeli!) vitéznek – szeretnék néha napján még valami szépet lapozgatni. Légy oly jó, – valószínűleg lesz nálad egy néhány foszlott »Gyűjtő« szám, amit »ugyis a kutya enne meg« – küldd el kérlek azokat, vagy azok egy párját ide szomorkás magányomba. (...) Egyébként – hiszem, hogy Te jobban vagy, mint én, bár igazándi panaszra talán nem is volna okom. Valószínű, hogy golyót nem lőnek a hasamba, és kézi gránát sem fog feldarabolni és ez még mindig a legjobb világháborúzás, ha az ember emlékéremmel dagadó kebelén és téntafoltokkal az ujján zárja le a nemzetek hacacáréját.” (MTA Kézirattár)

Az I. világháború után azonban haditetteit nem érdeméremmel jutalmazták, hanem a trianoni döntés eredményeként „kifosztott hazafivá” vált. „E sorok tisztelettel alólírt szerzője a tót demokrata nacionalizmus nagyobb dicsőségére koldussá lett. Ott fent Nyitra megyében a csehszlovák törvények értelmében mindezt elkobozták, elkótyavetyélték, elorzották, letiltották, úgy hogy most négyszázesztendő otthonában, a híres nevezetes Csejthén, nincsen, ahol szegény fejét lehajthassa. Eddigi életmértéke teljesen elveszett, megsemmisült, nincsen – nulla – fuccs! (...) Ha elgondolkozom rajta: mondhatom ebben semmi igazság nincsen. Az a család melynek neve még régi tót közmondásban is emlegetett név, azt csak nem lehet e címen kinullázni? Van t. i. egy tót közmondás, mely azt mondja: Rexa is megette a morest! A tót noblesse szerint ugyanis – nem illő dolog étkezéskor a tálból mindent az utolsó cseppig kikanalazni: az falánkásra vall (...) a tálban ha-

gyott egykanálnyi nektárral vetekedő galuskának a neve az a morés! A latinból a magyar nyelvbe is átszármazott móres, ami ugyebár annyi, mint akarat, mód, szokás, jó erkölcs. Így lett a tótoknál is (akkor még nem »finomodtak« szlovákká) az a kis ételmaradék – morés, amit – azt kell hinnem – valamelyik jó étvágyú, divatnak, eleganciának fittyethányó őszám – éppen nem respektált, és inkább megette azt, minthogy ott hagyta volna. A természetesen viselkedő emberre mondják ott ezt a közmondást...” (Rexa Dezső iratai. 6. doboz. Karcolatok, történetek)

Szelíden, szépen beszél a két nép együttéléséről, egymásra utaltságáról: „Amíg szíve van az embernek, addig mindenki a maga otthonának rajongója, hát ne csodálkozzék senki fia, ha én most a világ mindentája felé hirdetem, hogy az én hazám a szépséges Vág völgye volt a régi magyar haza legszebb völgye. (...) Az a magyar nemesség, amelyik ott fent a derék tót nép között élte szűkkörű életét, korának lehetőségei szerint művelt volt (...). És bár nem magyarul énekelte bölcsője felett altató dalát dajkája: az Ancsurka, Helena, a Zsofka, és tót mesék szárnyán kalandozott el gyermekem lelke a tündérek képzeletvilágában, és tót pajtásokkal katonásdizott a gazdasági udvar porában, de meg a magyar szó tótosan szólalt meg ajkán, mégis annak a magyar hazának nemítője, ha fájdalmasan felsóhajtott, akkor a Nagy-Kriván alján élő magyar nemes úr vele érzett és faluja népével együtt elhagyta nyugalmas otthonát és kergette a magyar hadiszerecsét. Ez a magyar nemes – nem pipázta el az életét.” (Rexa Dezső iratai. 2. doboz. Anekdota-humor – rádióelőadások)

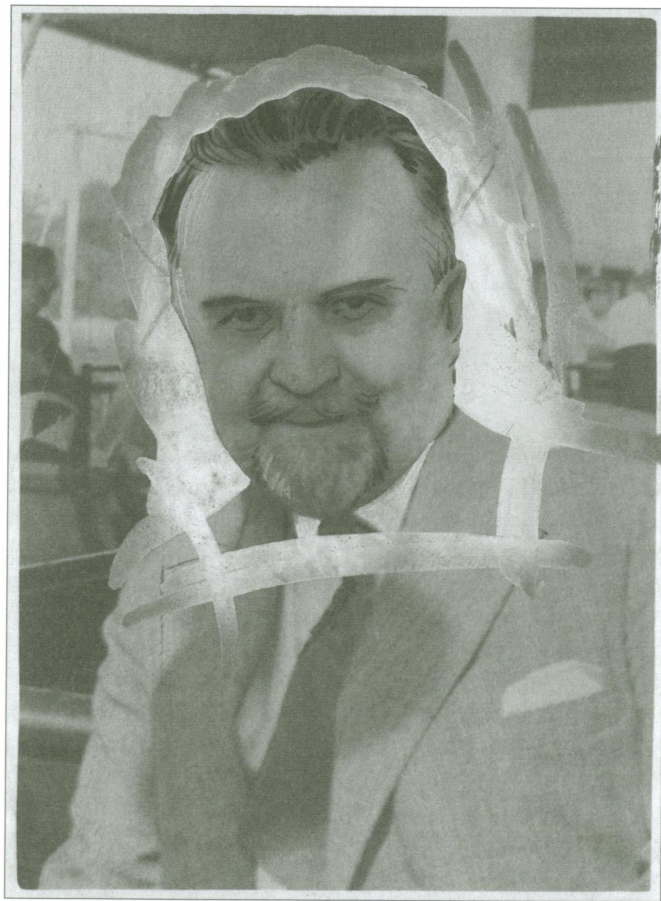
Levéltárosként címtárak összeállításával válaszolt a történelem nagy sorsfordulására. Bekapcsolódott a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete vármegyéket feldolgozó munkájába, amely a szigorú adathalmaz mellett helyet adott a helység monográfiájának és bemutatta a terület közigazgatási-, közgazdasági- és kulturális életét is, előmozdítva ezzel „a magyar közgazda-

A csejtei Rexa-major

sági élet vérkeringését.” (Kecskemét törvényhatósági jogú város általános ismertetője és címtára. Szerk.: Szathmáry István, Rexa Dezső. Újpest, 1930; Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára. Szerk.: Szathmáry István, Rexa Dezső. Budapest, 1930; Vasvármegye és Szombathely megyei város általános ismertetője és címtára az 1931–1932. évre 1–2. Szerk: Gyulay Sándor, Rexa Dezső, Szathmáry István. Budapest, 1931.; Somogy vármegye és Kaposvár megyei jogú város általános ismertetője és címtára. Budapest, 1932.)

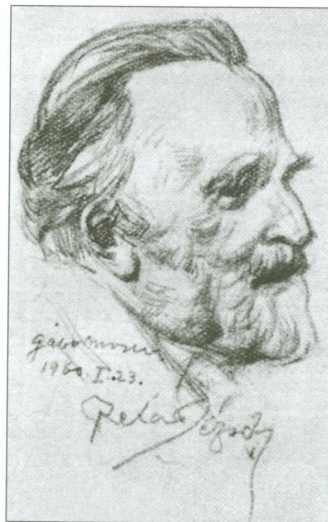
Nyugdíjas éveit is folyamatos tevékenységgel: kutatással, könyvek írásával telte. Gyermekkori betegsége maradványaként és idős kora következményeként hallása nagyon megromlott. 1954. május 14-én az oktatásügyi miniszterhez folyamodott egy kedvezményes árú hallókészülékért. „Nyolcvanharmadik esztendőben lévén hallásom annyira meggyöngült, hogy nagyobb teremben

Rexa Dezső – retussal „feljavított” fényképe –
a harmincas években

az előadást már éppenséggel nem hallom s így tudományos előhaladásom teljesen lehetetlenné lett, s további munkásságom – félő – ezért sokszor nehézségekbe fog ütközni. Szakorvosi vélemény szerint e nehézségeken könnyen segíthetne hallókészülék, amit azonban a SZTK csak olyan dolgozónak ad térítés mellett, akinek munkájához feltétlenül szüksége van a hallásra. E rendelet szerint alulírott, nyugdíjas lévén nem igényelhetek ilyen gyógyászati segédeszközt, de annak tetemes árát megfizetni nyugdíjamból képes nem vagyok. Abban a reményben, hogy a Minisztérium ajánlására e rendelet dacára is, mint művelődéstörténeti forráskutató ezt az énnekem olyan kikerülhetetlenül fontos segítőeszközt megkaphatnám, tisztelettel kérem, hogy méltányolva jelentős kutatómunkásságot, nekem erre ajánló iratot kiadni méltóztatssék.” Kérelme igen gyorsan meghallgatásra talált, május 21-i dátummal a minisztériumi titkárság vezetője az alábbi ajánlással küldte tovább kérelmét: „Tekintettel arra, hogy R. D. 83 éves kora ellenére, mint művelődéstörténeti forráskutató igen jelentős és eredményes munkásságot fejt ki, melynek során meggyengült hallása gátló körülmény, kérem Ügyvezető Elvtársat, hogy a kérés teljesítését lehetővé tenni szíveskedjék.” Rexa Dezső július 15-én 204 Ft 90 fillérért átvehette a szovjet gyártmányú csontvezetési készüléket. (Rexa Dezső iratai. 18. doboz. Hivatalos levelezés)

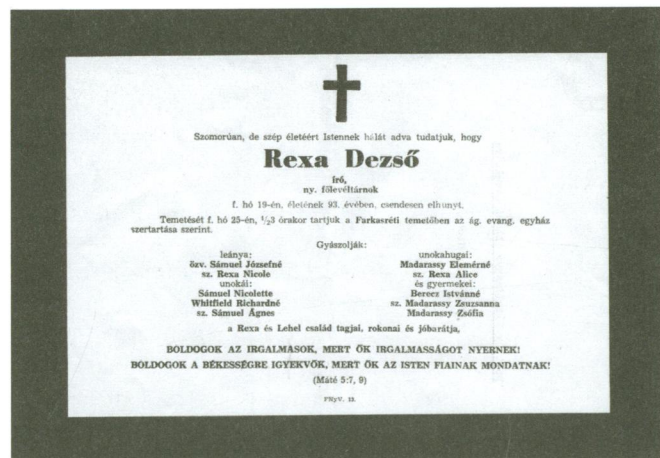
Kilencvenedik születésnapján nagy szeretettel köszöntötték barátai, tisztelői. „Virgonc kedvű, tréfálkozó szavú öregúr jár-kel a pesti belvárosban, a Károlyi-kert környékén, sétabot és szemüveg nélkül. Az Egyetemi Könyvtár széles lépcsőin fürgébben halad felfele, mint bárki más, s a kölcsönvett könyvet nagyobb áhítattal viszi haza, mint a diákok. Ha beszédbe elegyedsz vele kiderül: egy élő századdal társalogsz. (...) Rexa Dezső egyike azoknak a szívós, elszakíthatatlan indájú, egészséges vérkeringésű és erős szívű embereknek, akik sokat tapasztaltak s megőrizték valóság-megbecsülő, szilárd szemléletüket. Rexa Dezső, aki koccintott Jó-

Gábor Mór rajza
Rexa Dezsőről, 1960

kaival, élceket mondott Mikszáthnak, hallgatta Gyulai Pál zsörtölődéseit, ma is kifogyhatatlan készségű és erejű írótar-sunk." (Szalatnai Rezső: Rexa Dezső kilencven éves. *Élet és Irodalom*, 1962. március 3.) A jeles évfordulóról íróársai is megemlékeztek a Pen Klub összejövetelén. Köszöntötték: „a legöregebb magyar író-t, a magyar szellem és kultúra, főképpen a főváros történetének ízes szavú krónikását, a tipikus magyar műfaj, az anekdota mesterét.” (Sinkó Ferenc: Beszélgetés a 90 éves Rexa Dezsővel. *Új Ember*, 1962. március 25)

Bő három évvel élte túl az emlékezetes ünneplést: 1964. november 19-én érte a halál. Temetésén a Pest Megyei Levéltár akkori főigazgatója; Lakatos Ernő, az evangélikus egyház nevében Gaudy László búcsúztatta. „Rexa Dezső irodalmi működését költőként kezdte, később a történeti ismeretterjesztés jó tollú írójává vált. Bár érdeklődési köre többnyire csak a múlt érdekesebb eseményei felé irányult; nem a levéltáros vagy a történész, hanem inkább a szépíró szemével nézte a múltat. (...) Közel egy évszázadot élt át, három egymást követő nemzedék összekötő kapcsa volt. Kedves, szeretetreméltó egyéniségének emlékét szeretettel megőrizzük” – vallotta a levéltár igazgatója. „Rexa olyan pompás elbeszélő volt, mint meghitt társaságokban egykoron Móra Ferenc. Nem volt kér-

Rexa Dezső gyászjelentése

dés, amire ne válaszolt volna szívesen. De megmutatta értékes gyűjteményét is kedves látogatóinak. Olyan írott darabjai, kézirati anyagai vannak a régi nagyokról, amelyek bármelyik levéltárunknak díszére válhatnának. Remegő kézzel vette elő dobozaiból ezeket a ritka kincseket s úgy beszélt róluk és velük, mint amilyen áhítattal csörgették aranyukat az egykori pénzkufárok." (H. Gaudy László: Rexa Dezső. *Evangélikus Élet*, 1964. december 6.)

Szerencsére élnek még köztünk olyan idős emberek, akik együtt dolgozhattak Rexa Dezsővel. Itt köszönöm meg Lett Miklósnak, hogy átadott visszaemlékezésével és személyesen elmondott emlékeivel segített teljesebbé tenni Rexa Dezső arké-pét. (Az 1959-ben megjelent *101 kép a régi Pest-Budáról* című könyv képeinek válogatásában Lett Miklós segédkezett.) Lett Miklós fiatalon került be a Budapest történetével foglalkozó helytörténészek havonta ülésező asztaltársaságába, amihez si-

Sírfelirata a Farkasréti temetőben,
hasonlóan a csejtei családi sírbolthoz: „Nem érdemem,
hanem jószágod szerint ítélj felettem atyám!”

került az akkor 85 esztendőös író is megnyerni. „...korát meghazudtoló frissességgel mozgott közöttünk, szellemi képességei, életkedve asztaltársaságunk motorja volt. (...) Tele volt nagy tervekkel, de a publikálásnak akkori nehézségeit nehezen értette meg. Az egész asztaltársaságnak ő volt a fénypontja. (...) 1964 novemberében kórházba került. Beteg társainak kedvence volt, elbeszéléseit élvezettel hallgatták. 19-én délután halt meg, csendesen elaludva, miután délelőtt még Vörösmarty nőalakjairól mesélt szobatársainak. Egyik beteg társa, aki részt vett a temetésén, – véletlenül az én gyermekkori barátom volt –, mondta el ezeket.” (Hogyan kedveltem meg a helytörténetet? Lett Miklós visszaemlékezése. *Zuglói Helytörténeti Műhely*, 2003. 28. sz.)

Bisztray Gyula³ 1945-ben a Magyar Bibliophil Társaság összejövetelein találkozott Rexa Dezsővel. Visszaemlékezése szerint Rexa egyénisége kizárta, hogy neki ellensége legyen. „Rexa Dezsőt mindenki szerette, mert olyan kedves, figyelmes, messze-menően udvarias volt, hogy aligha kerülhetett bárkivel összeütközésbe. Szerelme volt Budapest. (...) lebilincselően kedves útikalauz volt, akinek társaságában szívesen tettünk utakat, az évszázadokon át más-más arcot és toalettet mutogató fővárosban.” (MTA Kézirattár)

„Szerelme volt Budapest”

„Hogyan ismerjük meg a régi Pestet? Legfőbb dolgunk lenne (azonkívül, hogy egészséguinkre vigyázunk, rendesen megfizetjük a szerény jövedelmünk után a nem nagyon szerény adónkat, meg el nem felejtjük a dolgokat, amiket ránkbíztak stb.) hogy ismerjük annak a városnak a multját, amelyben élünk. Ezt diktálja nekünk a genius loci... De honnan vesszük ennek a multnak a történetét, képeit? (...) Ezeket ott találjuk fel, ahol nem is sejtjük. Mindenféle írásokban, régi cikkeken, kis rajzokban, emlékezésekben,

Rexa Dezső a Tabánban

vázlatokban, versekben, anekdótákban. Ott akad pár sor – ami nekünk jó falat, aminek örülnünk, mert jó adatokat, részleteket nyújtanak a régi már egészen elhalványult képekhez” – írja Rexa

Dezső Képeskönyv képek nélkül a régi Pestről címet viselő kötetében 1947-ben. Szavai olyan erővel rajzolnak képeket, hogy szinte ott vagyunk a Pekáry-ház (VII. Király utca 47. – Csányi utca 2.) Római termében csütörtökön vagy talán inkább egy vasárnapi táncmulatságán. Közben szembesülünk azzal a nem elhanyagolható ténnyel, hogy Rexa megélte, megtapasztalta a 19. század utolsó harmadát: „Az én emlékeim a hetvenes évek közepére, végére, a nyolcvanas évek legelejére nyúlnak vissza. Az akkor még nagyrészt német magyar városra! (...) Igazán jóízűen elácsorogni csak a régi Pesten lehetett; még ma is jól esik – úgy gondolatban – elácsorogni azokon a régi szűk utcákon...” E kor-szak iránt érzett nosztalgiaja a Felső Duna sorról készült írásában is hangot kapott: „Ez a városrész is úgy járt, mint sok más a régi Pest-Budából. Az új, lázas elevénységgel növekvő modern város felfalta valósággal a régi köveket, amelyekben annyi hangulat, szépség és emlék volt. Kár értük, mert mindenesetre szebb volna ezekkel a régi kövekkel a mai Budapest.” (Képes Krónika, 1933. október 22. 43. sz.)

Rexa a képek és szövegek egységében gondolkodott, egyik inspirálta a másikat. 1940-ben Százestendő pest-budai képeskönyveteskével állt elő. E könyv rendszere az idő múlása, tartalma egy év. Májusban részt vehetünk a Beleznay-kert nyári színkörének előadásán, októberben pedig a svábhegyi szüretet élvezhetjük. Az 1947-ben megjelent képek nélküli könyv párja a már említett 101 kép a régi Pest-Budáról című kötete.

Ugyanebben az évben Pestbudai Múzeum címen egy város-történeti évkönyv szerkesztésébe, írásába fogott. Sajnos a kitűnő kezdeményezés csak egy számot élt meg, pedig itt gondolta közzé tenni a három városra vonatkozó nehezen hozzáférhető írásokat, amellyel egy majdani Budapest történetét kívánta megalapozni.

A főváros egészét átfogó könyvek mellett foglalkozott kedves

városi tereivel, azokkal, amelyek megmaradtak és azokkal is, amelyek már eltűntek, de e kötet szerkesztője saját élményei nyomán megerősítheti: a naponta ott sétáló a hely megváltozott állapotában is megtapasztalhatja évszázados hangulatát. A Tabán szenvedélyes szeretete egy újabb szoros kötelék közöttünk. Az 1934-ben megjelent könyvet társszerzőként jegyezte. „Ez volt a város legcsendesebb része. Nagyvárosi értelemben üres volt. A föld színéről eltűnt Tabánért hiába sóhajt már vissza az élet és Pest, ami nekiünk az Életet jelenti. Pedig sóhajt, keresi, vágyódik utána. A letarolt dombra jár az emlékezés, végigjárja a sok kedves helyet és úgy érzi, mintha száműzöttje lenne annak a csendes világnak.” Ez a könyv nemcsak erős érzelmeket ébreszt, de egyéb munkáihoz hasonlóan kitűnő forrásmunka. Önálló kötetet szentelt a Szigetnek is. 1940-ben megjelent munkájában a Margitsziget történetét, épületeit, szobrait, kertjeit és forrásait tárja olvasói elé.

Nemcsak a metropolis különböző vidékei ragadták meg képzeletét, de a hajdani római településen több mint 1700 évvel ezelőtt élt egykori zenész: Sabina Aelia alakja is lenyűgözte. „Sok mindenre büszkéek lehetünk, így szép fővárosunk zenei hírnevére is. Főként, ha meggondoljuk, hogy a mai Óbuda területén, a régi Aquincumban már az i. sz. III. évszázadban muzsikáltak! S nem utolsó sorban jogos lehet a büszkeségünk azért, hogy a római világbirodalom víziorgonáinak egyetlen fennmaradt példánya, bár darabokban, itt van minálunk, az aquincumi múzeum őrzi. Arra is tárgyi bizonyítékunk van, hogy Aquincumban, a hatalmas római birodalom katonai városában kitűnő orgonaművész élt és működött, s az ő tanítványa volt az a fiatal lány, aki később a mesternél is nagyobb mester lett az orgonajátékban. A szép Sabina ugyanakkor remekül énekelt is és saját magát kísérte húros hangszeren. (...) A tanítvány utóbb a mester felesége lett. Sabina Aelia elragadta a katonai és polgári város zenekedvelőit. A víziorgonát

oly nagy művészettel kezelte, s oly gyönyörűen énekelt, hogy kedvencévé vált az egész városnak. De jaj! Nem sokáig tartott diadal. Fiatalon, élete virágjában elvitte a halál. Mindössze 25 évet, 3 hónapot és 14 napot élt.” (Muzsika, 1961. 9. sz.) Férje emlékül sírkövet állíttatott feleségének. Rexa Dezső, a szépség és a nők kedvelője minden évben a tavasz első virágjával köszöntötte a hajdan élt művésznőt. A történész nemcsak a művésznőknek, de a szép asszonyok mindegyikének nagy tisztelője volt. Az utcán jártában jószerivel nem is vett észre mást, kizárólag a vonzó hölgyeket figyelte.

Rexa Dezső azonban nemcsak gyönyörködött a testet öltött szépségben: nőkben, festményekben és rajzokban, hanem maga is jól rajzolt. Az MTA Kézirattára őriz az 1960-as évek elejéről Szalattnai Rezsőhöz⁴ írt postai levelezőlapokat, amelyeket képeslapokká varázsolt Visegrád, illetve Szigliget ábrázolásával.

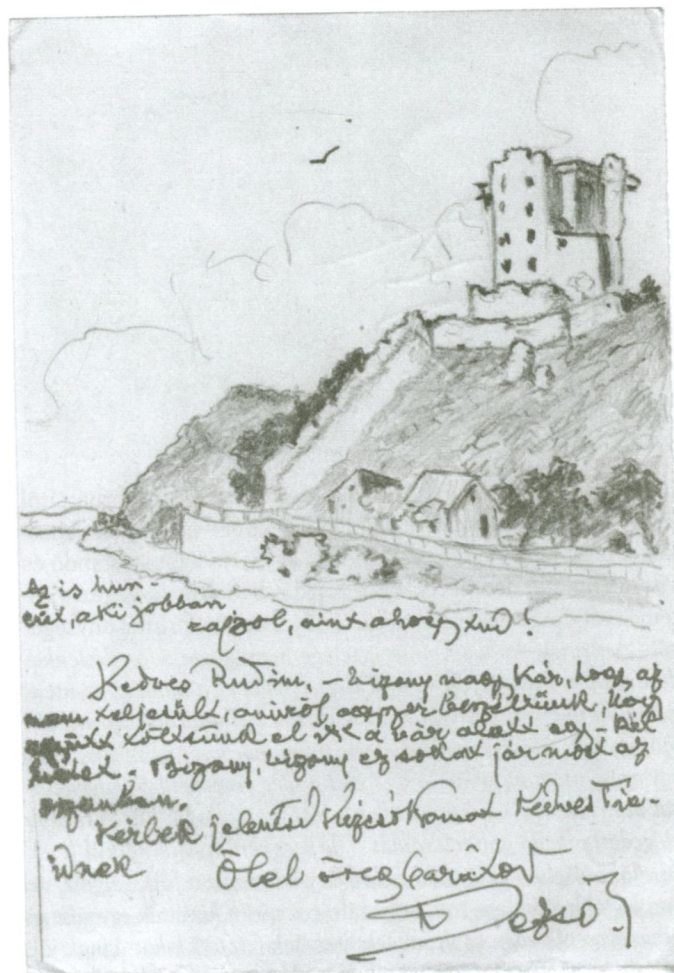
Annak is megtalálta módját, hogy összekapcsolja kitűnő kézügyességét és a könyvek iránt érzett alázatát, tiszteletét és szeretetét. „A lélek az, ami igaz kapcsolat a könyv és írója között. Egy örökké való kapocs. (...) Ennek a halhatatlan léleknek olyan otthona legyen, amilyent megérdemel. Ez a méltó otthon annak a léleknek számára, amely összekapcsolja a könyv íróját – a könyv olvasójával. Ezért kell a könyvet ünneplőbe öltöztetnem. Ez az ünneplő a könyv kötése, hogy amikor könyvtáram polcán sorban áll, halhatatlan lélektársai között – a könyv bőr vagy vászon, színes háta, arany nyomása, szélének lágy behajlása kedves legyen szememnek. És ha leemelem a polcra, táblájának színe, tagolása, vonaldíszének tónuskülönbsége ezt az örömet csak fokozza. Jól essen kezemnek, hogy az a könyv benne fekszik. Vannak azonban olyan könyvek, inkább talán füzetek, amiket némi kézügyességgel és munkaszeretettel megáldott könyvbarát – maga fűz, vagy köt egybe... Igen, – ha szabad a magam dolgával előhozakodnom – könyvtáramban nem egy könyv van, ami azért kedves nekem, mert

annak kötését nemcsak magam terveztem meg, de magam is készítettem el” – írja 1932-ben Mentsik Ferenc: A könyvkötés elemi iskolája című munkájához írt előszavában.

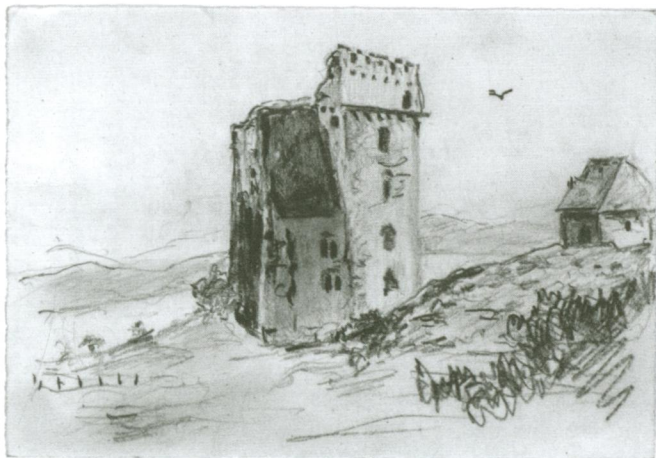
Az utcanévtörténész

Rexa Dezső Budapestre vonatkozó kutatásainak több évtizedes fejezete a három város utcanévtörténetének feltérképezése. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1941 őszén bízta meg a székesfőváros közterületeinek széleskörű feltárásával. Felfektetett adatlapjai tartalmazták az élő és megszűnt elnevezéseket, a névváltozásokat, ezek határozatainak időpontját és számát, a közterület kezdő és végpontjait, valamint a határoló közterület azonosító adatait. Ezen felül feldolgozása az utcanevek történeti áttekintésére is kitért. Rexa másfél év alatt – 1941 október elejétől 1943 április végéig – készült el az emberfeletti munkával. Gyűjtése, bár mindent megtett kiadásáért, a kedvezőtlen háborús időszakban, majd az azt követő megváltozott történelmi körülmények között sajnos nem jelenhetett meg. Kitűnő cédu-laanyaga még jobban felértékelődött a levéltári anyag háborús pusztulását követően: mintegy „eredeti forrássá” vált, különösen úgy, hogy addigra a Közmunkatanácsnak átadott gépelt jegyzékei is megsemmisültek. Ez a Rexa-gyűjtés képezte a későbbiekben Budapest Főváros Levéltárában őrzött utcanév-nyilvántartás törzanyagát. Ilyenformán minden ebből készített feltárára támaszkodik. Rexa Dezső két éneje: a történész-levéltárosi és a szépírói e munka továbbélésében is megmutatkozik. Vizsgálatainak eredményét szerette volna a maga pontos adatfeltárásában és a nagyközönség számára is érdekes, olvasmányos módon közre adni.

A II. világháború után a Fővárosi Közmunkák Tanácsa utcanév-reviziós bizottságot hozott létre, amelybe a nagy tapasztala-

Rexa Dezső „képeslapjai” Szalatnai Rezsőnek

latok birtokában lévő Rexát is delegálták. 1946 februárjától 1947 májusáig végezték el az utcanévek felülvizsgálatát. Munkájuk eredményeként megszületett egy lista a megtartandó és visszaállítandó utcanévekről. E feladat hatására összegezte véleményét a névadási gyakorlatról, az utcanévek tűnékenységéről. „A pestiek, budaiak művelt rétege nem egyszer elégedetlenkedett amiatt, hogy olyan valakit tisztelt meg ez a hatóság az utcanévtábla nagyon is kétséges állandóságú halhatatlanságával, aki »jó, jó, hát hisz nem volt egészen niemand, (...) de mégis, hogy egy egész utcát kapjon« – (...) És ha még a város közönsége adogatná néhai nagyjainknak ezeket a kitüntetések – fűzték tovább elégedetlenkedő gondolataikat – de megkérdésük nélkül (...). Általánosságban ez a t. közvéleménynek nagyon fáj, sajgott, de ami legfőbb fájdalma volt, hogy túlságos sűrűn követték egymást az utcanévcserék vagy az új utcaelnevezések (...). A lakosságnak jók voltak a régi nevek. Megszokták őket. Nyomatványaik halomban voltak így, mindenki e címen kereste őket, és most valóságos tán-

Szigliget 962 október
Kertész Róbert,

– most érke-
tülök arról, hogy dróton az
keresék, és a legközelebbi
napokon felkeresem és
elvise nagyon südből, hogy két
mifogadok.

Ölél az öreg
Depo.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

cot jártak ezek a nevek. (...) A főváros lakossága annak van kitéve, hogy csak tanulja meg az új neveket és, hogy a régieket rögtön felejtse el, mert hiszen azok használata csaknem reakció számba megy. Most a demokrácia diadalmas honfoglalása ismét megnyitotta az utcanévváltozások zsilipjét. 1945. március 18-ától 1946.

december 28-ig hatvan utca, tér, bástyasétány, köztér, sétány, út, rakpart, fasor, erdősor kapott új nevet. Hatvan régi név törlendő a címjegyzékekben, hirdetésekben, címtáblákon, névjegyeken, cégjelzéses levélpapírokon és borítékokon stb. és az emlékezetben. (...) fontos e kérdés, hogy végre rendezni kell az utcanevek nehéz dolgát, hogy nem lehet a budapesti polgárt, – mint régebben annyiszor történt – az utcanevekkel állandóan „froclizni”, hogy a polgárság elvárhatja azt, miszerint respektálni fogják az ő nyugalmit és kényelmét, s nem lesz kitéve állandóan meglepetéseknek, alkalmatlankodásoknak és hiábavaló kiadásoknak.” (Rexa Dezső iratai 10. doboz.)

Utcanevéről olvasmányos módon, házakhoz kapcsolt emlékek

Az utcanevék története a hivatalos megbízásokon túl is foglalkoztatta. Úgy vélte, ebből a tárgykörből több kiadványra való kitellik. A Pest Megyei Levéltárban őrzött hagyatéka 11. dobozában megtalálhatóak e témára vonatkozó kötet-tervei. Ezek egyrészt autográfok Rexa jellegzetes kézírásával, – amelynek olvasását egy idő után megszokja az ember, ha alkalmazkodott jellegzetes „t” betűjéhez – illetve az általa javított gépelt kéziratok. „Több mint 30 éve foglalkozok Budapest történetével és erről több cikkem és könyvem jelent meg. E tárgyban is találtam örömet, most is van négy könyvem készen, sőt öt. Az ötödik a Pletykáló házak címen, amelyben azokat az érdekes aprócseprő esetkéket írtam meg, amikre hosszú életem alatt visszaemlékezhettem... Van egy könyvem, amiben Budapest utcáinak történelmi kuriózumait írtam össze, de azok is lesik a pillanatot...”

Egymásba folyó, összegző utcanév-történeti írásai több egységbe vannak rendezve: „Régi pest-budai utcabolondériák” (1954), „Régtől – máig – Pest-Buda és Budapest utcáinak és

tereinek nevééről”, az „Utca kuriózumok” címet viselő 26 oldalpár, valamint „Belvárosunk a régi Pest” címen egy összeállítás, amely a Belváros utcáinak történelmi leírását tartalmazza: 26 témakörben összesen 76 utcát, utcarészletet mutat be, három háztörténettel kiegészítve.

Ezekből a kéziratokból készült az antikváriumba került gépirat, amelynek elején az alábbi szöveg olvasható: „Pletykáló házak. Összegyűjtötte és írta Rexa Dezső”. A „pletykákat” követően a tervezett illusztrációk szövegei sorakoznak. A kötet záró részében található az utcanév-történetek a már említett „Régtől – máig – Pest-Buda és Budapest utcáinak és tereinek nevééről” cím alatt.

A szerkesztési munka során a kapott gépelt anyagot összevettem a levéltárban található kéz-, illetve gépiratokkal. Az antikváriumba került könyv történeteit esetenként kiegészítettem a kézirat illeszkedő részeivel, ugyanakkor bizonyos közlésektől megváltam. Ennek eredményeként egy iker-könyv született. Egyrészt az „utcabolondériák”, másrészt a „Pletykáló házak” címen 1960-ban kiadásra szánt gyűjtéséből válogattam két csokorra valót, remélhetően nem a szerző szándéka ellenére. Lehetett volna azt a megoldást is választani, hogy csak a ház-, vagy csak az utca krónikákat adjuk közre, de úgy vélem, a kettő együtt jeleníti meg igazán Rexát a történész-levéltárost és a majd egy évszázadot megélt frót. Így egyrészt az utcahistóriákban megnyilatkozhat a főlevéltárnok szakmai alapossága, másrészt teret kap a szépíró is, a több mint kilenc évtizedet megtapasztalt, örökké megújuló ember személyessége szabadon szárnyalhat a háztörténetekben.

A „Beszélő utcák” cím alatt található szövegeket Rexa Dezső nagyon hosszú ideig érlelte. Egy részük már elkészült az 1945 előtti évtizedekben, majd tovább dolgozott rajta a második világháború utáni megváltozott társadalmi rendszerben és utca-

nevek között. Mindez jól nyomon követhető a felmerülő utcanevéhasználatban. Ugyanakkor egy-egy témát többféleképpen is megfogalmazott. Mindig a lehető legjobb megoldást kereste. Ennek illusztrálására hagytam a kötetben a Haynautól Zrínyiig, illetve a Haynau Gasse és a zivatar című azonos témát feldolgozó írásokat. A nyitó legendát, a Szvetenay utca történetét is két megfogalmazásban készítette el, amelyekből a kötetbe került változat az utcanevéadásra vonatkozó alapigazságokat, örök érvényű megállapításokat tartalmaz. Szeretném hinni, hogy ezek a gondolatok elérnek egészen a döntéshozókig, és talán figyelembe is veszik őket végleges határozataik megalkotásánál. Ezen elméleti alapvetés után a közterületek cselekményei topografikus rend szerint sorjáznak. A reprezentatív lipótvárosi, a nagy történelmi múltú belvárosi városi terektől a Józsefvároson át Kőbányáig kalandozunk, hogy a pesti históriák után néhány budai történettel is gazdagítsuk ismereteinket.

A történész után a szépíró kap hangot. Jönnek a személyes sztorik, a legkevésbé sem rosszindulatú pletykák. Ha már az utcanevek Budára vittek bennünket, onnan folytatjuk kalandozásunkat. Majd a 19. század első felének legreprezentatívabb terétől, a mai Széchenyi tér épületeitől jutunk el számtalan izgalmas, szószátyár belvárosi házón át egészen a mai Bródy Sándor utcáig. Ebbe a gyűjtésbe viszont bekerült egy olyan történet, amelyet a szerző csak kéziratban, jegyzeteiben hagyott ránk: a „kokas”. Ez az írás a személyes hang és az utcában álló gazdag történelmi múltú épületek miatt nagyon a szívemhez nőtt. Az elbeszéléshez választott képszoveg is egy kéziratosa Rexa-törredék. Szerepelnek ezekben az írásokban olyan személyek, akiknek szándékosan nem mentem utána, hiszen maga a szerző sem nevesítette őket.

Miután a történetek így a helyükre kerültek, jöhettek a képek. Az első rész illusztrációit a szövegből kiindulva válogattam, jó-

részt Budapest Főváros Levéltára gyűjteményeiből. A Szvetenay utcához az időpont ismeretében rövid idő alatt sikerült az általa megadott levéltári forrásra ráakadnom. A többi téma esetében Rexa gondolatmenetéhez alkalmazkodva választottam ki legmegfelelőbb térképet, tervet, fényképet. Külön örömömre szolgált a Csokoládé térhez kapcsolódó, kevésbé ismert Ybl-terv bemutatása kedves városi építési hatóságom – Pest város Építő Bizottmánya – anyagából.

A „Pletykáló házak” könnyebb és egyben nehezebb feladat elé is állított. Ez esetben Rexa Dezső már megtervezte a képeket, megírta a rövid kísérőszövegeket, amelyek tartalmához illeszkedve, azokat tiszteletben tartva kerestem az oda illő illusztrációt.

„A könyv címe – ma még nincsen meg. Nehéz jó és jól hangzó nevet találni rá. Csak a pillanat, az ötlet adhatja meg. Várjunk vele!” – írja Rexa egyik kézírata előtt. Mivel már nem várhattunk tovább, a kötet a borítón olvasható címet kapta, amelynek második része hű Rexa Dezső 1960-ban lezárt „Pletykáló házak” névéadásához, míg első felét a szerkesztő találta ki, és a *Beszélő házak* című Hatvany-kötetre utal.

Köszönöm Nagy Zita és dr. Tomsics Emőke fotótörténész, valamint dr. Sirató Ildikó színháztörténész segítségét a képek válogatásában és hálás vagyok kollégámnak, Kálló Zoltánnak a szkennelésért.

Jegyzetek a bevezető tanulmányhoz

- 1 Mészöly Miklós Kossuth-díjas író (1921–2001)
- 2 Siklóssy László, művészeti író. A Gyűjtő című folyóirat szerkesztője.
A Szt. György Céh műkereskedelmi vállalkozás igazgatója. Budapesttel foglalkozók számára fontos forrásmunkája 1931-ben jelent meg:
Hogyan épült Budapest? (1881–1931)
- 3 Bisztray Gyula irodalomtörténész, könyvtáros, egyetemi tanár (1903–1978)
- 4 Szalatnai Rezső irodalomtörténész, író, tanár, műfordító, publicista, könyvtáros, az irodalomtudományok kandidátusa (1904–1977)

Beszélő utcák

A Szvetenay utca¹

Ki volt az a kiváló hazafi, aki megérdemelte, hogy Pest városának circumspectus² tanácsa róla utcát nevezzen el? Ez a természetes tudásszomjból fakadó kérdés már jó régen ott lebeg fővárosunk lakói egy nagy részének ajkán; a kérdés valóban elszáll, de nem akad, aki erre felelni tudna. A lexikonok éppen olyan tudatlanok e tárgyban, mint pár emberöltő óta a polihistorok valamennyien. Hiába minden kérdezősködés, kutatás, utánanézés. Örök rejtélynek látszik...

Pedig bizonyos, hogy valaki volt: kellett *valakinek*³ lennie; hinnünk kell, hogy élt ily nevű ember és jelesnek, a tömegből kiválónak kellett lennie, érdemesnek arra, hogy a főváros megtisztelje önmagát azzal, hogy egy utcát róla elnevezni helyesnek és szükségesnek tartá, hogy a város lakóinak százezreit rákényszerítse, hogy ezt a nevet – a példás polgári vagy hadi erények jutalmául – tisztelettel emlegesse, hódolattal vegye körül.

Az utcanév nem sekélyes jelentőségű. – Közvetlen és fő célja, hogy az utcák és terek megjelölésére szolgáljon, és így nem is egyéb mint fogalom, amellyel összefűznek egy rövidebb-hosszabb utat, utcát, szélesebb-keskenyebb teret, és nincsen egyéb semmi jelentősége a fogalom értékének, mert például a Frakk utca semmivel sem kell, hogy előkelőbb legyen a Bocskor utcánál.

Az utcanév megtette kötelességét, ha félreérthetetlenül és megtévesztésmentesen jelzi az útvonalat. (Megtévesztésmentesen: mert nagy zavarokat idézne elő, ha egyazon városnak lenne Püspök és Füsöpök utcája!) A név nem jelent mást, mint biztosítást a tájékozódásnak, azért legyen minden lehető megtévesztéstől mentes.

*Pest–Buda 1850-es térképének ferencvárosi részlete
a későbbi Szvetenay és a Márton utcával*

Az utcanévvel való emlékmegörökítés aztán ennek igen komoly mellékhatása. Nem mindig lekicsinyelni való, – amint az gyakran történik – sőt igen jelentékeny, tiszteletreméltó gondolat, ha nem él vissza vele a névadó hatóság.

A fogalmakról való utcaelnevezés, különösen a régebbi időkben, nem is a hatóság munkája, de a lakosságé, amelyik nem ok

és alap nélkül adott nevet egy-egy utcának. Leggyakrabban az utcában lévő korcsmacégér volt ez az ok és alap, és ezt a népjogot respektálnia kellett az életnek, s mi több, még a város nagy tisztességű tanácsának is, és így az utca vagy tér neve megmaradt, s eshetőleg még ma is fennáll.

A Józsefváros mai Esterházy⁴ utcának nevezett útvonala annak előtte Öt Pacsirta utca volt, nyilván az ott létezett vendégfogadó és korcsma ilyen nevéből nyervén nevét. Vagy száz esztendeig ez volt a neve az utcának, mikor az egyesített főváros utcaelnevező hatósága, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa⁵ 1874. évi február 19-én a 349. számú határozatával a nagy múltú főnemesi család fényes nevére nevezte el. – Az Öt Pacsirta fogadó és korcsma az akkori pesti lakosnak, vagy akár a Pestre vándorolt vidékiek jobb szolgálatot tett, mint a nádorságviselt, mediatizált, hihetetlenül gazdag Esterházyak. A korcsmáról mindenki tudott és arról mindenki odatalált...

De most egy kérdés: Vajon az utcanév megőrzi-e annak a családnak vagy annak a jeles valakinek a nevét s különösen emléket, másrészt szükség van-e arra, hogy egy név viselője így örökíttessék meg? Szép és kegyetes dolog ez mindenesetre, de bizonyos körülmények között semmi értelme nincsen. Különben is ez másod- vagy akár tizedrendű kérdés, mert ha emlékmegörökítésről van szó, a város közönsége, ha ezzel megörökít is szépen, nemesen, és ami szintén nem lekicsinylendő, minden nagyobb költség nélkül, de az csak illuzórikusnak mondható.

A megörökítés eshetőleg és igen gyakran nem örökít meg, csupán rövidebb vagy tán hosszabb időre csak emlékezetben tartja a nevet...

A megörökített jeles férfiú vagy talán hölgy bizonyos fokig az ország, de kétségtelenül a város, egészen bizonyosan pedig az utca s környéke minden lakója emlékezetébe kerül és marad

mindaddig, amíg egy új szellem, vagy politikai felfogás azt a nevet onnan az utcasarokról el nem söpri. Addig emlegetni fogják, mindennapos lesz gondolatvilágukban, szóbeszédükben, s így valóban nem vész el az élet aprólékos gondjai, bajai között és nem marad csak egyes tudományágak, foglalkozások, szimpátiák, hazafias vagy nemzeti, politikai lelkesedések alkalomadtán megjelenő alakja...

De ahhoz, hogy e megörökítés forma valóban az legyen, ami akar lenni, ahhoz még egyéb is kell. Kell hozzá az, hogy az a megörökített életének, életmozgalmának, egy életen át való munkásságának, küzdelmének értékével *egy életen át* beírta legyen nevét kortársai gondolkodásába. Kell, hogy azok, akikkel együtt élt, akik előtt élete lepergett lássák maguk közül kiemelkedni, naggyá és tiszteletre méltóvá lenni, hőssé nemesülni. Kell, hogy az emersoni⁶ gondolkodás szerint – reprezentánssá legyen, aki élete során magára vonta a köztiszteletet, becsülést, s mint ilyen az élet lefolyása alatt lett akkora osztatlan megbecsülés és tisztelet tárgya, lett a nemzet valódi nagyja, hogy semmi rendszerváltozás nem foszthatta meg az elnyert megtiszteltetéstől.

Fővárosunk utcanevei között nem egy van, amely nem arra való, hogy ilyen megbecsülésben részesüljön. Egy példát mutassunk erre: mi elismerjük egy költőnek szerencsés gondolatát, elismerjük, hogy egy időben igen szépen megkomponált három sorral remekül fejezte ki a nemzet gondolatát és reményét, érzését, bizodalját és hitét, – de ez a három sor, amely neki rövid életében annyi dicsőséget, megtiszteltetést, elismerést szerzett, hogy az már egyáltalán nem szorul újabb és tartósabb megörökítésre, s jómagam nem szolgált rá arra, hogy egy utca nevében őt – jó Isten tudja mennyi időre coram et publico⁷ emlegessék. Van itt utca, amelyiknek a neve valamely felsőbb hivatal főnökének, vezetőjének emlékét őrzi; más egy főiskola tanárát halha-

tatlanítja, olyanét, akiről alig tudnánk egyebet mondani, mint, hogy az előadásokon pontosan megjelent és hasznot hajtó tanönyveket szerkesztett össze; van olyan is, aki egy előkelő kaszinó felállításában buzgólkodott; más ismét, aki egy igen elterjedt hírlapnak fulmináns⁸ vezércikkeket írt; sőt még olyant is fennem emleget egy utcanév, akinek nagyobb szőlőskertjei és egyetemi tanárokká lett fiai voltak; van aztán, aki magyar hazánk utolsó krakszelhubertjei⁹ számára német lapot csinált; olyan is akad közöttük, ki talán inkább arról volt híres, hogy cinikus voltában a legelhanyagoltabb ruhákban járt-kelt köztünk. Olyan is kapott a dicsőülésből, akiről hirtelenében egyebet nem tudunk, minthogy a néptanítók előtt nagy tiszteletnek örvendett; és sok olyan is van e névsorban, akiről ma senki sem tudja ki volt, mi volt, mi érdem koszorúzta valószínűleg kopasz fejét, és miért kell nekünk őt oly mély tisztelettel emlegetnünk...

Ama – a mély tiszteletre tagadhatatlanul igen érdemes uraknak és hölgyeknek azonban kissé mégiscsak túl sok ennyi a megtiszteltetésből. Sok, – mert ezzel a sokkal valójában csökkentjük az e formában való megtiszteltetés értékét azoknál, akik azt igazában és ugyancsak e formában joggal kiérdemelték.

Még azonban van egy sinequa nonja¹⁰ a dolognak. Feltétlenül szükséges, hogy a megörökített jeles kiválóság neve *valóban közismert* legyen. Mert a név üres hang csupán, ha nincsenek az általános emlékezésben, és az éppen nem elég, hogy az utcának azt a nevet adják, amit egy ember viselt, akit csak azóta ismer a nagyközönség nagy része a nevéől, amióta az utca jelzőtábláján kipécézték. Ez ugyanaz, ami jó egypár évtized előtt esett meg a fővárosban, midőn egy külvárosi utcácskát Tarnács utcának¹¹ nevezték el, s e Tarnácsról az egész tekintetes Hazában senki sem tudta ki fia, ki borja, – s a név minden határozatdacára nem lett utcanévvé nálunk.

Így áll a dolog a jóval fennebb nevezett férfiúnál, akiről a ferencvárosi Szvetenay utcát elnevezték.

A mai Szvetenay utca helyén 1803-ban még jól termő szántások voltak, a Rákos mezejének mezőgazdasági területe volt, ahol a franzstädtler¹² ekéi törtek barázdát. 1810-ben már itt a nagyforgalmú Üllői útnak az Orczy-kerttel szemközti oldalán már a kertkultúra ütötte fel a fejét, de ház még nincsen rajtuk. 1830-ban már névtelen zsákutca nyílt itt meg, s az 1836. évi térképen a mai Tűzoltó – akkor Flórián – utcába éri már a végét. Ámde az 1850. évin – megtörve bár – az akkor Temető utcába, a mostani Mester utcának nevezett főútba torkol, s ez a mai helyzete is.

Az utca sokáig névtelen. 1867-ben, az átalakított izgalmas napjaiban a jobbára még akkor is német szón élő főváros is nagy megmozdulással adta jelét hazafiságának, s az akkori német utcanéveket magyarokra írta át, s ugyanakkor a nagy megindulásban sok névtelen utcát keresztelt el. Ezek között volt az az utca is, amely az Üllői út vége felé, csaknem szemközt (...) az akkor ott elterülő Botanikus kert déli sarkával nyúlt le a mai Mester utcáig, s amelynek az Üllői út alsó sarkán, azon a helyen, amelyen ma a Pázmány Péter Tudomány Egyetem¹³ törvényszéki orvostan épülete áll – laktanya volt egy a város által e célra bérbe vett magánházban. Akkor a régi száma 780, új 43 volt, mai házszáma pedig, 93.

Az a bizottság, amelyet a városi tanács azzal bízott meg, hogy névtelen utcákat és tereket névvel lássa el, jobbára gutgesinnt purgerekből¹⁴ állott, akik szívük mélyéből nehezményezték, hogy a magyar fővárosban nem adtak még utcát a nagy zentai hősnek Savoyai Eugén¹⁵ hercegnek, azért hát úgy látták jónak és szükségesnek, hogy ezt az utcát, amely akkor még a ferencvárosi Fő utcában ért véget (ennek a mai neve Ranolder ut-

ca),¹⁶ kapja meg a dicső hadvezér! Még csak papíron levő terv volt, de már híre ment a városban, és meghallotta az utca Üllői út sarkán lévő kaszárnyaépület tulajdonosa a Belvárosban, a Magyar utca 1. szám alatt lakó Szvetenay Márton is – és felhördült...

– Ezt nem tűrhetem – kiáltott fel magában –, nem tűröm, hogy éppen azt az utcát, amelyikben az én házam van, az orrom előtt csak úgy elkereszteljék... Ahhoz az utcához énnekem van szerzett jogom...

Szvetenay, a felvidéki szláv származású öreg fiskális¹⁷ agyafúrt vala. (A család nevét megtaláljuk az 1754. évi országos nemesi összeírásban a Pozsony- és Nyitra megyei összeírt nemesek között.) Pestnek, Budának tipikus alakjai voltak a fiskálisok. Igaz, hogy azok jurátusokból¹⁸ lettek, és a jurátusok nagyurak voltak, nemcsak mert nagyhangú fiatalok voltak és karddal jártak, de hát ezek a fiatalok is öregek lettek és kard sem lógott már oldalukon, mögöttük pedig csak a szép emlékekben gazdag ifjúkor állott, de a fiskális-fifika segítette őket, bármihez fogtak is...

Az Üllői úti házát a város bérelte tőle, mivel a katonáéknak itt kaszárnyát kellett adnia. A fiskális szívesen adta jó pénzért a házat, de örökké azon jajgatott, hogy csaknem ingyen bírja házat a nemes város. Szvetenay sietett a város tisztés tanácsának becses tudomására hozni elégedetlenségét. A csalafinta fiskális egy körmönfont beadvánnyal¹⁹ ment a magisztrátus²⁰ elé, amelyben szinte követelte, hogy azt az utcát róla nevezzék el, mivel hogy erre neki egyedül van szerzett joga, aki majdnem ingyen adja kaszárnya céljára a nagy házat. A fővárosnak nem csekély szolgálatot tett a maga kárára, s most e szolgálatot a város semmibe sem veszi és rá nézve sérelmes, sőt talán mondhatná: bántó, vagy akár nyugodtan sértőnek is mondható határozatot hoz, amikor azt az utcát nem róla nevezi el. Kéri tehát az utcát! Ő

Le printemps s'annonce !

Myiophobus colerianellus, Hoogz. ex parte, collocat in *Myiophobus*,
sed in longioribus et multo brevioribus, par-
va inter se sunt a *Myiophobus* et *Myiophobus* *colerianellus*.
Myiophobus *colerianellus*, *Myiophobus* *colerianellus* *colerianellus* *colerianellus*,
non a *Myiophobus* *colerianellus*.

Nem carolus ita hunc an. de salutaris dicitur
 et tunc esse aditatorum ad hunc debet esse
 jollitit nunc nunc nunc nunc nunc nunc nunc
 movet nunc innotuit, i. ad hunc debet esse
 test. hanc etiam etiam ad hunc debet esse
 multo. nunc nunc nunc

Drigen is hoxsám latorok, kolni a fen,
Kicdől utra, valamin a máv, mákon
utra állkesselők ellen.

Most nem tudom, mennyire is, de minél előbb
 jeno' hozzagynak. Hisz ennyi is a hajlatok köz-
 ultalan része. De azt tudom, és önértékkel val-
 lom, hogy nekem seini is emeire vannak, és
 hogy a kórosok közul vannak a mostani éne-
 vesek nem a vastag és szűk, hanem olyan
 az az egy hajlatoknál való kórosok. Ez je-
 latok vannak és - mig a reggeli és a vac-
 sorok között nem eszünk, egy kis időre a reg-
 gely és a vacsora között a kórosok között,
 ne essen.

Nem deesse ves: melyet soha sem ismer-
tem, hanem az ismeret megértése indít,
hogy egy fiatal nemzedék elgámmarol-
jék, és megátaladjon a fegyelmestől és

[illegible]

Ha pedig megijegyzem, hogy a város ezen
kel szűkebb körében feltételezhető a városi kö-
re: ha ez a város köréig vagy ha ezen a
párban, és ebben van a város egyenlőre
lenne. E körök között azon egyenlőre azon körök
között vannak, hogy az elmúlt évek feltétele
mivel az általános körök között, és hogy a város köré,
az egyenlőre az általános körök között, és hogy a város köré,
és az egyenlőre az általános körök között.

[illegible]

É felszámolásom követeléseiben mi sem
törlek, - hanem az utolsó nevet a kárnak
fém.

Tisztelt Magyarországi
A Feketeleves Tanácsnak

Post 1860 im September

alacatos polkaja
Lacsenay Marton

igenis elvárja, sőt követeli, hogy ez az utca róla *Szvetenay utcának* neveztesse. De ha már egyszer méltányosságról beszél, – úgy ő még azt sem hallgathatja el, miszerint neki az is dukálna, hogy ezt az utcát követő, vele párhuzamos, szintén névtelen utcát – szintén róla *Márton utcának* nevezzék el, mert így kívánja az igazság és méltányosság. Ez az 1868. szeptember 4-én kelt merész írás nagyon meglephette a bizottságot. Ilyenre ők dehogyis gondoltak! Valami olyasmit is olvashattak a levélben, hogy ők a fától nem látják az erdőt, hogy a régibb időbeli, sokkal távolabb eső történelmet piszkálják, amikor a mostani időben, az egészen közel eső históriát mellőzik, lenézik, sőt kutyába sem veszik! Mert herceg Savoyai Eugen, a török- és franciaverő győzelmes hadvezér idejét múlta, őcska történelmi alak, ellenben az érdemes, minden megbecsülést joggal elváró, adóját pontosan fizető Szvetenay Márton, a pesti Hausherr²¹ – a ma emberre... A meghökkenés sora most a városi tanácson volt, s azt anynyira meglepte e váratlan felszólalás, hogy sietett a már kész tanácsi végzésben a herceg Savoyai Eugén fényes nevét kitörölni, s annak helyébe odaírni a szókimondó Hausherr szürke nevét: Szvetenay... Ezzel egy időben még a mellette húzódó utcát is elkeresztelte Márton utcának, s így ez a bátor fellépésű vitéz polgár az egyetlen máig, aki valóságban két utcát kapott Pesten. A két utca nevét a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1874. február 19-én hozott 349. számú határozatával továbbra is fenntartotta.

Arra hiteles adatot nem találtunk, hogy Szvetenay Márton ügyvéd lett volna, amint azt egy helyen írva találtuk. 1861-ben neve nem szerepel az ügyvédek névsorában, de ennek ellenére lehetséges, hogy az volt, csak nem folytatott ügyvédi gyakorlatot.

Az itt elmondottak valamelyest felfedik azt, hogy mire lehet egyik-másik emléket megőrkítő utcát – mint ilyen – becsülni.

A Vörösmarty tér

A pénz még inkább, sokkal inkább fejébe száll az embernek, mint a szesz. Lám az a különben jóra való görög bőrkereskedő, aki amellet még bankározott is és ugyan megszédte magát, s többszörös háziúr lett Pesten és Budán, az ott lakott a régente úgynevezett Theátrum piacán, az akkori harmincadház sarkával szemben, s ez a ház egészen az utóbbi időkig, amíg lehetett valakinek háza minálunk, mindaddig az az öreg bőrkereskedő, Lyka Demeter Anasztáz utódaie volt.

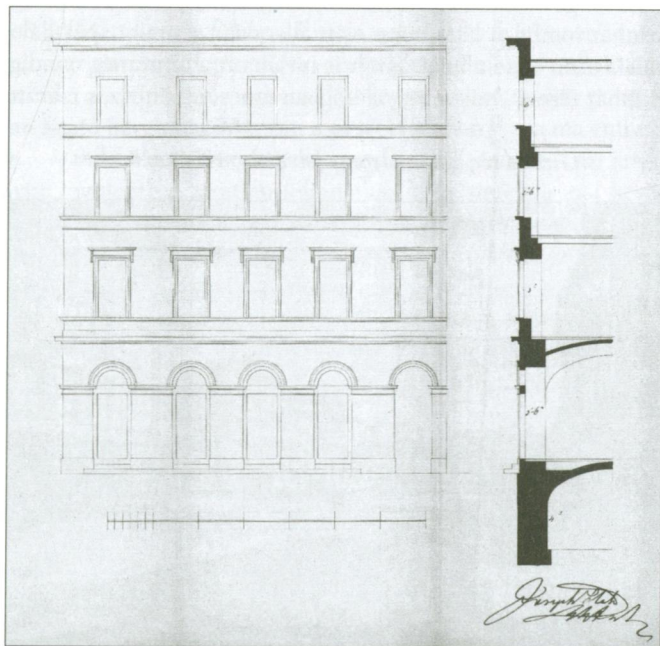
Az öreg Anasztáz a több mint ötven éve (1847) leégett német színház romfalait látta maga előtt állandóan, és mint spekuláló valaki azon törte a fejét, miért is hívják ezt a teret még mindig Színház térnek, mikor ott valóságban nincsen színház, s már itt

Gizella tér. Klösz György felvétele, 1870-es évek

lenne az ideje annak, hogy a bölcs tanács más, megfelelőbb névről gondoskodjon a nagy tér számára. Ki is fundálta, hogy milyen jól hangzana erre a szép, előkelő, forgalmas térre az, hogy – Lyka Platz! – és elhatározta, hogy ebben az irányban lépéseket fog tenni. Tett is. Felajánlott a városnak egy igen tekintélyes összeget – könnyű neki, hiszen irgalmatlan sok pénze volt – a várostól függ, hogy mire szánja azt, hogyha a térnek az ő nevét adja...

A Lyka-ház homlokzata és metszete. Hild József, 1844

A löbliche Magistrat²² azonban erre a családokra mégsem kapta be a horgot, úgy látszik nem is felelt rá, és amikor az uralkodó²³ ezüstlakodalmát ülte,²⁴ és a legidősebb leánya²⁵ a bajor uralkodóház egyik sarjával²⁶ házasságra lépett,²⁷ ezt a teret a főhercegnőről Gizella térnek nevezte el.²⁸

A Lyka-ház első emeletén egészen az utóbbi évekig a volt háziurak ivadéka mint agglegény élt, és ott sétálgatott a tér Riviérának nevezett nyugati oldalán a ragyogó heves verőfényben. Pihenni nem, mint elei, egykor apja a sarki pompás, tükrös Privorszky kávéházba, s mint még ő maga fiatal korában az annak a helyében pompázó Gerbeaud cukrászdába, amit ma Vörösmartyról nevezünk, ült be, de sokkal csendesebben a házában levő népművészeti boltban üldögélt, és arról regélt, hogy ezt a teret majdnem Lyka térnek nevezték el.

Minden hájjal megkent fiskálisok bizony, hogy többre képesek, mint a bőrkereskedők, ha még oly gazdagok is...

A Vörösmarty térről emlékezvén elmondottuk, milyen hiábavaló igyekezet és áldozatkészség volt néhai való Lyka Demeter uramban, hogy biztosítsa családjá számára a vicinális halhatatlanságot, hogy a mondott tér, az akkori teátrum piaca Lyka térré kereszteltessék át. Lám egy sokkal szegényebb, szürkébb pesti fiskális, aki szintolyan háziúr volt akár amaz, még hozzá a külvárosban, bezzeg elérte nevét megörökítő célját.

Haynautól Zrínyiig

A Felső Duna sorra nyíló kis kurta utca, amelyik a Rakpiacról az építéshez szánt gerendák, téglák, zsindelyek halmazával és áruval megrakott ládákkal, üres hordókkal volt tele, s onnan felment arra a tágas térre, amelyen egykor a Hecc-teátrum állott, az a fából eszkábált nagy hodály, amelyben a publikum nagy

gyönyörűségére vadállatokat eresztettek egymásra, hogy azok közül az egyik ott adja ki a páráját a porondon. Mikor pedig, a legfelsőbb hatalom az egész monarchiában ezt a kegyetlen, vérengző mulatságot szigorú rendelettel betiltotta, akkor annak a helyére, az úgynevezett Hecc térre egy kisebb, hevenyészett templom épült; ez az Újvárosnak nevezett Lipótváros ájtatos lakói számára szolgált, s aminek pompás utódja ma az ott álló Szent István Bazilika.

A mai Szent István tér és Roosevelt tér²⁹ közti rövid utca volt kezdetben a Szarka utca, amelynek az a nagyon kétes értékű dicsőség jutott osztályrészéül, hogy az abszolutórium annyiszor megátkozott idejében – Haynau utca lett belőle.

1849. december 31-én öt cudar magyargyűlölő embert³⁰ az abszolút kormánytól kinevezett Pest város tanácsa a város dísz-

A Ferenc József tér. Klösz György felvétele, 1870-es évek

polgárává tett meg,³¹ akik közül elsőnek az osztrák hadvezér, a „bresciai hiéna”, utóbb Magyarország teljhatalmú ura: Haynau díszlett.

A városi hírhedt vezetőség nem elégedett meg ezzel, de rövid idő múltán az épülő Újvárosnak egyik utcáját róla nevezte el, megtévén a Szarka utcát – Haynau utcának. Ámde a galád sors, amely azt a vérebet idedobta egyszerre hirtelen megváltozott és a rettegett nagyúr, Haynau megbukott,³² csúfosan el kellett hagynia félelmes pozícióját, – és a megbukottról nem nevezünk utcát, így hát amilyen hirtelen lett az a Haynau utca, olyan hirtelen változott meg abban az évben Zrínyi utcává, amint még ma is hívjuk.

A megszabadult város azonnal bemeszeltette az utcafalakat, amiken a gyűlöletes név pompázott, – és a szép fehér falakra jó fekete kulimással rápingálta az utca új nevét. De aztán jött az esős évad. A sok erős zápor úgy leverte a mézsréteget a falakról, hogy a régi csúf utcanévek megint napvilágra jöttek, és az utca lakóinak éktelen hahotájára az utcának egyszerre két neve is lett: a falakon ott volt a Zrínyi név is, de a Haynau név is. Erről Jókai az Üstökösében még képet is rajzoltatott – olyan mulatságos volt akkor ez a hecc!

A Haynau Gasse és a zivatar

A múlt század végén, sőt még a mi századunk első éveiben kétféle szabadságvértanúról esett szó. Az egyiket úgy emlegették, hogy azt Haynau gyilkoltatta le a Najgebájbán (így nevezték a magyar mondatokban a város végén állott Újépületet),³³ a másikat pedig úgy mutogatták, hogy ezt a kegyvesztett Haynau az osztrák elleni bosszúból, bár halálra ítélte nem végeztette ki, kegyelmet adott neki.

A véres emlékü „bresciai hiéna”, akit Londonban félholtra vertek a szörnyűséges híre miatt – itt Pesten és Budán hódolattal volt körülvéve: Pest 1849-ben díszpolgárává választotta, amit a rákövetkező évben Buda városa alázatosan utána csinált. A magyar szabadságharcon az orosz erővel diadalmaskodott Ausztria ezt az embertelen hercegi fattyút³⁴ tette meg Magyarország teljhatalmú hadi parancsnokává, s mint ilyen vérengzésével Caraffa³⁵ mintájára a császárt hűségesen szolgálta, és a két magyar főváros gyakran kimutatta kierőszakolt hódolatát gyönyörűséggel élvezte, – bukásáig.

Pest a lipótvárosi Szarka utcát 1850-ben nagy reverenciával róla nevezte el, s így lett az utca az akkori utcai feliratok szerint: Haynau Gasse. Ez a dicsőség azonban nem volt sokáig osztályrésze, – mert még ennek az évnek júliusában le kellett mondania sokaktól átkozott magas rangjáról, s mi sem természetesebb, mint az, hogy a város azonnal lemondott a magyarságot annyira sértő utcanévről, és az utcának a nevét megkontrázta, s annak egy magyar dicsőségtől fényes nevet adott; elnevezvén azt Zrínyi utcának.

Hogy pedig a Haynau név mielőbb teljesen eltűnjön az utcáról, rendelet ment a háziurakhoz, hogy a legsürgősebben meszeljék be házaikat, és a tiszta fehér falakon a régi név helyén megjelenjen az új név: Zrínyi utca.

Az elemek azonban olykor megtréfálják az embereket. A városi tanács meszelési rendeletére kategorikus intézkedéssel felelt a – víz! Jött egy erős nyári zivatar, és a friss meszelést egyszerűen lemosta a falról, és kiütött a régi megtagadott utcanév. Újra ott éktelenkedett a Haynau Gasse.

Ezt Jókai az autokráciát szatirikusan gúnyoló élc lapjában, az Üstökösben megírta és képben is bemutatta, mint festett az eltűntetett utcasarki halhatatlanság...

Az Üstökös, 1860. december 1.

A megaranyozott kéz utcája

Először, amint régi feljegyzésekből tudjuk, ennek az utcának Kéz utca volt a neve. Arasznyi utca, és inkább illett volna rá ez a név.

Mikor az utca északi sarkán felépült és megnyílt a nagyon látogatott és előkelő Vadászkürt fogadó, akkor az utca neve is ehhez alkalmazkodott, és elvette a kéz nevet Vadászkürt utca lett a neve. (...)

Mi – régi pest-budaiaiak sok szeretettel gondolunk vissza a Vadászkürt vendégfogadó aranykorára. Jó konyhája volt, sőt páratlanul finoman főztek, aztán ott húzta az öreg Rác Pali a cigányprímások között a legigazabb cigány és prímás. Csende-

*A Vadászkiürt szálló képe Carl Vasquez térképén.
Franz Weiss litográfiája, 1837*

sen élte napjait meg az éjszakáit, a városi és a vidékről feljött úri népesség járt ide. Az utca, amelyikben a szálloda volt, a mai Türr István utca, de akkorában Kishíd utcának nevezték és írták, amikor ennek az utcának a Duna felé eső végéből áttették a hajóhidat a mai Deák Ferenc tér torkolatába, amelyik utca jóval hosszabb és szélesebb lévén annál – ez a Nagyhíd nevet viselte.

A Vadászkiürt sarokház volt. Rövid, csekélyforgalmú utca, a Kishíd utca sarkán. Azt az utcát már jóval a mi időnk előtt Arany-

kéz utcának nevezték arról a korhely korcsmáról, amelynek cégére egy aranyozott kéz volt.

Ezt az utcácskát annak előtte – úgy szóbeszéd közben – a megrögzött pestiek Vadászkiürt utcának mondták, és csak később vette át az utca a jóval kisebb, de sokkal zajosabb, bizony sokszor botrányos vendéglátó helyiség cífrább nevét, így lett általánosan Aranykéz utcává, amit megint a kényelmes városbeli polgárok egyszerűen és kurtán Kéz utcának is mondtak. Az utca neve azonban mégis a hosszabb és zamatosabb Aranykéz utca volt, és az még ma is. (...)

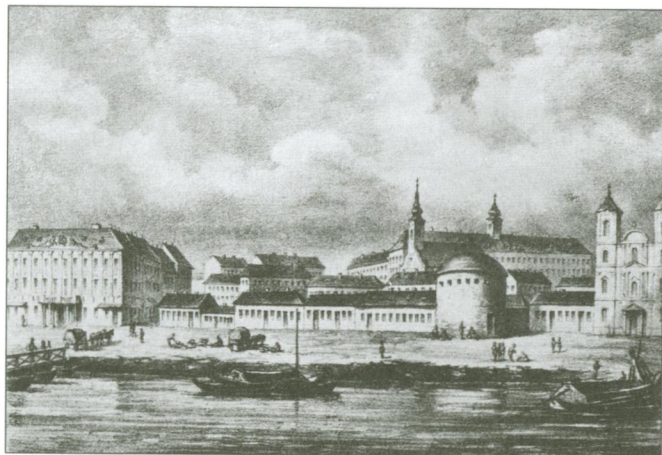
Amíg az utca Galamb utcává lesz

Jó évtizeddel ezelőtt a mai Galamb utca a régi Pest legjellegzetesebb maradványa volt. Itt volt a Belváros utolsó macskafejes kövezete, oldala kelet felé csupa száz évnél is régebb házak, nyugati oldalán a kopott csendes ház, amiben 1700 első éveiben a jezsuiták oktatták a város sülvényeit.

Aki az egykori Pestet jobban a szívéhez nőve érezte, mint ezt a parádés Budapestet, az szeretettel járt azon a cipőtalpat pusztító, élesen kiálló kövezeten, és meg-megállva az utca közepén visszaidézte magában a régmúlt idők emlékeit és boldog volt, hogy most nem csak lélekben, a régi Pesten lehetett.

Ma ez a kis utca nagyon messze esik a régittől. Előkelő aszfaltos utca most, ami némán hallgat a múlttól. Ma már csak írások emlékeznek arról, hogy ezt az utcát hányféleképpen hívták a régiek. A töröktől visszafoglalt város lakói mint Kis utcát ismerték, hogy nevét korhűen írjuk itt le: Kleingässl volt.

Északi nyílásával csaknem szemben, pár lépéssel közelebb a Dunához volt a városvédelmi építmények egyik utolsóinak megmaradt rondellája, az úgynevezett vízi rondella. Ennek dene-

A pesti Duna-part a Rondellával a 19. század elején

vér-, svábbogár-, százlábú- és pók lakta kis kör alakú áporodott helyiségében volt az első pesti (először persze német és csak később magyar) színházak múzsatemploma.³⁶ Akkor azt a kis utcát az utca járókelői persze csak erről nevezték el, lett Theátrum utca, de hogy aztán 1812-ben a német theátristák megkapták a mai Vörösmarty téren a nagy pénzbe került új „Városi Színházat”,³⁷ akkor a kis utca Régi Theátrum utca nevet kapta... Mikor pedig, a német városi tanács a magyar színházakat még ettől a sivár helyiségtől is megfosztotta és a rondellát lebontották,³⁸ akkor már ez a név sem volt jó, s az utca déli sarkán lévő posztóárus boltjának cégéréről, két turbékoló galamb volt az, elnevezték Galamb utcának, és ezt ma is viseli.

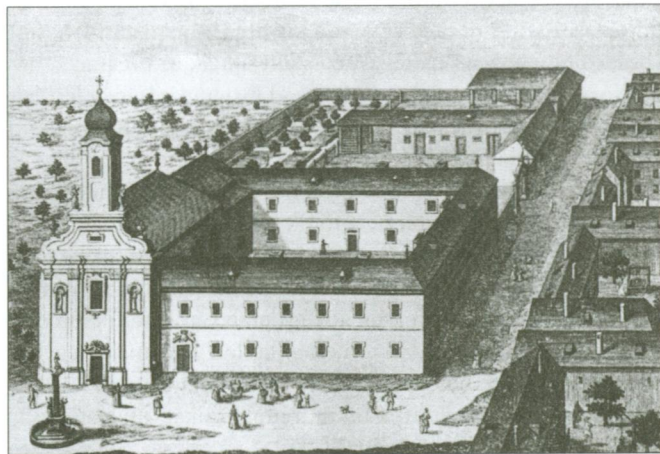
A Platzl – avagy a Szervita tér

Hol van az a Pest, amelynek ilyen nevű tere lehetett? A tér – igen – ma is megvan persze, de hol van az a világ, amelyikben a mai Budapest lakossága ilyen néven nevezett el egy városi tere?

Pest város először kicsi volt; a ferencrendiek kolostora a Ferenciek terén már a városon kívül volt, úgy mondták: a Rákoson! Ez a tér pedig – mikor a város legelső védőbástyái a Duna-parttól a mai Régi posta utcán át a Petőfi Sándor utcán, a Ferenciek terén, az Irányi utcán át húzódtak le ismét a Dunáig – még sehol sem volt...

Az Anjou királyok alatt duzzadt meg egy kicsit a város, és lett

*Sebastian Rosenstingl – ifj. Johann Daniel Hertz:
A pesti szervita templom és rendház képe 1770 körül*

a Dunától a mai Türr István utcán, Kristóf téren, Fehér Hájó utcán, a Semmelweis utcán, Bástyá utcán át a Dunáig érő, városfalaktól bekerített városka...

Nos, akkor a Platzl már benne lett volna a városban, de még nem is volt tér igazában, hiszen még akkor is, amikor annyi könyörgés, instanciázás, alkudozás, tárgyalás után a jó szerzetes barátok megépíthették ma is álló templomukat, a mai tér közepén egy hatalmas nagy kovácsműhely terpeszkedett. Nagy hely kell a kovácsmesterséghez. (...) A műhely előtti munkatér rendszeren jókora eresz alatt van, hogy eső évadján is lehessen kint dolgozni a szabadban. Az akkori kis térnek a közepén hát ott állt a nagy kovácsműhely. Irgalmatlan kalapácszaja verte fel a templomi csendet, úgy, hogy a barátok a várost megkérték, hogy akolbólítsa ki onnan a mestert lármás mesterségével. A város hitbuzgó tanácsa meghallgatta kérésüket és kitessékelte a kovácsot a térről, és mivel akkor még nagy szükség volt arra, hogy a belvárosban legyen ilyen mesterember, – ott volt a mai Kristóf tér és Párizsi utca között az a kis utca, ahol aztán lehetett kovácsolni, ahogyan dukál... Az is lett annak az utcának a neve: Kovács utca.³⁹ (...) A szervita rend instanciázásának lett hát eredménye: a kovácsház üresen maradt mindaddig, mígnem ott a rend iskolát nyitott (...).

A szerviták első temploma Pesten a töröktől való megszabadulás után a némileg átépített török templom volt, mely a mai központi városház Kamermayer Károly utcai⁴⁰ homlokzatának úgy a közepe táján állott. De amikor a török háborúkból itt maradt invalidusok kórháza azon a nagydarab városi területen építés alá került, akkor a szerzetnek el kellett hagynia az egykor Allah dicsőségére emelt szent hajlékot, s ahelyett az invalidus telekkel szemben építették fel új templomukat, melyet 1732-ben felszenteltek, és ma is ott áll.

A térnek a legrégebbi időktől fogva az az alakja van, ami ma is. A keleti oldalon lévő ház (...) amelyben több mint száz évig a híres Hayek-féle kötött-szövött áru üzlet volt (...) – átjáróház a Fehér Hájó utcába. Ez a „Durchhaus” – amint a régi pestiek mondták érdemes a megtekintésre. 1821-ben épült,⁴¹ s ma hátborzongató képet nyújt a mai pesti dámáknak és finnyás uraknak az akkori lakóházi viszonyokról. De nem szabad elfelejtenünk, hogy akkor a ház új volt, és a lakók sokkal, de sokkal igénytelenebbek...

Tröscher János házának homlokzati terve. Pollack Mihály, 1821

A tér északi oldalán álló⁴² gróf Teleki-ház néven ismert két-sarkú ház helyén akkor szálloda volt, neve cégéréről a Fehér Lóhoz. Mielőtt pedig a szálloda megnyílt volna, a helyen valamiféle képfaragónak volt a háza és telepe. Ez persze az ezerhétszázas évek legelején volt így.

A tér nyugati oldalán pedig, – mint ma is – több házhely sorakozott; egy régi kép mutatja, hogy ez a házsor egész falusi benyomást kelt. Földszintes házak, gazdasági udvarok, benne gémeskút...

Ez volt hát az a terecske, mely a német bennszülöttek ajkán Platzl, majd a régi, de magyar világban Szerviták tere, ma pedig Szervita tér.

A Károly tér

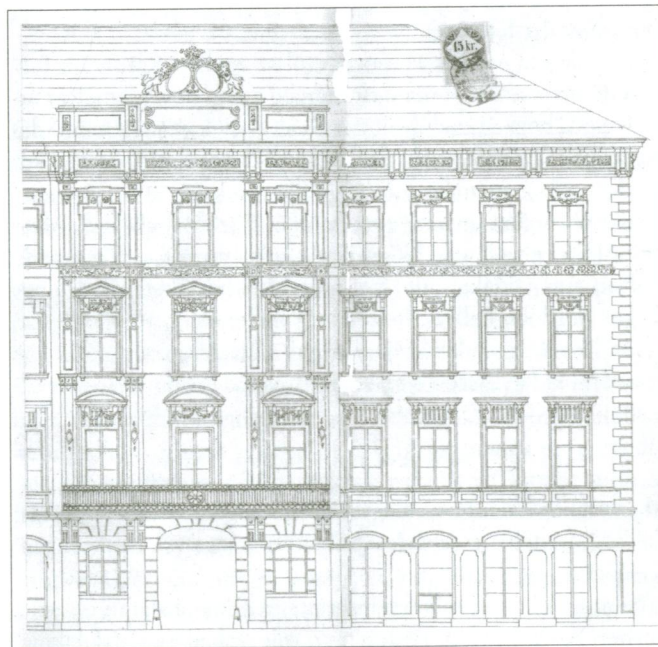
Ilyen nevű tere is volt régi Pestnek, amikor a fővárosi tanács házát⁴³ Károly-kaszárnyának hívták, a Tanács körútnak Károly körút⁴⁴ volt a neve és a mai Bárczy István utca is Károly utca volt.

Pedig hát ez a sok Károly – mind mint magyar király III., mint német-római császár VI. Károlynak (1685–1740) szóló hódolat, akinek idejében épült a török elleni hadjáratokban invalidusokká lett harcosok kórháza, illetve aggok menedékháza (...).

Valójában csak az alattvalói hízelkedő hódolat adta azoknak a király nevét, mert hiszen az invalidusok palotáját a száz esztendőt megért Széchényi György⁴⁵ esztergomi érsek csejtej és vágbesztercei uradalmainak végrendeletileg egy Pesten felállítandó kórház céljára hagyományozta értékből építették fel, így hát azok helyett a fentebb felsorolt Károlyok helyett sokkal igazságosabb lett volna a György név, de hát az alázatosság ritkán gondol az igazsággal.

Mondom, azt a Károly teret is csak abban az időben és azon a tájékon lehetett kicirkalmazni. Az akkori Károly utca és a Sütő utca összeháliklásánál, az evangélikus gimnázium épülete előtt nagyon kiszélesedett az úttest, mondhatnók; kis teret képezett, ami ma is megvan, de már azt senki térnek nem tartja.⁴⁶

*Teleki Sándor és Gyula gróf palotájának homlokzata.
Diescher József, 1862. (Mai címe: V. Fehér Hajó utca 1.
– Szervita tér 9–10.)*

A Fehér Hájó utca is beletorkolt, s valamikor itt a tér sarkán eléggé forgalmas kávéház volt – a bosnyákok tanyája: Kaviarnia néven csábította oda az akkor elég gyakran látott bőfenekű, rozsdabarna nadrágot viselő mindenféle délvidéki népipari cikkekkel kereskedő nagyramagzott bosnyák idevetődött emberek.

A tér déli sorát a kaszárnyává lett invalidusok háza képezte, míg az északi sor két-három keskenyebb bérházból állott, ezek utolsója sarokház volt a Szerviták terével, s ott a sarkon egy száz évnél is régebben alapított nagyforgalmú rövidáru-kereskedés működött. Ezt a házat a téren vele szomszédos Teleki-palotával együtt a felettünk repdeső megátalkodott ellenségeink – halomba bombázták. (...)

Itt csak a mai Deák Ferenc térről az egykori Károly tér felé húzódó utca, a Sütő utca tartotta meg a régi nevét, amelyet arról kapott, hogy századok előtt a Deák térnek ez utca menti darabján voltak a sütőházak, ahol az invalidusok – magyarul akkor „kórkatonák” – számára sütötték a kenyereket.

A kiszélesedett utca közepét pompás díszkút foglalja el. Meszterre Sidló Ferenc volt, aki az egyik sokváltozatú görög monda alakjait a danaidákat mintázta meg, akik bűnükért lakolva egy lyukas hordóba kellett, hogy vizet öntsenek. Ennek művészi ábrázolása a Danaidák kútja, mellyel a kiváló művész 1933. évi műcsarnoki kiállításon a székesfővárosi nagy aranyérmét nyerte el.

A Zsidó tér

Ma a régi egészen téves magyar néven nevezett Szén (helyesen Zöldség) térnek⁴⁷ északkeleti csücskét emlegették e néven pesti elődeink.

Nem érdektelen miképpen jutott ez a kis térdarab ehhez a névhez. Századokon át Pesten nem volt szabad zsidónak laknia;

*Az Orczy-ház a Károly körúton. Klösz György felvétele,
1880-as évek*

fent a budai várban, a mai Szent György utcában volt számukra kiszabva a hely, ahol lakhattak, ott biztosítva volt számukra a zavartalan élet. Persze nem ingyen kapták ezt a kedvezményt, ennek fejében kellett felépíteniük a bástyafalnak úgynevezett Fehérvári kapuját, ami ott volt a közelükben. (Azért is nevezték ezt a kaput abban az időben Zsidó kapunak is.) De aztán elparancsolták őket onnan és a mai Táncsics utcában kaptak helyet egy időre, mert onnan is hamarosan elterelték őket, s akkor Óbudán lett a lakóhelyük. Ezekről a helyekről jártak be Pestre üzlet után nézni, mígnem aztán jó hosszas kísérletezés után sikerült kikönyörögniök, hogy a pesti városi tanács megengedte nekik, hogy Pesten is lakhatnak, de csak a mai Tanács körút és Majakovszkij utca⁴⁸ sarkán épülendő hatalmas bérházban. A múlt század elején felépült több udvaros házkolosszus, (...) amelyet Orczy-ház néven ismerünk, s amelyről úgy emlékezett a fáma, hogy a ház tulajdonosának óránként egy körmöci aranyat jövedelmezett.

Ez a kétemeletes ház volt a zsidóság fészke. A házban zsinagóga is volt kettő, meg rituális vendéglő, kávéház, fürdő, és azért kapta a mai Deák Ferenc térnek a Király utca és a Bajcsy-Zsibinszky út közötti darabkája a Zsidó tér nevet.

Csak szóbeszédben fordul elő az elnevezés, hivatalosan sehol sem található.

A Szén tér

Széna tér is volt Pesten, meg Szén tér is!

Amaz volt a mai Kálvin tér, ez pedig a mai Deák Ferenc tér. Azt is tudjuk, hogy amaz azért lett Széna tér, mert az akkori Pesten sok gazdaember lakott és különösen a külváros sok földművelőjének lakóhelye volt, s ott sok szénára volt szükség, s azon a félreeső téren garmadában lehetett a takarmány, és volt ott hely a szénaárusok számára. A mai Kálvin tér egykor a szénavásárok piaca volt, az is volt a neve: Széna tér. Ide torkolt a nagy útvonal, ami Soroksárról jött be, és amin a sok dúcos, púpós kenyeret, a sok kanna fölös-tejet, szépen hízott kacsát, libát hoztak be a jó svábok a finnyás városiaknak. Ennek az utcának a sarkán állott és áll még manapság is ama már néma csendbe merült, de egykor eléggé hangos, de rendes, intim vendégfogadó, a Két Oroszlánhoz.⁴⁹ Fogadó már nincs, de a cégére: a két oroszlán még most is ott fekszik a kapu fölötti ablak könyöklőjét őrizve. A pompásan kiépült, nagy Budapest éppen nem szégyelli a pesti kis beszállófogadót és kedvteléssel tűri... Mikor mögötte egy kis utcát nyitottak, azt erről a fogadóról nevezték el Oroszlán utcának. Ma a reformátusok egykori kitűnő püspökéről kapott néven ismerjük: Török Pál utca.⁵⁰

A Szén tér neve azonban egy vaskos tévedésből állott elő. Az a közeli Invalidus-ház tüzelőtelepe volt, csak amikor a protestáns egyház megkapta a templomépítés céljára a fatelep keleti

Deák tér az evangélikus templommal. Klösz György felvétele, 1880-as évek

végének egy darabját, akkor szabadult fel a tér, s akkor a zöldségárusok foglalták el, s így kapta a német lakosságtól a Kohl Platz nevet. Egészen érthetetlen, hogy ilyen baklövéstől kapja a magyar nevét, mert az Szén tér lett, márpedig a Kohlen az más, mint a Kohl. A Kohle az igenis: szén, míg a Kohl kelkáposztát, általánosságban zöldséget jelent, tehát a tér neve Zöldséges térnek kellett volna lennie... Ez a rosszul lefordított magyar szó 1866-ig megmaradt, akkor kapta Deák Ferenc nevét és maiglan az a neve. Most már egy kissé lekéstünk ennek a tévedésnek a korrigálásával, beismerjük, de mégis kiszerkesztettük a régen porladó pesti jó magyaroknak ezt a teljesen érthetetlen Leiter Jakabját.

Az Újvilág

A város idejüket múlta bástyafalai aljában keletkezett utcáknak érdekes, a többtől különböző utcaképződése volt. A bástyák a maguk idejükben a városvédelmet szolgálták, így alattuk nem

lehetett az építkezéssel olyan helyzetet teremteni, ami azt a főbenjáró szolgálatot akadályozhatná, az közveszelem számba jött volna. De amikor a hadászat annyira fejlődött, hogy a kőfalak többé már éppen nem nyújtottak védelmet a városnak, a városfejlődés hozta magával, hogy a bástyafalakhoz tapasztott házakból immár utcák keletkeztek.

Így volt ez Pesten is, Budán is. Pestnek keleti szélén elnyúló városfala aljában hamarosan keletkezett így utca, és akkor azt a pesti köznyelven Najerweltnek nevezték, ami a szittyák nyelvén úgy hangzik: Újvilág. Valóban új világ volt az: új élet nyílt meg benne. A vele párhuzamosan futó, akkor Gránátos, ma Városház utcában épült megyeház átnyúlt ebbe az utcába is, sőt ebben az épületben, ahol a megyei tiszturak lakásai voltak, még

élénkebb életmozgalom volt, mint akár a nála jóval kisebb, egyemeletes főépületben, hiszen ott a közigazgatásnak volt helye: hivatal volt az, hivatal. De meg ott az új utcában volt a fogadó, ahol a megyei urak, akik ebben a kis országnyi megyében laktak, s ha nem is ritkán fogataikon be-behajtottak a „megyé-re” ebben a fogadóban kaptak helyet: szobában, istállóban, kocsiszínben, korcsmában. Ez volt a sokáig fennállott híres, nevezetes Arany Sas.

Az utca nevezetessége volt még a délnek eső sarkán állott épület, valamikor jezsuita zárda, majd II. József kegyelméből a Pestre helyezett egyetem orvosi fakultásának kórházépülete és egyetemi kara.

Nos, hát az „Újvilág” egyre fejlődvén, hamar Újvilág utcává lett és e néven nevezték soká, mígnem 1906-ban a város – tekintve, hogy az említett orvosi épületben oktatott és gyógyított a világhírű, de kegyetlenül gonosz sorsú tudós: Semmelweis Ignác, az „Anyák megmentője”, annak az utcának adták az ő nagy nevét, így ez ma – Semmelweis utca.

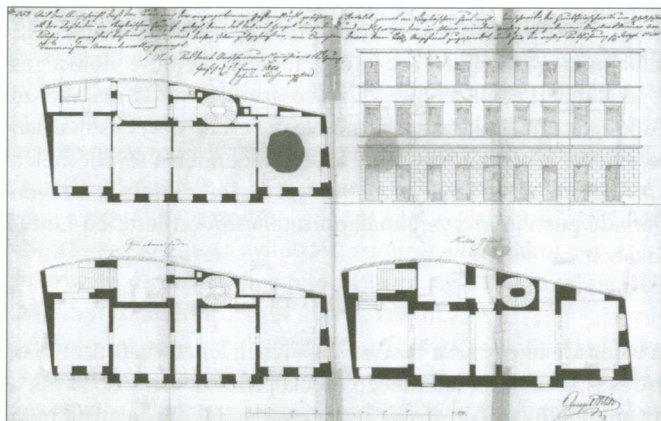
A Szép utca

Mielőtt utca lett volna – már megvolt a neve. Először a név – aztán az utca...

Úgy történt ugyanis, hogy a pesti egyetem fűvészkertje, más szóval botanikus kertje a múlt században (1786) a mai Kossuth Lajos utcán a templomtól a bástyafalakig terült el, ez azonban nem volt éppen a város közepére való. Így a József nádor⁵¹ által megalapított Szépítő Bizottság⁵² azt onnan az Országútra, a mai Múzeum körútra helyezte át, annak arra a darabjára, amelyen ma is a Tudományegyetem épületei állanak.

Az így felszabadított akkori Hatvani utca jókora szabad terü-

Heinrich Sámuel háza a Hatvani kapunál
az egykori városfalhoz tapasztva (Mai címe: V. Kossuth Lajos
utca 18. – Semmelweis utca 2.). Hild József terve, 1834

letet nyert, és a nádor irányításával arról úgy intézkedtek, hogy ott kap helyet a nemzet múzeuma és színháza, s a többi rész parcellázva házhelyül eladassék. Az a két nagy középület persze kellett, hogy lehetőleg szabadon álljon, azért a nádor terve szerint ott egy utca nyitassék, amelyik átmegy a Zöldkert utcáig (a mai Reáltanoda utca), s ennek az utcának a két Hatvani utcai sarkán álljon a két monumentális épület.

A nádor tovább is gondolt az utcával. Úgy tervezte, hogy a

*A Cziráky-palota képe Carl Vasquez térképén.
Franz Weiss litográfiája, 1837*

magyar főnemesség, amely eddig Bécsben építtetett magának pompás otthonot, majd ott fog palotákat emeltetni, és a rövidke utca két palotasora olyan képet fog nyerni, amit a legigényesebb esztétikus is szépnek fog találni.

Annyira benne élt a nádor e gondolatban, hogy képzeletében szinte látta is az utcát és – mindjárt nevet is adott neki: lett belőle – Szép utca!

Bizony, a tervek igen gyakran csak tervek maradnak. A múzeum és a színház soha nem épült ott fel. A színház helyére gróf Cziráky⁵³ építtetett egy kétemeletes palotát, ami később a Nemzeti Casino otthona lett, és ami a fővárosunk borzalmas légitámadásaiban rommá lett, csak a földszinti része maradt meg, amiből egy helyes, tetszetős bazár épült, s azt úgy két esztendő előtt lebontották. Igazán kár volt érte.

A tervezett múzeumpalota helyére nem főrangú, de egy igen gazdag nemes úr⁵⁴ emeltetett egy először kétemeletes, utóbb egy emelettel megtoldott pompás bérpalotát Pollack Mihállyal, a Nemzeti Múzeum nagynevű építőjével, s a kis utca még egy-két telke nyert főúri gazdát, s így a Szép utca valóban szép utca lett, és az még ma is...

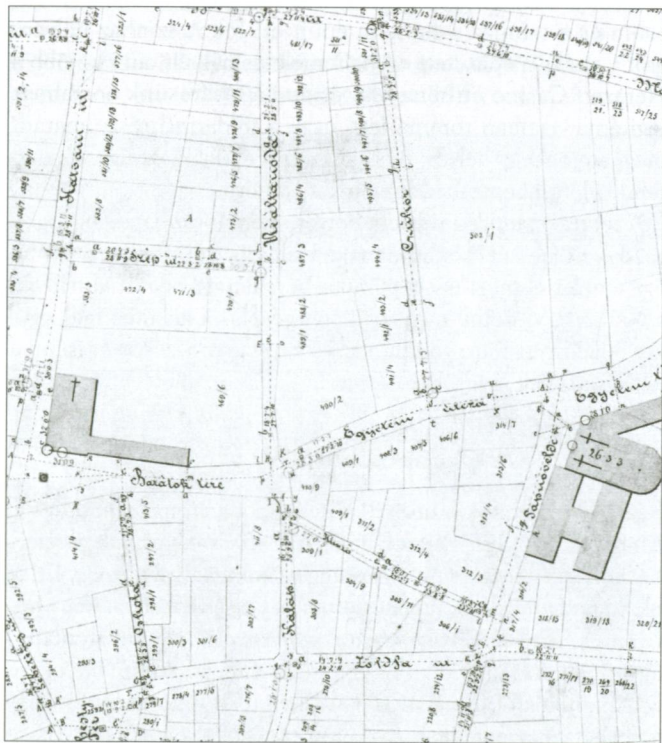
A ferences barátok utcája

Rége a mai Irányi utca és a Reáltanoda utca egy volt. A város bástyafalától lement a Dunáig, és arról a nagy telekről, amit a mai Károlyi utcától⁵⁵ a városháza és a Kossuth Lajos utcától a Reáltanoda utcáig a ferences rendi barátok uraltak, az utca neve Ferenciek utcája vagy Barátok utcája volt.⁵⁶ Ki ahogy akarta, úgy mondotta...

De amikor Kolbacher Mátyás kamara igazgatósági tanácsnoknak, aki az Úri utcában (ezt ma Petőfi Sándorról nevezzük)

lakott, a Barátok utcájának azt a nagy telkét (ahol előbb a reáliskola volt és ma a gimnázium⁵⁷ van, és amely akkor egészen a Károlyi utcáig ért le), azt városi tanács nyaralóul odaadta neki. Az utca így létre jött felső darabja volt a Kolbacher utca, de amikor a pompás kertes nyaraló ura vagyonilag tönkrement, az

A terület térképe a Belváros 1869-es áttekintő felmérésén

egész telket Nagykőrös városának eladta, s az ott jól menő, sokszor duhajkodástól, sőt verekedéstől is zajos korcsmát nyitott, az utca neve akkor Zöldkert utcára változott. A Zöldkert utca még elég sokáig zöldellt ott, egészen 1861-ig, amikor a telek egy részében felépült és megnyílt a városi IV. kerületi reáliskola, s akkor erről kapott az utca nevet és még ma is ezen a néven ismerjük: Reáltanoda utca, pedig azóta gimnázium lett abban az épületben.

Nem kevésbé változatos múltja van e tekintetben az utca nyugat felé, a Dunának tartó darabjának. A Ferencesek, vagy Barátok utcájának ez a része – a jó ég tudja miért? – egyszerre csak Új utca lett. (Azt hisszük, hogy talán nem is Új, de mivel olyan egyenes és rövid – hívhatták azt Ujj utcának. Sehol a kérdést eldöntő német nevét nem találtam.)

Vagy tíz esztendő múlva erről a névről is le kellett mondania, mert a XVIII. század végén volt ott állítólag egy korcsma, de mi azt sejtjük, hogy talán inkább kalaposmester nyitott egy helyiséget, és az cégérül egy a ház falából kinyúló vasrúdra bádogból egy óriási kalapot csináltatott. Persze, hogy ez a kalap is megtette a magáét, s az utca neve róla Kalap utca lett, bár a szabatosan szóló pestiek azt a nevet úgy használták, hogy Bádógalap utca, vagy hajolva a megszokott német szóhoz úgy: Pléhkalap utca.

Idők multával a hatásos Bádógalap is eltűnt az utca felől. Már csak arra emlékeztek az egykor az utcában járt pestiek, hogy ott volt egyszer-másszor dolguk ital, bor, vagy egy jó kalap okán, így az utcának már csak az a neve maradt meg, hogy Kalap utca, s az sem érte el a mi századunkat, de pár esztendővel előtte Irányi Dánielről, a tiszteletre és emlékezetre méltó ellenzéki politikusról Irányi utca nevet nyert.⁵⁸ Ő megérdemli, hogy a neve itt megmaradjon...

A Cukor utca kocs útja

A régi Cukor utcáról szöveg és nem a mairól. Ez volt a neve a múlt században a mai Ferenczy István utcának, amelyet akkor, mivelhogy déli háziorának legnagyobb részét a Károlyiak palotája és nagy kertfala foglalta el, jó sokáig Károlyi utca néven neveztek.

Az utca északi háziorában volt a fővárosi elemi iskola épülete, mely a borzalmas bombázások idején rommá lett, s éveken át, amíg a szomszéd ház építése miatt a tisztás építési anyagokkal telt meg, a Reáltanoda utcai Eötvös József Gimnázium ifjúságának testedző és tanóraközi kellemes időöltő sportolásra adott helyet.

De amikor még ott állott az apró diákok iskolája, a főváros, hogy az apróságokat ne zavarja a nagy kocsizörgés, a kocs út követét felszedette, és annak helyébe zajtalan faburkolatot rakatott.

A Károlyi-palota úrnője boldog volt, mikor hallotta, hogy a főváros körütekintő urai neszfogó puha faszintet adnak az ő utcájának, és attól kezdve majd édes álmait nem fogja zavarni a vágató fiákerék éktelen lármája, meg a megrakott társzekerek szörnyű robaja. Mennyei élvezet lesz; délelőtti, délig való alvás.

Epedve várta hát, hogy mikor készül el a nagy lármával, porral, füsttel járó munka. És egy szép napon megszűnt a munkások kopácsolása, újra megnyílt az utca a kocs forgalomnak... de jaj! sőt jajjjj!

Akkor derült ki, hogy a város csak az iskolaépület előtti darabra rakatott faburkolatot, mindenütt, a szintén megsemmisített Franklin Társulat nyomdájának⁵⁹ Egyetem utcai⁶⁰ sarokháza előtt is ott maradt a réges-régen lerakott macskafejes kegyetlen kőburkolat, és az éjszaka néma csendjébe rettenetes,

még sokkal fülsiketítőbb és áloműzőbb zajjal tört ki a kocs, amikor a zajtalan puhafa úttestről egyszeribe a lármás kövezetre gördült.

Nemhogy délig nem lehetett aludni, de még éjszaka sem, mert a legszebb álmot minden percben felverte a kocsik éktelen dübörgése. Mivel pedig aludni mégiscsak muszáj, nem lehetett egyebet tenni, minthogy az álomfosztott grófné a maga zsebéből kellett hogy megcsináltassa az utcán végig a nesztelen, kellemes faburkolatot.

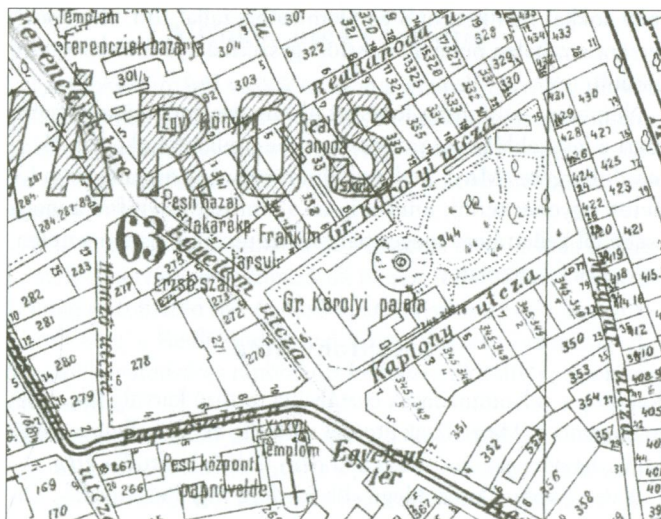
A Kaplony utca

Kaplony a sólyommadarak osztályába tartozó karvalynak a régi magyar neve. Ha erről az utcáról szövegünk, ezt el kellett mondanunk, hogyha akadna valaki, aki nem tudná, hát tudja meg.

A volt Kaplony utca a legújabb utcája a régi Belvárosnak. Ötven esztendő előtt még híre sem volt, azóta teremtette meg egy háziúr hogy több házbert vágjon zsebre.

A dolognak az a históriája, hogy az Egyetem téren a Károlyiak palotájának közvetlen szomszédságában állott egy egyemeletes szürke ház, amelynek egyetlen nevezetessége az volt, hogy abban halt meg a „haza bölcse”. Itt lakott ugyanis Vörösmartynak, a költőnek a fia, aki mint Deák Ferenc gyámfia a nagybeteget, aki az Angol Királynő szállodában lévő lakásán magára hagyatva feküdt és ott tovább már nem volt ápolható, a saját lakására vitette.

Ez a ház utóbb örökösödés útján Andrássy Géza⁶¹ tulajdonába került, aki, hogy azt a nagy területet, amely átnyúlt a Magyar utcába, jobban kihasználja, mind a két házat lebontatta és a Károlyi-palotai oldalon széles utcát nyitott, s annak az utcának egész déli háziora az övé volt.

A terület térképe a Belváros 1869-es áttekintő felmérésén

Tagadhatatlanul az utca igen alkalmas szép lakásokat nyújtott szemben a nagy kert⁶² terebélyes fáival, sőt nyári estéken még pompás hangversenyeket is kapnak lakói a nyitott ablakon át...

Most ennek az utcának a nevét megváltoztatták és a Kaplonyból Henszlmann Imre lett.⁶³

A Kecskeméti utcák

Ha egy az utcákon tévelygő mai budapesti ember megkérdezné a vele szembejövő háromszáz esztendőös pestit, hogy:

– Ugyan kérem, legyen szíves, merre van a Kecskeméti utca?

(Horatius szerint sok szabad az eszetlennek, meg a poétának...) – ebből irgalmatlan zavarok keletkeznének. Rossz rágondolni.

Ugyancsak belegabalyodna az a mai a keresésbe, ott, ahol a szíves útmutató szerint lett volna, – ott két egészen más nevű utcát talál... Mivelhogy a török világ után a mai Eötvös Lóránd⁶⁴ – és Nyáry Pál utcáknak volt ez a neve, és a mai keresett Kecskeméti utca a Kristóf tértől a Kálvin térig menő Úri utcának volt egy darabja.

Az a régi Kecskeméti utca onnan kapta a nevét, hogy annak egyik sarokháza Kecskemét városának volt tulajdona, s azt a házat még tíz-húsz évvel ezelőtt is Kecskeméti-háznak nevezték, és ez a ház ma is áll.⁶⁵ De a mai teleknek csak a fele volt Kecskemété, a másik fele Pest városáé, s az a telek a városi kórházat szenvedte el magán. Robert Townson⁶⁶ az 1700-as évek-

Kecskeméti utca. Klösz György felvétele, 1880-as évek

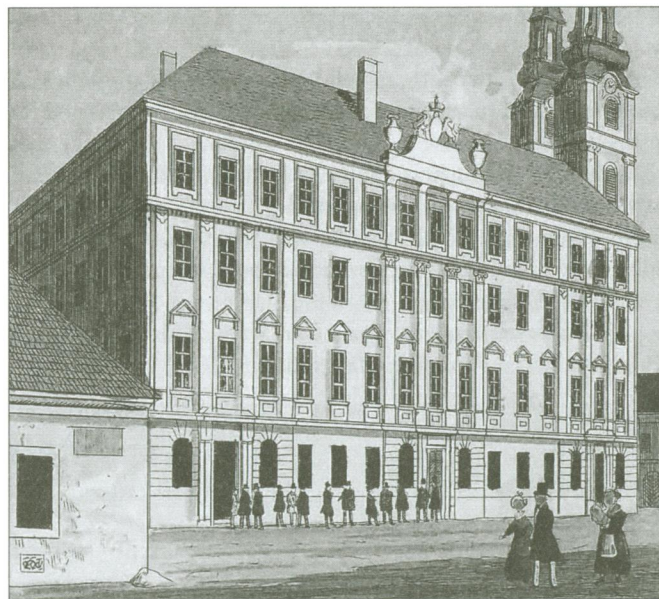

ben látta ezt a kórházat, így ír róla: „Azt hiszem ez Európában a legrosszabb kórház; épülete, bútorzata, szolgálománya, szóval ott minden nyomorult, bűdös és piszkos.”

Ez hát nem szolgált az akkori Kecskeméti utca dicsőségére, de sokkal mutatósabb volt az a Kecskeméti utca, amit a mai Kálvin tér felé eső végében állott hatalmas rondellaszerű Kecskeméti kapuról neveztek így el. Míg az előbbi ily nevű utcának két nevet adtak: az alsó darabja a szívesen látogatott korcsmáról kapta a Borz utca⁶⁷ nevet, a felső rész először Pálos utca lett, a pálosok gyönyörű templomáról, amelyet ma egyetemi templomnak hívunk. A rend eltörlése után az utca neve előbb Szeminárium, majd ezután megmagyarosodott néven Papnövelde lett.

De a Kecskeméti-ház homlokzata és bejárókapuja nem a róla elnevezett utcában volt ám, de azon, amelyik az ő utcáját átvágta, és ma Veres Pálné utca a neve. Ez egyenesen nekiment a város déli bástyafalának, és így kapta előbb a Bástya utca nevet, hanem a circumspectus tanács aztán jobbnak látta, ha az utcát éppen a Kecskeméti-házról szintén Kecskeméti utcának nevezi el, amiből annyi zavar lett, hogy az előjáróság visszaadta neki a régi Bástya utca nevet. Mikor pedig az ütött szeget a tanács kobakjába, hogy értelmesebb, ha a bástyával párhuzamosan haladó utcának a neve ez, hát újra elvették a nevét és most a bűzhödtt kórházról adtak neki nevet, és lett Kórház utca.

Pár év múltán mégiscsak rájöttek a városházán, hogy ez a kórház inkább siralomház, s azt meg kell szüntetni, s ezzel megszűnt az utcának ez a neve. Persze névtelen utca nem lehetett, hát az utcában lévő szerb templom kertjének kőfalkerítése fölött az úttestre hajló fákról Zöldfa utca lett a neve, és ez volt mindaddig, míg az utcának kétféle neve nem lett. A felső rész a Kecskeméti-házig, arról a rőfösáru boltról, amelynek cégére

*A Szeminarium képe Carl Vasquez térképén.
Franz Weiss litográfia, 1837*

egy aranyozott kereszt volt – lett Kereszt utca (amit aztán Régi Kereszt utcának is mondogattak az utcabeliek), míg a másik alsó darabja megmaradt Zöldfa utcának. 1840-ben ismét egyesítették ezt a két utcát Zöldfa utca néven és az maradt egészen addig, míg az utcában megnyílt Nőképző Iskola⁶⁸ lelkes megalapítójáról Veres Pálné⁶⁹ utca nem lett, és az ma is.⁷⁰

Ilyen zavaros a helyzet a Kecskeméti utca körül.

A halvaszületett utca

Ilyen is akad Pesten. Értelme alig van a szónak, nem mondom, és a végén majd mégis megérti mindenki, hogy én mint gondolom.

Mikor 1801-ben, május elsején Pest városa kálomista polgárai számára az akkori városfalakon kívül délkeletre eső elhagyatott Széna téren telket jelölt ki, hogy oda templomot és paplakot építenének, azt a helyet úgy szabta ki, hogy az épülendő temp-

*A reformátusok temploma Carl Vasquez térképén.
Franz Weiss litográfiája, 1837*

lomtól északra eső szomszédos ingatlan és a templom között jó négy-öt bakalépésnyi szabad tér maradjon a telek hosszában. Azt az egyház vaskerítéssel, két végében kétszárnyú ajtóval lássa el, hogy idők multával ott utcát nyithasson a város. Így is történt. A tér felé a kapu ott van, de az le van zárva örökké, míg a túlsó végen a kis utcai kapu utat nyit a templomba igyekezőknek. E két kapu közötti tisztás lenne az a halvaszületett utca, mert a város ennek a kikötésnek soha érvényt nem szerzett, ott utca soha sem lett.

Mikor 1851-ben egy angol származású magyar főúri nőt a templomban eltemettek, s a templom oldalán, éppen a mondott tisztáson sírfülkét építettek,⁷¹ s így a tervezett utca területéből egy jókora darabot aránylag lefoglalt az egyház, a város akkor is ebbe csak úgy egyezett bele, ha az egyház kötelezően kijelenti, hogy a sírfülkét a legelső felszólításra le fogja bontatni, hogy ott a város utcát nyithasson. (Nagy kár lett volna a műremek szoborért, ha az onnan elkerül.)

Sokszor esett szó erről a tervezett és soha meg nem nyitott utcáról, és csak most, mintegy három-négy évtizeddel ezelőtt mondott le a város e tervéről és annak telkét is az egyháznak örök tulajdonul átadta.

Talán így már világos, hogy miért halvaszületett utca az a kis vasrácsos tisztás ott a Kálvin téri templom és a ma már az egyház tulajdonát képező szomszédos bérház között.

Persze, mióta ezt megírtam, azóta a bérház nem az egyház tulajdona...

A pesti zerge

Tudtommal az állatkertben nincsen zerge, de a régi Pest város keleti külvárosában, jóval túl a Nemzeti Múzeum épületremekén, de a Sándor utca⁷² végében volt egy zerge: hatalmas nagy

kert, ami előbb egy ideig gazda nélkül szolgálta a környék fiatal és idősebb lakóit. Kút is volt benne vagy kettő, kitűnő, kristálytiszta, árnyékhűtötte vízzel.

Ez a kert aztán – a XIX. század elején azt a nevet kapta, hogy:

Az egykori Zerge-kert Erhárd Ágost 1838-as térképén

Zerge, mert egy jó érzékű atyafi ott házat épített magának és abban kocsmát nyitott, hogy ne csak vizet igyanak a környékbeli emberek. A kocsmának valami nevet kellett adni, és a gazda el is nevezte – Zergének, s így lett aztán a híres kert még akkor is amikor a bormérése gazdát és cégért változtatott – Zergekert.

A szép lombos kert s a sok ricsajt átélt ház utóbb Schumayer György lett, de bezzeg ő sem sokáig élvezhette kertjének árnyékos örömeit.

Schumayer Györgyöt, a város számtisztjét, akit jóra való, megbízható embernek tartottak a városházán – a városi kórház gondnokának tettek meg. A kórház, amint egy nálunk járt külföldi utazó megírta, Európa egyik legutolsó ilyenmű intézete volt – ott a gondnoka maga kezére vezethette a dolgokat, és alig múlt el négy esztendő, hogy kiderült az igazság: Schumayer uram nagy huncut – nem is annyira a gondnoka a kórháznak, mint inkább sikkasztója.⁷³ Ő maga dutyiba került, a kertet és a házat lefoglalta a város, s egy majorját telepítette oda.

Már jóval előtte a szép árnyékos telepbe egy kis zsákutca ment be, ahol az egyik tágas házban a város felállította az első realiskoláját,⁷⁴ ami még manap is ontja a jó jövődönék induló ifjúságot.

A város utóbb jól átgondolta a dolgot: major sem kellett akkor már neki, és az a nagy kert nem hoz semmit, hát parcellázta, s kiszabott belőle vagy húsz házhelyet, s így a zsákutcából is utca lett, persze Zerge utca.

Így ismerték a járókelők mindaddig, amíg az egyik szép, földszintes, nagyudvaros ház nagytekintélyű, kitűnő tulajdonosa: Horánszky Sándor⁷⁵ kereskedelmi miniszter az ország nagy részvétét keltve meghalt (1902), és akkor az utcát róla Horánszky utcának nevezték el, de ebből lett aztán Makarenkó utca.⁷⁶

Szép utca – ő igazán nem tehet róla, hogy múltjában ez a csúnya bűnhügy éktelenkedik.

A Dankó utca⁷⁷

Erről a józsefvárosi utcáról is van mondanivalónk.

Másfél száz esztendővel ezelőtt az utcának német neve volt persze, és hívták Weinberggässelnek, ami magyarul, ha akadt valaki, aki magyarul beszélt az akkori Józsefvárosban, Szőlő-hegy utcának mondott, de az is érdekes, hogy akkorában a térképeken nem találunk erre felé szőlőt, tehát akkor már azt kiirtották, a neve azonban még továbbra is a régi maradt. 1879-ben

Dankó Pista

tűnt csak fel a városi uraknak, hogy némi ellentmondás van az utca és a neve között, és egy megindokolatlan határozattal a távol eső külvárosi kis utca nevét Madách utcára változtatták. 1934-ig ez volt a neve, de amikor az a tervezett Erzsébetvárosi nagy útvonal alsó része megnyílt, amelynek Erzsébet sugárút lett volna a neve, a közóhajnak engedve, ezt nevezték el Madách Imre útnak, míg a messzi Madách utca Dankó Pistáról, a kitűnő népdalszerzőtől kapott nevet, s lett így: Dankó Pista⁷⁸ utca a Weinberggässelből.

Már öt esztendeig így ne-

vezték és írták az utcát, amikor a „Pista” név – bár a legkomolyabb lexikonok is e néven könyvelik el a páratlan dal- és zeneköltőt, – az utcában lakók körében egyszerre ellenzést váltott ki, mert úgy találták, hogy Pista lehet egy pajtásnak a neve, no mondjuk lehet cigányprímás neve is, eshetőleg népmesék hőseit is hívhatták Pistának (balladahősnek már nem tauglich⁷⁹ bizony!), kérték hát a tekintetes tanácsot, hogy ezt az utcanévet komolyítsa meg, ahogyan tudja, de így ne maradjon!

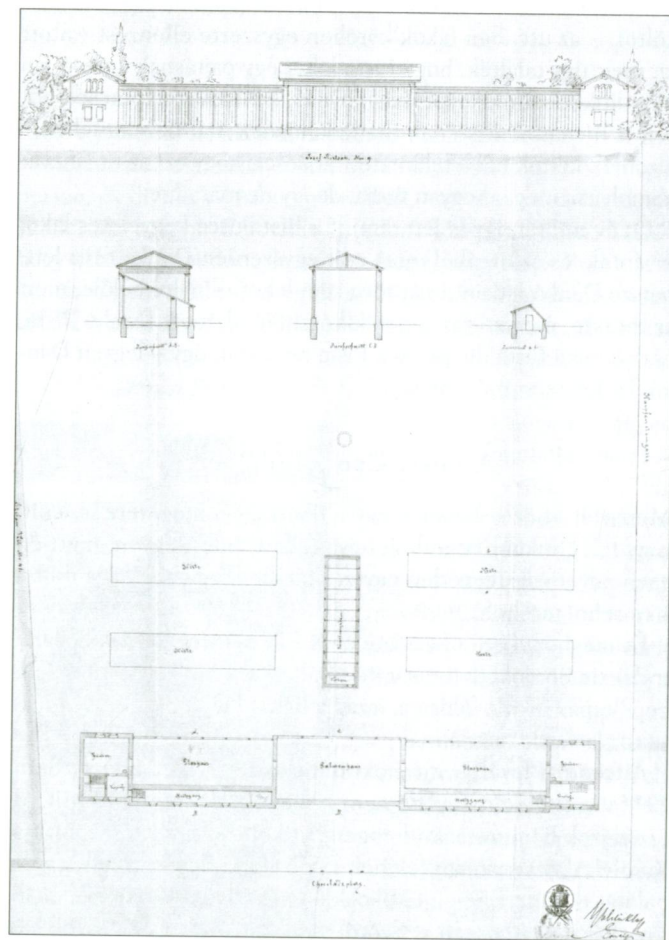
Öt év múltán így is lett, amint a Pista utca kegyeletes lakói kívánták, és az utcából most már egyszerűen Dankó utca lett, persze Dankó István utcát még sem lehet csinálni belőle, mert az messze, messze van a nóták készítőjétől, mert Dankó Pista, csak Dankó Pista, ha pedig a Pista nem kell, úgy – legyen Dankó. Ez lett, s az még ma is...

A pesti Csokoládé tér

Mert volt az öreg Pestnek egy időben ilyen nevű tere is. Volt, vagy talán inkább mondjuk úgy: kellett, hogy legyen, mert én ezt a nevet csak egyetlen egyszer találtam egy hivatalos iraton – és sehol máshol...

És méghozzá ezt a kétségtelenül furcsa térnevet nem valami tréfacsináló, jókedvű újságíró találta ki, hogy egy kövezetlen, hepehupás fekete földsara, iszapja takarta térséget gúny tárgyává tegyen – de nem ám.

A fővárosi levéltár mérnöki iratai között 1863. július 28-án 19145. számú kérvényben nem kisebb valaki, mint Ybl Miklós tervek bemutatásával engedélyt kért arra, hogy megbízója Károlyi Alajos számára (akinek a Múzeum mögött olyan remek palotát is épített)⁸⁰ – a Csokoládé tér és a Pontykő utca sarkán üvegházat építhessen... Szóról szóra így írta! Így olvassuk ezt

a jeles Ybl Ervinnek a nagy építőművészről írt teljesen megbízható szövegében is.⁸¹

De ugyan hol lehetett ez a tér? – kérdi ma mindenki, akit a régi Pest érdekel. Egy térképen, egyetlen városleírásban sincsen nyoma és csak a találgatás fog rávezetni, hogy melyik is lehetett – ha ugyan...

Egyetlen segítségünkre szolgál az, hogy a Pontykő utca sarkán állott az az épülő pálmaház – és ma a Pontykő utcáról is csak nagy tekervényes úton szerzünk tudomást.

A józsefvárosi mai Karácsony Sándor utca annak előtte, s hosszú századon által a Karpfenstein utca nevet viselte. Mikor az utcát megnyitották, az az egész terület a Karpfenstein család telkén vágott át, és a környék lakói az utcát mi másról nevezték volna el, mint a telektulajdonos családjáról, és úgy lett a neve az akkori német lakosoknak éppen nem szokatlan Karpfenstein utca. És a múlt század elején, amikor a nagy magyarosodási láz elfogta a lelkeket, még a német városi előljárókét is – az utca nevéből csinálták a lehetetlen Pontykő nevet. Ez aztán nagyon hosszú ideig jó volt nekik, de aztán egyszerre nagyon bolondosnak tűnt fel előttük, és úgy gondolták, hogy akkor már értelmebb a kőponty – a megkövesedett hal, – legyen ez, és Kőponty utca néven nevezték, de hamarosan Karpfensteinosították ismét, s az is volt addig, mígnem a mai nevet kapta.

Tehát annak a térnek, amit a fekete, olykor kemény, máskor szószszerű csokoládéről Csokoládé térnek neveztek, valamelyik sarkán kellett lennie, hiszen tudvalevő dolog, hogy az utca a Teleki László tér és a Kálvária tér között nyúlik el, így a két tér közül az egyik kellett legyen a mi keresett terünk.

Most már könnyű a választás!

Azt a közterületet, amelyen a barokk idők monumentális alkotása, a pompás kálvária állott – ilyen tréfaszerű névvel lehe-

A Tarnács utca

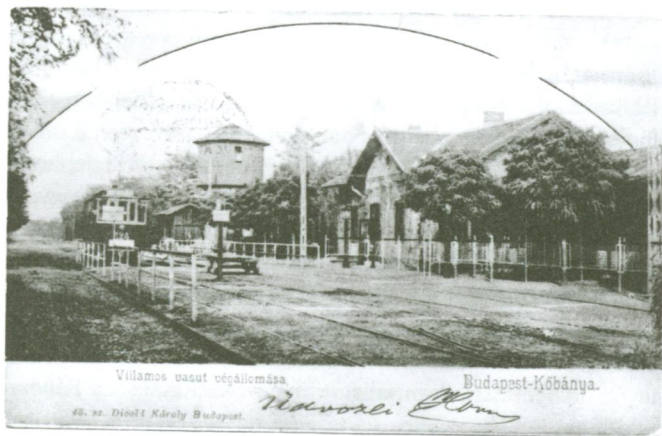
Ennek a tervezett furcsanevű utcának furcsa kis története van.

1899-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a kőbányai Óhegy egyik, akkor névtelen utcáját Tarnács utcának nevezte el.

Tarnács? Mi a szösz ez? Kíváncsiskodott, töprengett ezen a városi vezetőség. Ilyen furcsa nevet az öregapánk sem hallott soha. Azt sem hallották soha, hogy ilyen szó egyáltalán lenne a magyar nyelvkinésben; így a város az új utcanevet bizony nem fogadta el, s átírt a Közmunka Tanácsnak, hogy az utcátáblákat nem fogja megcsináltatni, mert nem tudja, hogy mi az, hogy tarnács?

A Közmunkák Tanácsa felelt: írta, hogy a honalapító Árpád-nak volt egy ilyen nevű fia, és különben is hol van az megírva, hogy minden utcanévnek kell, hogy értelme legyen. Vegye tu-

Kőbányai utcarészlet

domásul a circumspectus városi tanács, hogy ennek az utcának Tarnács utca a neve, punctum!

De a város így sem állt kötélnek, és az utca továbbra is névtelen maradt, csak a városnál a Közmunkák Tanácsát attól kezdve Közmunkák Tarnácsának mondták. Tíz évig nem kapott nevet az utca, addig mindketten megmaradtak a maguk igazánál, míg végre a Közmunkák Tanácsa (vagy Tarnácsa?) megunt a komédiát, s gondolván magában, hogy az okosabb enged, az utcának a háromszáz esztendő előtt élt kedves költőnek Petrőczy Kata Szidóniának⁸⁵ a nevéből adott nevet, s így az most Petrőczy utca.⁸⁶

A Jégverem utca

Nagy múltú utca ez, históriája a török világra megy vissza.

E jórészt lépcsős, hegynek menő utcácska a Dunától kúszik fel a Hunyadi János út meredekéig. Több mint száz éve nevezik e néven annál az oknál fogva, mivelhogy alsó végében valahol volt a budai vár parancsnokának, a pasának a jól lehűtött jégverme.

Ő pasasága hozzá lehetett szokva a nyári forróságokhoz, de ha a budai kánikula nem is volt éppen kibírhatatlan, de a friss hús italok, sőt akárhogy tiltja is Allah, a zamatos jó budai vörös bor élvezete nélkül az a nyár a kutyának való és nem egy igazhitűnek... Aztán a hűsítő kellemes sörbetet⁸⁷ is behűtve még inkább iszogatják Allah hithű fiai és leányai. Így hát a pasának nagyon is kellett az a jégverem, mit a téli időkben befagyott Duna vizéből, mikor azt baltával vágták, töltöttek meg garmada jégátlákkal.

Ott lent a Tuna – így nevezték a kontyosok a mi Dunánkat – mondom, a Tuna partján csak a pasának rakták tele jégvermét

*Abdurrahmann (1615–1686), az utolsó budai pasa jelképes sírja
a Várnegyed északi végében, az Anjou-bástyánál*

a rabszolgák, fent a Várban a Boldogasszony templom⁸⁸ táján egy kiszögellő bástyafal árnyékában volt a janicsárok jégverme, míg a nyugati azáboké a mai Bécsi kapu téren, az evangélikus templom helyén volt, a föld mélyén. (Az azábok a török rendes hadinépének nem számító fegyveres nép volt, akkorában persze legtöbbször magyar emberek, nyomorultak... kik magyaros öltözetben katonáskodtak, hogy az eshetőleg rájuk törő ellenséget megtévesszék azzal, hogy azok magyar vitézek.)

A pasa jégverméről ma is tudunk, az utca neve megtartja emlékezetünkben.

A Piski köz

Valamikor ama nagy honvéd-diadalt hirdető kis átjáró az anyyunk nagy fájdalomra a föld színéről elpusztított Tabánban volt. Ennek a feledhetetlen festői városrésznek egy egészen jelentéktelen kis átjárója volt a Piski⁸⁹ köz. Lehetett vagy tizenöt-húsz lépés hosszú; ablak, ajtó nem nyílt rája, két végén, az Attila körúton tűzfal volt mind a két oldala és a Döbrentei utcán világlolt egy-egy kis villanykörte, gyöngye félhomályt szűrve a kis átjárón végig.

Egyszer Joanovich Pál, a miniszterelnökség egyik államtitkára azt indítványozta a főváros közgyűlésén, hogy Bem apónak⁹⁰ azt a csodálatraméltó haditényét, mely minden időben büszkesége volt a szabadságharc halálmegvető honvédjeinek, és fennhirdeti Bem hadvezéri zsenialitását – a város egy utcánévvel örökítse meg. Persze, hogy erre nem lehetett nemmel felelni, és nagy lelkesedéssel egyhangúlag elhatározott, hogy Piski utcát kap. Az indítványozó mindjárt ajánlotta is, hogy a Tabánnak ezt a kis átjáróját közvetlenül a plébániatemplom előtt nevezzék el róla. Biz a nagy éljenzés közben senki sem gondolt arra, hogy talán meg is kellene nézni azt az útvonalát,

A Tabán látképe a bontás előtt

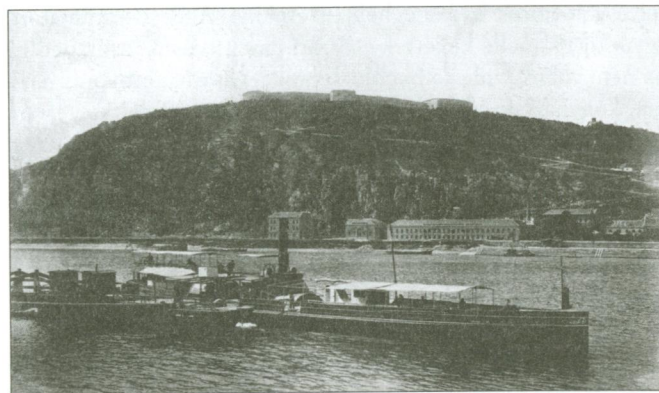
de a közgyűlés megvolt és annak minden skrupulus nélkül valóra kell válnia. És valóra is vált, s csak akkor vették észre, hogy mint tréfálta meg a jeles városatya a fővárost, és egy kis idő múltán, de elég hamarosan le is vették a táblákat a két utcaserokről...

Ma már a kis átjáró sincsen meg.

A Verejték utca

Egészen bizonyos, hogy ezt a nevet nem a város bölcs hatósága adta annak az útvonalnak, hanem így nevezte el az utat izzadva járó népe.

A Gellérthegyen kapaszkodik az út felfelé a hegy lábától a Citadelláig. Amikor így nevezték, akkor a hegyoldal még nem

Gellérthegy. Klösz György felvétele, 1880-as évek

volt olyan díszesen gondozott, parkszerű szépségekben gazdag része Budának, mint amilyené lett azóta. Akkor csaknem az egész hegy cudar kopárság volt, csupa-csupa szikla, s ha valahol ki-kicsillant a zöld rajta, az mi lett volna más, mint satnya fű, alig kóc moha. Az időben nem is volt arra sétáló, és ha mégis, az édeskeves volt, mert éppen csak a kilátás kedvéért nem tartották érdemesnek a pest-budaiai odamenni, az árnyéktalan meredély nem üdülésre való.

Annak az útnak ezt a nevet nem is magyar ember adta. Akkor kapta az út a német Schwitzweg nevet, amikor az osztrák császári-katonai hatalom gyávasággal keresztezett magyargyűlöletéből e helyre építette a Citadellát 1852-ben, hogyha egyszer talán mégis, mit lehet tudni – a magyar jogos szabadság gondolatával megmozdulna, legyen honnan bombázza rommá fővárosát, és lője halomba annak ártatlan lakóit...! Átkozott. Az abszolutizmus esztendeiben, meg még utána néhány évig a Citadella

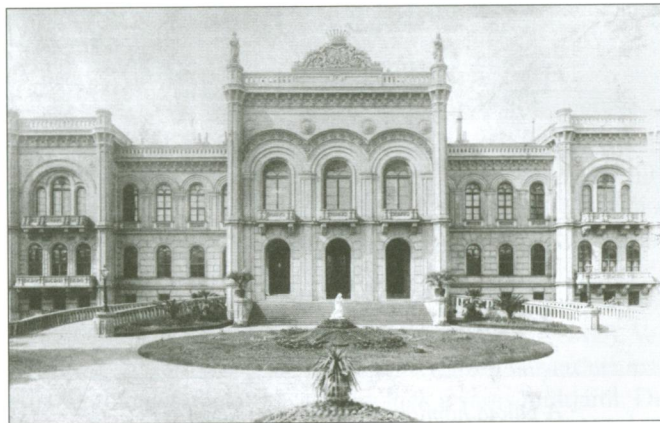
telve volt közös hadseregbeli tüzérekkel. A Pestre irányított ágyúcsövek mellé kellett császári pattantyúsok, azok pedig, ha nem voltak szolgálatban, lementek a városba, ott korcsmáztak, konyháztak, ahol jól érezvén magukat, ottfelejtkeztek és aztán upre! Futni kellett fel a hegyre, hogy ne legyen raport és kurtavas a mulatság vége...

A meleg időben és éppen olyan meleg egyenruhában bizony kegyetlen dolog volt a hegyre rohanva felkapaszkodni, és olyankor ugyancsak áldotta a nímet a kétfejű sas teremtését, aki idekommandírozta őt napi négy krajcár lénungért.⁹¹

A szegény fickó a nagy melegben és nagy rohanásban izzadt, kiverte a verejték úgy, hogy ha a Dunából jött volna ki, akkor sem lett volna jobban csuromvizes. Ilyen állapotban a keserű humor adta nekik az ötletet, hogy az utat a hegyre kereszteljék Schwitzwegnek! A budai és pesti sétálók is Verejték útnak nevezték, mert a napsütésben az árnyéktalan úton bizony verejtékezett a magyar ember is.

A Karácsonyi utca

A Krisztina körút legfeltűnőbb és jelentősebb épülete a Vérmezővel szemben a pompás, lombos parkból körülvelt Karátsonyi-palota⁹² volt. Karátsonyi Guidó⁹³ építtette, aki arról volt híres, hogy a Pest megyei Solymár ártatlanerkölcsű hajadonjai jutalmazására nagy alapítványt tett. A kétségtelenül nagyon szép gondolatot ez a cudar élet egyszerűen pocskékká tette. Úgy történt ugyanis, hogy a helyi közvélemény szerint legerkölcösebben élt hajadon nagy ünnepélyes cécók közepette szívserelmével oltár elé ment, és az alapítványból kapott gazdag ke Lengyével a falu legcifrább, részükre épített házában új otthonába vonult...

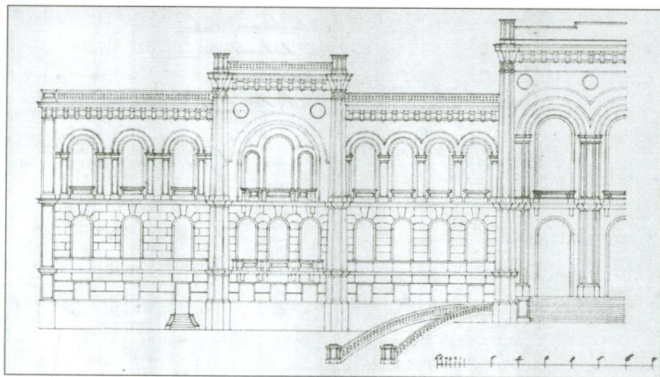

*A Karátsonyi-palota főhomlokzata.
Klősz György felvétele, 1880-as évek*

Igen ám, de rögtön az első alkalommal, miután nagyszerűen ünnepelték a kis lilium menyecskét, és a falu irigykedve éljezte az ifjú párt – hamarosan a legnagyobb kacajtól rengtek Solymár kis házai, mert két-három hét múltán már suttoztak a faluban róluk, és négy hónap múltán az ifjú pár gazdagon felszerelt szép házában – keresztelő volt!

Több rózsaunnepély nem is volt Solymáron.

A bőkezű főúr megtért az öröknek mondott hazába és a fia, Jenő lakta a szép palotát, mikor a Fővárosi Közmunkák Tanácsa azt az utcát, amely a palota északi kertfala mellett húzódott el, s amelynek akkor Molnár utca volt a neve, a palota tulajdonosának családnévéről Karácsonyi utcának keresztelte el. Így, így írva: Karácsonyi, pedig hát a család a nevét Karátsonyinak írta...

A palota homlokzati terve, Pán József, 1852

Már felszegezték az utcatáblákat és minden ház kapuján rajta volt a házszámot jelző táblácska az új utcánéval, amikor Karátsanyi Jenő észreveszi, hogy No, no! ezek a városi urak szörnyű galádságot követtenek el – rosszul írták a nevünket! És azonnal ment a jogtanácsos a polgármester nyakára, s pihegve szólt: Nagy baj van az utcánkban, tessék új táblákat csináltatni, mert ők – Karátsanyiak, igen! A város persze erre nem volt hajlandó, s azt felelte, akinek nem tetszik, tegyen róla, az csináltasson neki pásszólót, ha úgy tetszik...

Hosszadalmas tárgyalások után végre a palota ura – megcsináltatta.

Ma nem ez az utca neve, Kuny Domokos⁹⁴ utca arról a jeles keramikusról, akinek itt a közelben volt a műhelye másfél század előtt.

Pletykázó házak

Elöljáró beszéd

Heine írja (1840) egy alkalommal, amikor Ludwig Börnével⁹⁵ annak szülővárosában a Majna melletti Frankfurt középkori utcáit járta, Börne, a festő pár százados házakról beszélt, ahol a halott emberek örökre elhallgattak, ott annál hangosabban beszélnek az élő kövek. (...)

Ugyanezt a gondolatot rejtí magában John Ruskin⁹⁶ méltán híres könyvének címe is: *Stones of Venice* (Velence kövei). Velencének, az ősvárosnak oly régen porladó lakói helyett ma már a házak, hidak faragott kövei beszélnek a város múltjáról. De igaz az a sokszor idézett latin mondás: *saxa loquuntur* (a kövek beszélnek). Ám nemcsak a házak kövei mondhatják el mondanivalójukat, de még a házhelyek is. (...) Az egyik nagyon kalandos, ha hihetetlennek nem is lehet mondanunk, hiszen nem olyan szokatlan, mikor most a szultán atyjafiáról van szó, akit kiebrudaltak a szőnyeges-háremes otthonából, mert a szultán féltette trónját kedves rokonától, és az idegen földön keresett hazát magának. (...) A kereket oldó muzulmán főúr meg sem állt Pestig, és itt pihente ki menekülésének fáradságait, és mivel Pesten jól lehetett élni, itt meg is maradt famíliástól, mert feleségét (egyet a sok közül), lányát és két fiát is magával hozta. Ő maga hamarosan bevégezte életét; felesége és leánya áttértek a keresztény hitre, a két fiú... tudj isten mi lett velök... Ágnes a jó anya is hamar meghalt. Katalin leányból helyre menyecske lett, akit Hunyadi János, a kormányzó, de a hollós Mátyás is védelmébe fogadott, s neki a Duna partján Hévízzel szemben, egy téren hatalmas kőfallal bekerített kertet, kőházat adott. Férjhez is adta, s aki mint Geszt helyi Nagy Jánosné hol-

ta napjáig Császár Katalinnak írta magát, még 1488-ban írt végrendeletében is...

Az a tér, ahol Katica asszony háza állt utóbb – még az én időmben is Hal tér volt. Ma az Irányi utca alsó végén egy Liszt Ferencre⁹⁷ vonatkozó emléktábla hívja fel figyelmünket, hogy hol volt a régi Hal tér. (...)

De, hogy könyvünk címéről valami közelebbit is mondjunk, állapítsuk meg, – hogy akármit is van – a pletykázó házak mégiscsak kedveltebbek, mint a komolyan beszélő házak. Széchenyi mondása: „nem az igazság a fontos s fő dolog, hanem a pletyka; mert hiszen az igazat kevesen tudják, a pletyka azonban futótűzként járja be a várost, és arról hamarosan mindenki tud.” Nemrégiben megjelent egy derék könyv, a címe: Beszélő házak.⁹⁸ Csupa szomorúság, csaknem tragédia, amit azok az impozáns házak nekünk sóvárgóknak beszélnek. (...) Annak a könyvnek el-elszomorodó olvasóit vigasztalni siet könyvünk, mert a pletyka, ez a felelősség nélküli fecsegés kedvre deríti azt, aki mondja, és azt, aki hallgatja...

És mennyi elbeszélőnivalója van egy ilyen régi időkre visszatekintő háznak. Benne nemzedékek után nemzedékek nevedtek és nőttek fel. (...) A számtalan szimpla vagy jóval ritkábban szenzációs életeknek a ház a tanúja. Hiszen mondják: füle van a falnak... Mindent látnak, és mint vén kötőmbök nem felejtenek.

Nem felejtének, és ha előkerül innen-onnan egy kíváncsi ember, aki szívesen hallgatja meg az ő történeteiket, és azokon épül, derül, elgondolkozik és összeveti hosszú életének tapasztalataival, azoknak megszólalnak a vénhedt néma falak. Éppen itt vagyok most én blokkal, ceruzával a kezemben, és hallgatom mondókáikat. Hallgatom és leírom, amit a jó öreg falak nekem a múltból suttognak.

Sok pesti, budai ház – pletykás.

Évszázadok alatt, de leginkább a XIX. században ugyan sok gyűlt azokból össze Pest-Budán meg Budapesten, ezek közül egy maroknyit adunk most e könyvben.

Tessék!

Wekerle tekintetes úr – 1881

I. Úri utca 19.

Jómagam bizony ezt a kis történetet már rég elfelejtettem, de egy ősrégi budai ház eszembe juttatta.

A régi ház az Úri utca és a Balta köz sarkán állt. Már az is különlegessé teszi, hogy a Balta köz a ház dél felé eső utolsó emeleti ablaka alatt torkoll az Úri utcába... De amúgy is érdekes ócskaság. A török hódoltság után ez lett Pest-Pilis és Solt törvényesen egyesített vármegye székháza, és az volt, amíg a pesti akkor még egyemeletes kis megyeház felépült.

De akkor ez a budai ház vétel útján az Eötvös családé lett, és ebben a házban született Eötvös József,⁹⁹ aki „dalt érdemel, mert költő és könnyűt, mert szeretett...”¹⁰⁰ Eötvösék utóbb eladták a házat¹⁰¹ és akkor az egyik Lenkey vette meg, akinek az a gyönyörű szép leánya, Emma lett e sorok írójának a nagymamája.

A házban holtáig lakott a nagyapám¹⁰² (akiről többször esik szó ebben a könyvben). A házmester pedig a Piller volt; jóraivaló hivatszolgá a közeleső pénzügyminisztériumban. Ez ott volt a Mátyás templomhoz tapasztva a Jezsuita lépcső felé.

Nagyapám öregkorában, mint háziúr egész napját semmittevéssel töltötte. Komoly, nagy tudású, akadémiai tag – nem tudott idejével mit kezdeni – hát beállt a minisztériumba kancellistának. A nagy Andrassy Gyula, a volt külügyér patrónusa

lévén, hát nem nagyon vették számba a hivatalban, hogy betartja-e a hivatalos órákat...?

Mi, már felcseperedett unokák, persze gyakran voltunk nála. Bizony megvallhatom ma már, nem is a nagypapa kedvéért, de a Piller házmester nagyon a kedvünkben járt, és mindig kitalált valamit a szórakoztatásunkra. Ennyire (...) emlékeztem máig, de most jön az, amit a ház juttatott az eszembe:

Abban az időben – 1880 és 83 között – jött divatba a magunk kötötte hosszú nyakkendő, amit ma is visel – már aki visel (én nem, kis csokor az enyém). Mondom, ez jött akkor divatba, amikor a jó Piller nekünk nagyon ajánlotta, hogy mi is viseljük ezt a finom, elegáns kravátlit... Mi elkerültük ezt a divatot, mondtuk, hogy ezt mi nem tudjuk, hogyan kell csinálni.

Piller aztán sietett segítségünkre.

– No, ez nem baj! – mondá. Majd megkérem a Wekerle tekintetes urat, aki illet hord, és az majd megtanít engemet, és én megtanítom az ifjúurakat...

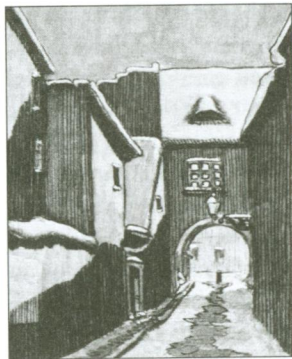
És így történt. Mi Pilleren át a Wekerle tekintetes úrtól tudtuk meg hogyan kell megkötni a hosszú, divatos nyakkendőt.

Nem kell talán külön megjegyeznem, hogy a Wekerle tekintetes úrból lett aztán Wekerle¹⁰³ kegyelmes úr, Magyarország miniszterelnöke.

Majdani életrajzíróimat eleve figyelmeztetem, hogy ne felejtsek ki életrajzomból ezt a fontos fejezetet!

Ez a régi budai ház tőszomszédságában van a régi Buda városházának.¹⁰⁴ (...) Sok vihart és veszedelmet látott. 1692-ben Venerio Ceresola építette, de 1723-ban leégett és akkor egy német építőmester újjáépítette, de aztán is még többször építettek rajta.

De az a vele szomszédos egyemeletes ház még régibb világról beszélhetne. Ozorai Pipo¹⁰⁵ temesi bán háza volt egykor és jó-

Átjáró a Balta közbe

val későbbben Pest megye székháza. 1849-ben, amikor szabad-sághőseink Budát bevették néhány ágyúgolyót szántak a vén háznak (...).

A vén ház utolsó emeleti ablaka alatt van a Balta köz bejárója. Ezt a kedves csábító félhomályt a pest-budai fiatalok jól ismerték. Sok csók csattant, cuppant el alatta, és úgy hisszük, hogy ma sem ritka ott az ilyesmi.

Itt felelevenítjük a régi szóbeszédet, hogy a Balta köz nevét akkor és úgy kapta volna, hogy mikor egy ízben Hunyadi Lászlót a Cilleiek meghívták volna ebédre, és ő a meghívást elfogadta, hű emberei féltvén urukat a nagy ellenséges família csel-szövésétől s attól tartván, hogy a szűk és rövid utcácskán Cillei fegyveres szolgálai megtámadhatják urukat, és ott veszedelmes összecsapás lehetséges, a hosszú nyelvű dárdák helyett rövid nyelvű baltát véve magukhoz kísérték el a vendégségbe urukat.

Ezért lett volna, de csak volna! – a neve Balta köz. (Mert a múlt század ötvenes éveiben Borz utca néven emlegették.)

Ez a kis átjáró tág teret ad a fantáziának...

Széchenyiné szaval – 1838

V. Rooseveltt (ma: Széchenyi) tér 2.

Jómagunk ott abban az ócska fürdőépületben gyakran megfordultunk, és sokat hallottunk róla, és még többet olvastunk arról Széchenyi Naplójában. Innen tudjuk, hogy mi minden történt

ott a fényesen berendezett lakásban, ahol Széchenyi annyi országos, nemzeti érdek lélekgyöttréséig menő küzdelmét vívta; itt e lakásban annyi eszmét, célt, tervet, gondolatot vetett fel magában, itt beszélte meg azokat az ország rátermett nagyjai-val, – itt látta magánál azokat, akiket a magyar életerő jövődjé érdekében a maga körébe vonzott. Nemcsak a nemzetgazdaság, a pénz hatalmasait, de azokat is, akiket mint a poétika, a magyar szív és ész predesztinált küzdőiként becsült.

Itt ebben a házban az íróknak és művészeknek éppen olyan becsülete volt, mint azoknak, akik a születési előjogaiknál fogva, vagy akik a felsőbbbségeknél befolyásaikkal, vagy telt pénzerszenyűikkel segítették tervei megvalósulásához.

Így Liszt Ferencet, a világhírű zongoraművészt barátjaként fogadta házában, és látogatta őt magános otthonában, kirándulásra vitte magával: Óbudára mentek valószínűleg a római aqueduct¹⁰⁶ falmaradványainak megtekintésére. És valóságos szenzációt keltett, amikor Metternich¹⁰⁷ kancellár szalonjában találkozott és megölelték egymást és Széchenyi mindenki hallatára így köszöntötte:

– Hogy vagy?

A kegyelmes főrangú úr – a még csak nem is nemes származású világjáró kóbor muzsikust tegező barátjául tekinti... Hát nem hallatlan ez?

Ilyen volt köztük az érintkezés ott a gőzzel telített ház főúri lakásában, és éppen így érintkezett például Vörösmartyval, a Szózat fennkölt dalnokával is, akihez írt levelében a megszólítás ez:

„Édes Barátom, Vörösmarty!”

És gyakran látja magánál vendégül, sokszor meghívja asztalához az a sokaktól gőgösnek mondott nagyúr...

Hogy milyen közvetlen volt a vele való érintkezése, mi sem

példázza talán jobban és szebben, mint az, amit naplófeljegyzéseiben – 1838. február 25. – olvasunk. Eszerint ebédre több vendége (sajnos nem mondja meg név szerint, hogy kik voltak a meghívottak) között van Vörösmarty (a naplóban így jelzi: „Vörösmarty etc.”), akit különösen nagy megtiszteltetés ér a ház úrnője részéről. Széchenyi bécsi felesége,¹⁰⁸ azelőtt Zichy Károlynak¹⁰⁹ – ő a magyar kir. udvari kamara elnöke volt, de magyarul egy szót se tudott – volt a felesége, és csak akkor tanult meg magyarul a szépséges Crescencia, amikor Széchenyiné lett. – Ebéd után a költő előtt elszavalta a Szózatot... (Ez kétségtelenné teszi, hogy a bécsi asszony nagy nyelvtelenség lehetett, és annyira elsajátította a magyar nyelvet, hogy férje ráhagyta, hogy ezt a hatalmas nemzeti szózatot a költője előtt elszavalja.)

Ez a talán csekélységnek látszó figyelmesség az adott viszonyok között, igen nagy. Alig hisszük, hogy volt akkor Magyarországon úri ház, ahol a ház úrnője így tisztelte volna meg az ország legnagyobb költőjét. Kétségtelen, hogy ama a föld színéről eltüntetett ócska szürke sarokháznak lett volna ennél szebb, nagyszerűbb és intimebb emléke.

A régi Rak piac és Fürdő utca sarkán – ezt sokan tudják – volt a Pfeffer-féle Duna fürdő, amit bécsi mintára (nagyon szerettük akkor Bécset majmolni) Diana fürdőnek is neveztek. (...) A fürdőépület lebontatván¹¹⁰ – ezt még többen tudják – felépült a helyén a Kereskedelmi Bank remek palotája,¹¹¹ de akkorra már a Rak piacból Ferenc József tér lett és a Fürdő utcából gróf Tisza István utca. Ámde, hogy aztán annyi víz folyt is le a Dunán a tér neve ismét másra változott: Roosevelt tér nevet kapott, és az utcát a par force szerencsétlen poétáról, József Attiláról nevezték el; a banképületben pedig ez idő szerint – mint illik mindenkinek tudni – a Belügyminisztérium kapott helyet.

*A Diana fürdő udvara Carl Vasquez térképén.
Franz Weiss litográfiája, 1837*

Azt azonban talán nem mindenki tudja, hogy ama régi fürdő-épület első emeletét annak idején a „legnagyobb magyar” lakta búbjajos, szép és okos feleségével, az osztrák főnemesi származású Seilern Crescenciával.

A Pfeffer fürdő itt látható képe a közismert kitűnő Vasquez-féle múlapon maradt meg, ami körülbelül azon időben jelent meg, amikor Széchenyiék ott laktak.

A fürdőépület, ha kívülről dísztelennek látszik is, belül nagyon tetszetős volt. Már a kapualjból is vonzó képet látott, aki belépett. Az udvar virágos, bokros, árnyas volt, közepén szökő-

kúttal, mert a pesti uraságok, ha városban voltak is fürdőzők – kényelmet, kellemeset igényeltek. És ezt a Diana fürdőben meg is találták. (...)

Báli diadal – 1860

V. Rooseveltt (ma: Széchenyi) tér 7–8.

Egy épület-remek romjaiból szól hozzám egy meghatóan szép hang. Az épület valamikor Pest város egyik legkiváltságosabbja volt, mint Európa szálló előkelő népek időszaki otthona, de pompás nagyterme az építőművészet tökélye volt. Hatalmas dór oszlopok támasztották alá finoman tagolt mennyezetét, és falsíkjain egy istenáldotta olasz szobrászművész végtelenül finom domborművei ékeskedtek... A kegyetlen ellenségek egyike, ki tudja, hogy melyik volt közülök, – bombájával úgy csinált romot a szép házból, hogy egynehány lenge sudár nőalak hosszú időn át pompázott a romfalon a téren átjáró-kelőinek szeme előtt. A tér ma Rooseveltt amerikai elnök nevét viseli.

Ez a teremroncs beszélt el egy fájdalmas és mégis felemelő rövidke történetet az abszolutizmus kegyetlen idejéből. Ám, ha szomorú történet is, de mégis a magyarság diadala volt az elnyomó osztrák zsarnok fölött.

Akkor az első évét élte a későbbi Műegyetem. Még nem is volt egyetem, rektora sem volt, csak igazgatója, és hallgatói nem jöttek egyetemista számba de, hogy mégis színt valljanak az iskola kvalitásos diákjai, hát rendeztek egy ragyogóan szép, igen elegáns technikusbált az Európa termeiben...

A bálrendezőknak fő és igen komoly gondja volt: ki legyen a bálánya, a „lady patronesse”? Az ország akkori szomorú helyzete tette azt a kérdést súlyossá. Az elnyomott hazafi érzés vezette őket, amikor hosszú vitatkozások után elhatározták, hogy felké-

rik a nemzet egyik legdicsőbb asszonyát: a vértanúhalált halt alkotmányos miniszterelnök: gróf Batthyány Lajos leányát Keglevich Bélánét, Batthyány Ilonát. A bálelnökség fel is kérte, és igenlő választ kapott, de a grófné előre kijelentette, hogy ő – „osztrák katonatiszttal nem beszél”... Ez úgy első pillanatra nem látszott komoly akadálnak. A magyar főiskolai fiatalság bálján – mit is keresne egy osztrák katonatiszt? Rendben van a dolog!

A terem ragyogott, a viaszgyertyák sok száza ontotta a fényt a magyarruhás fiatalokra. Már javában állt a bál, amikor egészen váratlanul megdöbbenő suttogás kél a bejárat felől:

– Itt van Pálffy Móríc,¹¹² az ország helytartója, az „osztrák katonatiszt”.

Mi lesz ebből?! – Amikor a magyar szellemnek még csak megmukkanni is kész veszedelem, hát még ha a császár helytartójával valaki nem vált szót! Egy magyar hölgy... vérig sérti a császár emberét... Már pedig a helytartó szinte türelmetlenül szól a tiszteletére elébe siető rendezőségek:

– Mindenekelőtt a háziasszonynak mutassanak be! Egy-kettő!

Most légy okos Domokos! Mit lehet csinálni? Minden, ami rossz és kétségbeejtő minden lehetséges, de mégiscsak oda kellett vezetni a „katonatiszt”-et a háziasszony elé és be kellett mutatni...

– Öccsellenciája gróf Pálffy Móríc kormányzó úr! (Persze németül.)

A kormányzó úr a hölgyet megillető mély bókot vágott ki, a grófné pedig – anélkül, hogy rápillantana a jövevényre, a legnagyobb nyugalommal felállt vörös karosszékéből s féloldalt a lépcsőfokokon lefelé lépdelt, s a táncolók sorai közé vegyült, és ott eltűnik.

Hah, ez a jelenet! A háziasszony körül báli udvarának hölgy és férfi tagjai sápadtan szinte kővé dermedtek. Közöttük volt a

férj, korának egyik legszebb és legférfiasabb gavallérja: Keglevich Béla, aki mellén összefont karokkal meredten állt, mozdatlanul. A két férfi szikrázó szemmel néz egymásra, és már kitör a vész, de akadnak olyan bátor legények, akik közéjük furakodnak, s mindjobban eltávolítják őket egymástól, és a hatalmas kormányzó öt perc múltán eltűnik a fényes bálteremből s az izgatott közönség lázas tömegéből. Abban a zord időben ez a magyarság diadala volt az elnyomó osztrák fölött, és felszabadulván a gúzsba szorított érzések, a legnagyobb hirtelenséggel felriadt a csapongó diadalittas jókedv, és olyan csárdás kerekedett ott, amilyent mióta világ a világ még sohasem roptak a magyar dárídókban... Szerencsére a dolognak nem lett komoly folytatása, éppen csak annyi, hogy a rákövetkező esztendőben a helytartó nem engedélyezte a – technikusbált...

Ilyen határtalan boldog öröm áradt el a magyar haza minden jóérzésű fiának lelkén, s amint a ház mondja – e sorok írójának egyik nagybátyja a rendezőség vezetői között lévén, ő erről a szenzációról bizonyára vetett papírra némi feljegyzéseket. Valóban! Ney Béla¹¹³ bátyám, építész, miniszteri tanácsos utóbb az új parlament építésének az állam részéről kiküldött vezetője – tényleg írt naplójába részletesen róla. Feljegyzésében csillog a honfiúi büszkeség és öröm.

Íme, száz év előtti történet az elnyomott Magyarországból...!

A Széchenyi Lánchíd pesti hídfőjén a díszkerttől és szobroktól pompázó nagy tér – mérete tekintetében a főváros tizedik tere (...).

Maga az Európa szálló épülete korának ízlésében, 1834-ben Hild József terve szerint épült hatalmas bérpalota. Valamikor a régi Pestnek legelőkelőbb vendéglátó üze me volt benne. Idegenek, nagypénzű külföldiek otthon érezték magukat falai között, és pompás, oszlopos, reliefsel ékesített nagyterme, ha

Casagrande domborműfríze a díszteremben

nem is volt tényleg nagy, de a legalkalmasabb volt arra, hogy a város előkelő társadalmi rétege benne táncolja a farsangot.

Végtelen kár, hogy ez az architektonikus műremek a bombázás áldozata lett.

A terem négy oldalának felső sötétkék síkját az olasz földről hozzánk látogatott szobrászművész, Cassagrande¹¹⁴ antik tárgyú és hangulatú, lenge női alakokat ábrázoló, enyhén árnyékolt fehér fríz domborművei tették páratlanul pompássá.

A figyelmes férj – 1889 A lipótvárosi házak egyike

Több ház a Lipótvárosban tereferélt nekem arról a kedves és humoros történetről, amelynek hőse, inkább mestere egy kíváncsi fró, lapszerkesztő, humorista, aki mindezek felül orvos is volt nagy és előkelő pacientúrával...

Dr. Adolffy – nevezzük így – arról is nevezetes vala, hogy ő volt az első magyar ember, aki polgári házasságot kötött. Persze nem Magyarország földjén, de valahol külföldön, ahol a megvesztegetően szellemes, kedves doktor úgy magába bolondította egy uralkodó hercegnő egyik udvarhölgyét, hogy az egyszerűbe feleségül ment hozzá – az ottani törvények szerint: polgári házasságkötéssel. Egyházról egyáltalán nem is lehetett szó!

Megjöttek Budapestre, szép kényelmes úri lakásukba; finom társaság körében éltek napjaikat, s a társaság egyik mokány tagja (huszárkapitány volt) keményen udvarolt a kíváncsan szép asszonynak, és egy napon hogyan, hogyan se, ugyan ki is tudná az ilyest, a kapitány úr azt a hamis ötletet vetette fel a szép asszony előtt, – hátha itt hagynák úgy kettecskén az egész frequentiát és elmennének például Bécsbe, – aztán lesz, ami lesz! A

Koronaherceg utca. Klösz György felvétele, 1880-es évek

menyecske ráállt, és egy nap délelőttjén a doktorék szobalánya beszaladgálta az egész Lipótvárost, és hajszolta a gazdáját, míg végre valahogyan mégiscsak rátalált.

– Doktor úr, doktor úr – mondta nagypihegve – a felesége megszökök!

– Hogy megszökök? – riadt fel a doktor úr – És kivel?

– A kapitánnyal.

– Oh, szörnyű, szörnyű! És mikor, hová mennek?

– A kétórai gyorsal mennek Bécsbe...

A doktor megnézte a szép aranyóráját és nagyot sóhajtván szólt:

– Egy órában van még, talán elérem őket! Aztán a szobalánynak kiadta a parancsot, hogy menjen haza, de egyetlen szót se szóljon arról, hogy ő mindent tud. A leány futva igyekezett hazajutni...

A doktor úr pedig előfűttenetett egy elrobogó üres fiakert és a kocsisnak kiadta a parancsot:

– Vigyen a Koronaherceg utcába (ma Petőfi Sándor utca a neve) a Szelnár virágkereskedéséhez.

Ott egy pompás bukétot köttetett, és ismét beült a kocsiba:

– Hajtson a bécsi vonat állomására!

Odaérve a váróteremben találta a vonatindulásra izgatottan váró szökevény párt – egyenesen feléjük tartott, s a feleségének finom gyengédséggel átnyújtotta a virágcsokrot, és derült mosollyal kísérve így szólt:

– Szerencsés utat!

A lekéssett siető – 1907 A Dorottya utca egyik háza

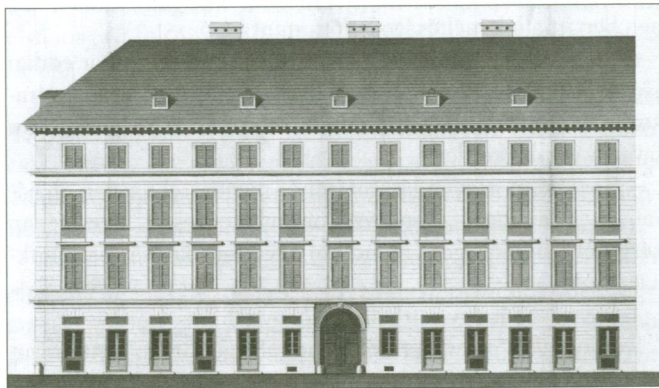
Az (...) utcát (...) Mária Dorottya utcának hívták, mert József nádornak akkori – harmadik felesége Mária Dorottya württem-

bergi hercegnő¹¹⁵ volt. De az idők múlásával az utcanév is elkopott és ma csak Dorottya utca a neve.

Ez az utca a pénzarisztokrácia utcája volt; – itt laktak az előkelő bankárok és egy-egy nagymódú gyáros. Ezek közül egy valamelyik ház kényelmes első emeleti lakásában meghalt, és itt maradt utána egy gyönyörűségesen szép, fiatal özvegy. Az árva özvegy – ahogyan régebben mondták – milyen szép, olyan gazdag is volt.

A díszes temetést követő másnapon délelőtt csengettek a csoda-özvegy előszobájának ajtaján. Aki a csengőgombot megnyomta, közismert valaki volt: a legmagasabb katonai rangja (óh nem, nem hadúr, ez sok lenne!), Mária Terézia rendjele, miniszteri tárcája, előkelő gavallér megjelenése híres volt város, sőt ország vagy mi több, monarchia szerte. (Igaz, hogy ellenzéki élclapok tiszaujlaki bajuszpedróval kipödrött jó hosszú magyaros bajuszáról véve a hasonlatot – „hős cincér”-nek nevezték.

Vendéglő a Magyar Királyhoz. Hofrichter József, 1812

De hát az ilyen játszi gúnynev is a nagysághoz tartozik.) Mondom, csengettek.

A belső szobalány fürgén ment ajtót nyitni, és a csengető úr alig palástolt izgalommal szólt névjegyt átadva:

– Menjen kérem a méltóságos asszonyhoz, és kérje meg nevemben, hogy fogadjon engem egy percre: igen fontos és sürgős ok késztet e kérelemre.

A szobalány eljárt a dologban, hamarosan visszatért és a korai látogatót betessékelte a szobába, ahol rövid időre rá megjelent a ház gyászba borult úrnője.

A szokásos üdvözlés után a látogató belekezd mondókájába:

– Bocsanatot kell kérnem e szokatlan korai és éppen nem időszzerű látogatásért, de egy reám nézve rendkívül fontos kérdésben kellett e pillanatban kérnem elfogadásomat. Nem akarom méltóságod gyászát, kegyeletes érzéseiben ily távoleső gondolattal megsérteni, és csak arra akarom a legmélyebb tisztelettel kérni, hogy ha majd egyszer, rövidebb vagy hosszabb idő múltán, arra határozná el magát, hogy kezét nyújtja egy életpár után, – esedezem, legelőször én jussak eszébe, aki már most e percben itt állok méltóságod előtt, mint kérő.

A szép asszony most még szebb volt, mint bármikor eddig. Gyönyörű szeme nem kereste a hozzá szóló szemét, sőt szórakozottan egy csipkelegyező fodrait nézegette, és meglehetősen zavart válaszbba kezdett:

– Köszönöm nagyon látogatását és megtisztel nagyon óhajával, de... de – hát... igen, ezzel bizony megkésétt... én tegnap késő délután már igent mondtam egy közös kedves barátunknak.

Tableau! – Sőt úgy is írhatnám, hogy tabló!

Denique¹¹⁶ – az ember nem lehet eléggé fürgén sietős bizonyos esetekben...

Ennek az utcának, ami az élénk, mozgalmas egykori Belvárost összekötötte az életerősen fejlődő egykori Újvárossal, az akkori V. kerülettel, a Lipótvárossal – tagadhatatlan, hogy előkelő világvárosi képe van és volt. (...) Ha az utca neve is kurtább lett, Mária-Dorottya utcából Dorottya utcára csökkent, de annál nagyobbra nőttek benne a házak.

A „Durchhaus” – 1905

V. Petőfi Sándor utca 3. – Városház utca 6.

Ennek a hatalmas két nagy udvaros, két utcára szóló háznak sok a mondanivalója. „Durchhaus.” Így a régi pestiek nyelvén. Egyik homlokzata a réges régi, még csak egyszintes szürke megyeházával csaknem szemben volt, az Irgalmasok utcájában, meg a híres Arany Ökörrel ugyanott, ami kávéház volt a szemközti sarokház első emeletén, kedves találkozóhelye az akkori magyar íróknak abban a szomorú időben, amikor szárazágon hallgató ajakkal, mint csüggedt madarak ültek az öblös findzsa kávék előtt, amíg éppen ott szárnyra nem kelt az abszolutizmus első magyar folyóirata a Szilágyi Sándor¹¹⁸ szerkesztette Emléklapok.

De a másik homlokzata, ami az Urak utcájára vetette árnyékát napsütéskor, annak a kapuján is sok író járt át. Ez még előbb, csaknem egy századdal megelőzve am azt. A bécsi Trattner János Tamás nyomdája, ebben a házban dolgozott és nyomta jó néhány olvasó számára az alig egynehány magyar író könyvét.

Volt idő, amikor még több író jött ment, járt kelt e ház itteni első emeletén. Ott volt a Széchenyi huszárcapitány snájdig országgyűlési fellépésével megalapított Tudós Társaság (a későbbi Magyar Tudományos Akadémia) első fészke. Sok kultúrmozgalom indul innen ki – de ki tudna ma erről?

De annál többet tudunk az Akadémia szomszédjáról, a volt Fodor-féle vívóteremről, ami ott volt az udvari szárnyban. Hosszú évtizedeken át sokat emlegetett „becsületvisszaszerző” hely volt ez. A rengeteg érzékenységből, hepciáskodásból, önérzet-túltengésből, meg aztán sajtó útján keletkezett kisebb-nagyobb sérelmekből, becsületsértésekből, igen-igen gyakran politikai összecsapásokból és összetűzésekből lett „lovagias ügyeket” – itt intézték el a kaszinók szigorú szabályai szerint. Röviden: rengeteg párbajt vívtak itt. Kard ki kard!

Legismertebb és legtovább emlegetett volt az a tragikus eset, amikor a Nemzeti Színház és az Operaház volt intendánsát egy fiatal ellenzéki honatya olyan durván sértő hangon támadta meg egy parlamenti beszédében, hogy a főrendű úr ezért lovagias elégtételt követelt. A Fodor vívóteremben lefolyt kardpárbajban, a koros és testileg igen gyenge gróf vívás közben megtántorodott, és a rendkívül élesre köszörült és hegyes kardba belezuhant – és ott halt meg...

Ezek a falak sokat beszélhetnének, de amit mondanának, azok nem pletykák lennének...

Ez a mai napig közzismert átjáróház a Petőfi Sándor és a Városház utcák közötti átjáró 1832-ben épült, Hild József volt a mestere, aki Trattner Tamás¹¹⁹ nyomdász számára építette. Tágas kapuval és hatalmas kapualjakkal, két tágas világos udvarral. (...) Korabeli nagylevegős bérkaszánya.

A nyomdász háziúr akkori fogalmak szerint nagyszerűen be rendezett nyomdájával szolgálta a magyar kultúrát; szinte igen nagy volt az intézet: magyar, német, latin, görög, tót könyveket nyomott évente sokat – vagy harmincat, sőt volt esztendő, amikor kettővel-hárommal többet is; és ezekhez még nyomott és kiadott kalendáriumokat, álmoskönyveket, meg szépirodalmi és tudományos folyóírásokat. Hatszázötven bála papírt fogyaszt-

Az udvari homlokzat

tott évente, már pedig egy bálára tízezer ívet számoltak. Könnyen kiszámítható, hogy mennyi az (...).

A Tudós Társaság első helyisége az akkori Úri utca (ez ma a Petőfiről elnevezett forgalmas utca) felé eső első emeleten volt az alapítástól 1865-ig, amikor a hozzá méltó palotájába vonulhatott. „A tudománynak háza vagyon”¹²⁰ énekelte róla a költő, Arany...

A mai Petőfi Sándor utcai nagy udvar első emeletén a kapuval szemközt volt a híres és sokat emlegetett Fodor-féle vívóterem. (...)

A csodakanca palotája – 1877 V. Reáltanoda utca 12.

Ezt az utcát valamikor Zöldkert utcának írták és mondták a pestiek, akik éppen magyar szóval éltek, mert a legtöbb bizony, még egyik-másik magyar is Grüne Garten Gassénak mondotta és nem is az alliteráció kedvéért... A mai főgimnázium helyén ugyanis akkorában egy szép lombos, bokros, cserjés kert pompázott, melynek zöld fényben úszó árnyékosaiban Nagykőrös városa mérte ki a maga jó homoki vinkóját. Ez a kert nemcsak a jó könnyű, zamatos boráról volt híres, de az ott minduntalan lezajló parázs verekedéseiről is; az egyetemi ifjúság, a dali patvaristák,¹²¹ a sok üléstől elgémberedett kancellisták,¹²² a fiatalabb makra megyei urak, ha egy kicsinyt a „habemus”-ig jutottak, hamarosan hajba kaptak a szintúgy beborozott iparos legényekkel meg a magas kürtőkalapot viselő német polgárokkal.

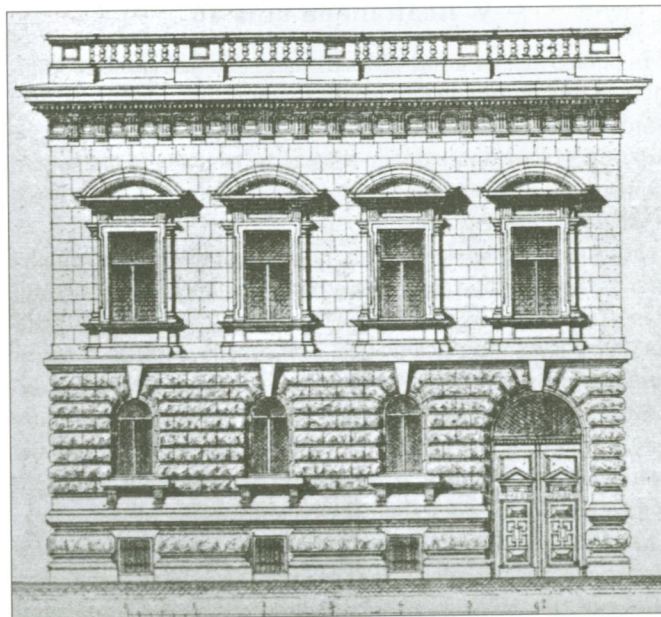
De idővel aztán a szép kert terebélyes, lombos fáit, bokrait kiirtották, és a korcsmakert helyébe felépítették a reális tudományok iskoláját, az iddogálók és verekedők helyett a biflázó és hancúrozó diákok jókedve és lármája verte fel az utca csendjét, amit a környék lakói már nagyon is megkívántak, és így ott egynehány úri hajlék is épült. Ezek között ott volt a világhírré vergődött Kincsemről elnevezett palota. Nevét a híres, nevezetes versenylóról kapta. A Kincsem remek telivér kanca¹²³ (a sportirodalomban csak csodakancának nevezték) egész karrierje alatt 54 – írd és mond ötvennégy – győztes versenyt mutatott fel, ami eddig még egyedüli a sporttörténelemben.

A Blaskovich Ernő¹²⁴ tulajdonát képező versenyparipa egyetlen egy vereséget sem szenvedett ötévi versenypályája alatt, s az a rengeteg pénz, amit úgy a hazai, mint a külföldi nagy gyepekről haza hozott, csaknem mese számba jönne, ha nem lenne

minden Kincsem-futam egy-egy hiteles történelmi sportesemény.

A csodakanca anyagi diadalát hirdeti a Reáltanoda utca északi házsorában álló pompás kis palota, amelyet évtizedeken át Kincsem-palotának neveztek a pestiek, majd a budapestiek, míg a páratlan Kincsem ló emléke az emberekben fennem élt. De hát mindennek vége lesz egyszer, még a Kincsem nagy világhírneve is lassanként elmúlt, és ma csak a városligeti remek Mezőgazdasági Múzeum egyik tárlójának kincse a kitömött pá-

Amit egy versenyló összenyert

ratlan versenyló, s azt ott csodálják meg az öregek, akik még ma is emlékeznek rá...

A maga idejében, amikor a Kincsem nemcsak „csodakanca” volt, de jó reklám is (Kincsem pezsgő, Kincsem bajuszkötő és még mennyi minden más Kincsem), ezt a házat minden járókelő az utcában bizonyos ámulatos érdeklődéssel nézegette.

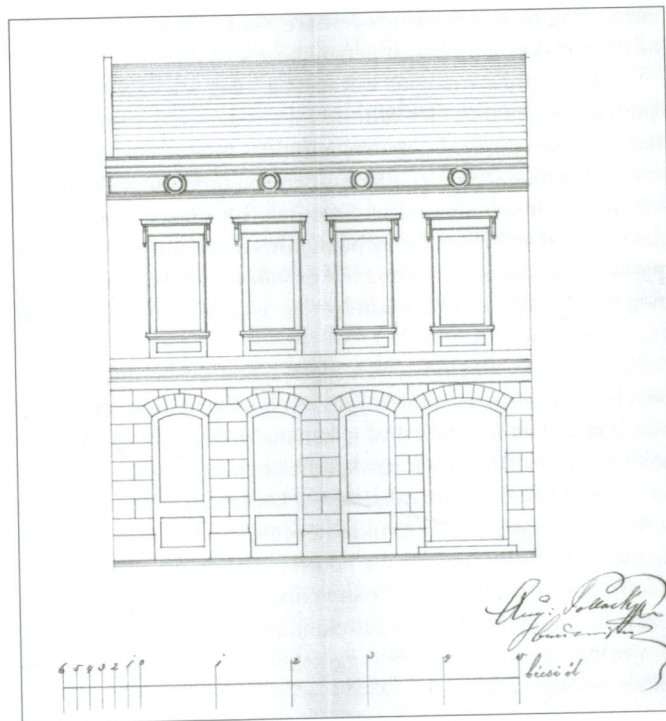
Ma csak mi öregek tudjuk, – mi rejtett abban a szóban: Kincsem-palota... A képet a Bukovics Gyula¹²⁵ építette palotáról egy építészeti szaklap mellékletéül kiadott lapról vettük. (...)

A szabó Herberg – 1689 V. Reáltanoda utca 16.

Ma persze már az a ház nincsen meg, ez a ház minden különység nélkül szűkölködő egyszerű, de csinos formás bérház, ámde valamikor – ha nem is nagy – mégis élénk szerepet játszott a régi Pest történetében. Bizonyos harci vonatkozásai sem hiányoztak, ha ezek a harcok valójában nem is dúltak a város bástyafalai alatt, csak készültek rá.

Ezt tudniillik úgy kell érteni, hogy e mai ház helyén, amelyben egykor és pár századon át a német szabócéh, utóbb a Budapesti Férfiszabók és Férfiruha-készítők Ipartársulata Testületének a háza állott és annak közelében: a szomszédos Magyar utcában a város bástyafalának legközelebbi körépítménye, úgynevezett rondellája ott az egykori Cukor utcától (ma Ferenczy István utca) alig pár lépésnyire állott, s melynek szabórondella volt a neve, mivelhogy az eshetőleges várostromok idejére a torony védelmezése a szabócéhre volt bízva.

A céhélet idején ez a ház volt azonban a vándorútra kelt és Pesten átmenő szabólegények szállótanyája, mint akkor nevezték herbergje... Nyugalmas, biztos tető volt, mely alatt a fiatal-

A céhház homlokzatának terve. Pollack Ágoston bővítése,
1863

ságukat élő legények azokra a napokra, míg bejárták ezt a még ugyancsak kis várost és bepillantottak a folyón túli fővárosba, Budába és vagy kaptak munkát, vagy ha nem, úgy tovább álltak, de mindaddig a Zöldkert utcai (így nevezték akkor a mai Reáltanoda utcát) házban békésen és barátságosan meghúzó-

hatták magukat és senkinek terhére nem voltak, – s ami még inkább földolog: nem került pénzükbe...

De aztán, mikor nagyot változott a világ s a régi jó időket újabb és persze más élet váltotta fel s véget ért a céhek hatalmaskodó, de mindent gondozó autonóm fennállása, és az iparosok felszabadultak (1872) s az iparosok önállóságra jutottak, – és vége volt a vidám herberg-életnek. Ez a ház a ma teljesen elavult 1884. évi ipartörvény paragrafusai szerint formát öltött iparegyesület hivatali otthona lett és volt mindaddig, mígnem a még újabb nagyverzió e házhelyet és a házat az új világeszme szerint a köznek juttatta.

Bizony ennek a nem is olyan régen lebontott háznak a képét nem lehetett megszerezni. Kinek volt akkor gondja arra, hogy a szabók történelmi múltjával is kellene törődni, s legalább annak a párszáz esztendős háznak, amelyben az ipar ifjú legényei a múlt időkben otthonra találtak, – a képét megörökítse. (...)

A szabórendellának autentikus képét sem lehet adnunk. Egyszerűen olyan nincsen. Arról a pontról, ahonnan jól látható lett volna, nem készült rajz, s a régi veduták pedig, (...) inkább a rézmetsző-műhelyekben készültek, mintsem a helyszínen, s így a rajzolómeister guszpusától függött, hogy a képen a részletek milyenek legyenek. (...)

Kakas a Reáltanoda utcában¹²⁶ V. Reáltanoda utca 19.

Szép finom úri utca ez a mi utcánk, egyenes, mint a kifeszített zsinór. Aztán van benne palota is – az egyiket egy főúr pompaszeretete¹²⁷ emelte, a másik egy paripa párját ritkító tulajdon-ságából¹²⁸ épült. Van benne tudomány csarnoka: egyetemi¹²⁹ és középiskolai.¹³⁰ Van aztán egy nagy pénzes buksza, – ahová a

sokpénzüiek hordják a feleslegüket.¹³¹ Van benne palotája azoknak, akik mérnek, és akik raknak. Ősidők óta itt tanyáznak a szabómesterek, itt volt a céhük, ma itt van az ipartestületük.¹³²

Nagy emberek is éltek benne. Itt abban a házban, amelyben lakom, halt meg Laura,¹³³ aki merengő¹³⁴ volt... Itt csinálta az első magyar újságíró¹³⁵ az újságlapját, és itt lakott annyi családi boldogság fenntartója a jó doktor bácsi, aki a beteg kisbabákat meg gyermekeket visszaadta a jó aggódó mamáknak.

Mondom sok mindenünk volt és van, de mindezek akadhatnak más utcákban is. De most van valamink, amivel – valószínűleg – egy utca sem dicsekedhet e városrészben.

Hát bizony, akár hiszed kedves olvasóm, akár nem: kakasunk van, igen! Valódi igazi eleven kakas, vagy kokas, ha úgy tetszik! Még eddig nem láttam, nem tudom, mi fajtából jöttek tiszteljem, de bizonyos, hogy szép nagy tarajú búbos kakas lehet, gyönyörű kék tollal a püspökfalatján, olyannal, amilyent csak a csendőrok parádés kalapján látni azon a ragyogó vasárnapon, amikor búcsú van a faluban...

A Belvárosban úgy vélem – ilyen utca több nincsen. Nem mondom, messze ide például a Citadella úton is egy virágos kertben kapirgál vagy kettő, de a Belvárosban...

Reggelente, mikor pirkadni kezd, ha a Múzeum körút felől felbukkan a napkorong és a háztetők gerincére veti sugarait, a mi kakasunk hivatalba lép, és rákezd mondókáját. Aki ért a nyelvén és kisgyerek korában már összebarátkozott a verssel, az megérti, mit kukorít bele a nagyvilágba:

Kikeriki, jó reggelt
Mond a kakas, ha felkelt,
Emberek is keljetek,
És ne restelkedjetek!

Szereti – úgy látszik – ezt a versecskét, mert ha rákezd, nem hagyja abba háromtucatig, nem gondolva az utca lakosaival, akik nem tudnak az ő jóreggeltjétől aludni.

Kis kutyánk van itt az utcában elegendő, de ugatók közöttük – el kell ismernem – nincsen. Kanári is lesz az utcában bizonyára, és ha nem jöttek volna ki a divatból az aranyhalak, az is lett volna a házban a négy bárónőnél; tehát az utcánk nem zárkózik el az istennek ezektől a teremtményeitől, de hát ezek mind csendesek, csak éppen az a kakas, az a kakas...

Nem tudom kié ez a nemes fajfenntartó madárállat, de szeretném vele valahogy megbeszélni annak a dolgát.

Az épület lépcsőháza, 1972

Rossz alvó vagyok. Ez már a korrall jár. Minden éjjel csak a Phanadonnom altat el. Hajlandó lennék minden este kakasékhoz felküldeni egy fél darabot belőle, és megkérném annak a szép kokasnak a boldog tulajdonosát, hogy mihelyt először elkukorítja magát a kedvence, adja ezt be neki, had aludjunk egy verset nyugodtan... Az egész utca – még ő is, a Kakas!

A legbüszkébb lépcsőnek vélem azt, amelyiken leggyakrabban járok; hiszen annak a háznak főbérlelő lakója vagyok több mint, harminc éve. A Reáltanoda utca 19. számú régi (1840-ben épült)¹³⁶ ház

lépcsőjén valamikor, vagy száz év előtt fel- és lejár a „haza bölcse”, amikor az első emeleten lakó idelját, Vörösmartynak, a költőnek egykor merengett, akkor már özvegyült Lauráját és gyermekeit látogatta. És ha nem is gyakran, de egynehányszor ment fel és le az első emeletre látogatóban szüleihez – Petőfi Sándor. (A „Vén zászlótartó” – azon a helyen állott ágyban halt meg, ahol ma az én nyoszolyám áll.

Drukk a Károlyi-palotában – 1883

V. Károlyi Mihály utca 16.

Ma ugyan csendes egy épület, pedig egykor parádés élet és áldozatos hazafiság tanyázott benne, s ez az élet egy ízben az akkori tulajdonos nyakába rengeteg gondot szakasztott. Érdemes róla szólni.

Károlyi Gyula¹³⁷ volt akkor a palota ura: György¹³⁸ és a Petőfi által megénekelt Zichy Karolina¹³⁹ fia. György rendi helyzete és körülményei dacára a szabadságharcot bőkezűen, tiszteletre méltó áldozatkészséggel segítette, felesége is igazi honleány, különben nem énekelte volna meg a Költő.¹⁴⁰ Az ő húga volt a szintén megénekelt Antónia, Batthyány Lajosnak, a vértanúnak felesége.¹⁴¹ Batthyányt a császári pribékek vacsora közben a Károlyiék asztalától vitték el börtönébe Windischgrätz hadtestparancsnok becsületszavával ellenkező parancsára.

Aztán múltak az évek, változtak a helyzetek, viszonyok és körülmények s a szabadságharcot támogató Károlyi György fia, Gyula már cs. kir. kamarás, aranygyapjas vitéz, de jó édesanyja még mindig a régi: honleány a szó negyvennyolcas, nemes értelmében... Minden március idusán a zászlótlan, minden ünnepi díszből szigorúan elzárkózott palotának az egyetem felé eső utolsó ablaka virágokkal, szőnyegekkel, nemzeti színű szalagok-

kal volt feldíszítve: – ez volt az öreg grófné, a körömszakadtáig lelkes honleány szobájának ablaka. Ő ünnepelt azon a napon.

Vagy hatvan évvel ezelőtt farsangkor történt, hogy nagy házi bál készült a palotában. Volt készülődés, de mekkora! És azon a héten, amikor a házi bál lett legyen – Budára jött a király, Ferenc József. Természetes, hogy előtte sem maradt titok a Károlyi mulatság és kabinetirodája útján leüzent Károlyi Gyulának, hogy ő legkegyelmesebben hajlandó azon a dáridón megjeleneni.

Persze Károlyi Gyula arról nem beszélhetett, ami benne egyszerre szörnyűségesen megindult. Kétségbeejtő megrendülés dúlta fel, – hogy most mit csinál az édesanyjával, akiről váltig tudta, hogy gyűlölve gyűlöli mindazokat, akiket mint Batthyány Lajos gyilkosait átkozva átkoz: ezek között körülbelül a legelső helyen persze az apostoli felséges királyt, Ferenc Józsefet! A kétségbeesett fiú először hát anyját kereste fel, remegve és futva.

– Édes jó anyám, – körülbelül így kezdhette: – egy veszedelmes, de nagy megtiszteltetés ért bennünket, azért keresem fel és könyörgök, hogy mentsen meg engem a végzetes és kínos botránytól.

– Mi az édes fiam? Nem értem... mi lehet...?

– Most izent ide őfelsége, a király, hogy eljönne a bálunkra... Az agg úrnő nagy szemeket meresztett.

– Mit? – Kiáltott fel. – Ide akar jönni? Ide ebbe a házba... Hát csak tessék, jöjjön! El fogom vezetni kedves Haynaujának íróasztalához, amelyen az ő drágalátos generálisa annyi ártatlan, derék magyar embert – csak azért, mert magyar volt, halálos ítéletével a bakóhoz küldött. És végre valahára lesz valaki, aki megkérdezi tőle: tud-e aludni nyugodtan, mint annyi igaz ember gyilkosa...? Megkérdezem én, meg! Csak jöjjön... legyen szerencsénk!

– De édes anyám... – vágott közbe a fia.

– Ne beszélj semmit. – Kár. Majd én fogok beszélni. – De tudom, hogy nem lesz többé kedve idejönni.

– Nagyon, nagyon kérem édesanyámat, gondolja meg, mit tesz akkor énvelem. Énvelem csinálja a legrosszabb dolgot, olyant, hogyha ez megtörténik, engem a legvégzetesebb lépésre kényszerít. Nem tehetek mást: öngyilkossá kell lennem. Azt nem tehetem meg, hogy meg ne hívjam, és ne fogadjam itt a palotában, ahol a legmagasabb vendéggel olyan játszódna le, milyent még soha egy király át nem élt, – és mi lesz akkor? Világraszóló...

A felháborodástól reszkető anyát fia helyzete most egyszerre megdöbbentette. Hisz, ha csak az osztrák császárról lenne szó, – mit neki Hekuba! – az itt megkapná a magáét, de a fia, – de a fia...?

Szó nélkül egy öreg karosszékbe vetette magát és maga elé meredt. Töprengett soká magában. Hogyan élje át ezt az éjszakát? Az lehetetlen, hogy ha eljön a császár ő ne mutatkoznék, és ha szemben fog vele állni, csak az isten a megmondhatója mi lesz akkor?

Fia látva anyja hirtelen elcsendesedését, kérlelően szólt hozzá:

– Édes anyám... Én most befogatok, és nagyon kérem, menjen át Fótra. László öcsémnél, ha ő nem is lesz otthon, itt lesz, szívesen fogadják, tudom, és holnap, – ha tetszik – ismét itthon lehet a megszokott otthonában...

Gyula még egyszer-kétszer előhozta Fótót, mire annyira, ha nagy nehezen is, valahogyan mégiscsak beletörődött, hogy hát jó, elmegy. Befogtak négy pompás járású lipicait a landauerbe¹⁴² és az egész palota nagy megkönnyebbülésére az öreg dáma szinte repült a fóti kastélyba.

És a fényes bál lezajlott.

A Károlyi-palota és a Wenckheim-ház a 19. század végén

De reggel, úgy kilenc óra tájban, mikor csaknem mindenki aludt, és aki nem aludt álmosan járt-kelt a felfordult termekben, – már ott volt a száműzött anya és a nagyokat pislogó álmos személyzettel kinyitatta a palota minden ablakát, hogy az az átkozott levegő kimenjen onnan...

(E sorok írójának így mondotta el ezt az izgalmas történetet a vén palota. Az néha bizalmasan elmond neki egyet-mást, mert hát van valami kapcsolat közöttük. A palotában élt éveken át e sorok írójának anyai nagyatya, mint Gyula gróf nevelője, a főúri házaknál sokáig emlegetett Pere bácsi...) ¹⁴³

E manap kívül-belül közismert palotáról alig van mit mondanunk. Több mint másfél évtizede mindenki megfordulhat és meg is fordul benne, mióta a Károlyi-palota a kultúra otthona lett.

Ott van a Fővárosi Képtár, ¹⁴⁴ a Petőfi Irodalmi Múzeum, a fővárosi szobrokat gondozó igazgatóság, nyaratszaka pedig eszténként az épületnek a kert felé nyitott udvarában magas zene-művészeti előadásokat hallgat a nagyközönség.

Mindenki örömmel keresi fel a magyar művelődéshez oly méltó, egykor légmentesen elzárt palotát.

A régi időkben minden esztendő március tizenötödikén, amikor az egyetemi ifjúság a magyar szabadság születésnapján, ünnepi hangulatban vonult az egyetem központi épülete elől Petőfi Duna-parti szobrához, olyankor a zászlódiszt öltött városban az egyetemmel szemben ez a palota zászlótlannul és sötétén tüntetett a nemzeti ünnep ellen. De nem az egész palota, nem! Olyankor a palotának az egyetem felé eső legszélső emeleti ablaka tomboló éljenzéseket csalt ki az ifjú rajongók kebléből.

A vér különös folyadék – 1819

V. Egyetem tér 5.

Ez a régi eltűnt ház az Egyetem téren volt, hozzá simult a főúri Károlyi-palota tűzfalához, az beszélt nekem erről a ponyvára való történetről. Igaz, ő is csak annyit tudott elmondani, amennyit maga látott abból a nagy tragikus históriából.

1819. június 21-én reggel elég korán az utcák, a vármegye házatól a mai Kecskeméti utcán át a mai Ráday utca elejéig, tele voltak bábész emberekkel, mert napok előtt már híre kelt, hogy ekkor fogják fejét venni a huszonnégy éves ifjúnak, ki ször-

nyű kegyetlenséggel ölte meg uraatyját, s most a törvény szigor szerint elveszi méltó büntetését.

Akkor valóban egy kétkerekű laptikán elvitték a ház előtt azt a derék, csinos, előkelő megjelenésű fiatalembert, aki utolsó útjára ment, a vesztőhelyen már várt reá éles bárdjával a bakó. De ő az utolsó útján végig-végig nyugodt, egykedvű, sőt csudálatos kíváncsisággal néz körül és elnézelődik az őt bámuló embertömegben. Szinte érthetetlen halálmegvetéssel ül a rozoga kályán, csak amikor egyik-másik ablakban meglát egy csinos kislányt, vagy menyecskét, annak derült arccal csókot hint. Így ment meghalni a nagyúri vérből származó fiatalember huszonkettedik születésnapjának reggelén...

A régi ház csak ennyit tudott, ennyit látott, hát utána kellett járnom, ki volt ez a keménykötésű ifjú és mi volt a története? A Pest – ceglédi útba eső Pilisen élt a hihetetlenül gazdag földesúr Beleznay Sámuel, egy kegyetlen, durva, vad természetű ember, aki mint Széchenyi mondja róla: „úgy süllyedt az egész vidékre, mint a kérlelhetetlen átok.” Vérengzésig menő kegyetlenségét atyjától örökölte, aki mint osztrák császári hadvezető tábornok Bajorországot dúlta, s olyan szörnyűségeket követett el annak népén, hogy ott még ma is rémként emlegetik. Beleznay Sámuel családja körében sem volt más, mint atyja az elcsúszott földön. Feleségét – aki bojtárjának a lánya volt – és gyermekeit kínozták, ütötte, verte, és legidősebb fia – szintén Sámuel – nem bírván ki az apai szörnyű kegyetlenséget, egy napon három puskalövessel megölte.

Az apagyilkos fiú egy évet töltött a pesti vármegyeház börtönében. Egyszer ugyan onnan megszökött, hazament Pilisre, ott egypár jól megtöltött pisztolyt magához véve visszament Pestre, s a család ügyvédjének Magyar utcai lakásába vette be magát. Az elfogására jött megyei drabantokat pisztolytűzzel fogadta, kö-

zülük egyet-kettőt lepuffantott, s amikor minden pisztolycsővé üressé lett, megadta magát. Visszavitték a börtönbe, aztán törvényt ültek felette, és pallos általi halálra ítélték.

Az akkori újságok elhallgatták a családi rémtragédiát. A Magyar Kurír például csak ennyit írt (...) titkosan a dúsgazdag főúr megöletéséről: „Pilisen Gróf Beleznay Sámuel urnak e' hónap 5-dikén véletlen halála történt.” De a gyilkos ifjú kivégzéséről sem ír közelebbit. A Hazai és Külföldi Tudósítások erről ilyen homályba burkolt közlést tesz: „Pesten Junius 21-ikén reggel 6 óra tájban a' Soroksár felé álló vesztőhelyre kivitetett azon 22 esztendőes ifjú, a' ki taval Junius 5-dikén írtóztató kegyetlenséggel Attyát agyon lőtte 's a' fő Törvényszékeknek helybenhagyott ítélete szerint a hóhér pallosa által fejét elvesztette.”

Ez a vesztőhely a mai Ráday és Török Pál utca saroktelkén volt. A szomszédos Lónyay utca helyén temető terület el, ahol a kivégzetteket mindjárt elföldelhették. Itt porladt volna el az életet és halált megvető fiatal Beleznay is, de a megyei hatóság kiadta a családnak az ifjú holttestét, s azt az úgynevezett Váci temetőben (a mai Váci út és Lehel utca mentén) temették el.

A borzalmas embertelenség szörnyű családi nyavalya volt a Beleznayaknál. Az apagyilkosság után, amint Pest vármegye levéltári adatai hirdetik, még igen különböző tizenhárom bűnügye volt a családtagnak.

Ez az Egyetem téri ház akkor csak arról tudott beszélni, hogy milyen erős, megátalkodott lélek lakott abban a fiatalemberben.

Jóval egy emberöltő előtt az egyetem ősi főépületével szemközt, s a templom sarkával szemben, ennek a mai bérpalotának a helyén egy hosszú egyemeletes ház állott. Átjáróház volt: a környéken lakók, akik erre minden zeget-zugot ismertek, a térről e ház két udvarán mentek a Magyar utcába. (...)

Az Egyetem téri szárny volt egykor a Wenckheim-ház, ami

arról volt különösen tiszteletreméltó, hogy e ház emeleti lakásában lehelte ki lelkét a „Haza bölcse”. A ház utóbb Andrássy Gézáé lett, aki azt lebontatta, és a helyén, a Károlyi-kert mentén utcát nyitott. A szép, széles utca elsőben Kaplony utca¹⁴⁵ lett, azután a nagynevű régészről a Henszlmann Imre utca nevet kapta. (...)

Ami pedig a Beleznay rémtörténetet illeti, had idézzük Széchenyi Istvánt, aki erről többek között ezt írta:

„Magyarországban mindenki emlékezik gróf Beleznay Sándorra (tévedés: Sámuel helyett), ki szívtelen atyját pilisi várában agyonlőtte. Ki nem mondhatni, mennyire örült és vigadott az egész vidék a mesterileg irányzott lövésen, amely egyenesen a szívnek közepét érte, mert hiszen a vén Beleznay úgy súlyosodott az egész vidékre, mint a kérlelhetetlen átok; de azért a jó puskástól a közörmnek ünneplése közt mégis mindenki visszaborzadt, a hasznos actust tökéletesen elkülönöztén az actortól. – Ezen esetnek jobb Képálájára és figyelmeztetésre, mi minden nem fejlődhetik az ilyenféle eljárásból, had mondjam el (...) valami jó ismerősöm mily originális nézet által vala meglepetve, mikor Pilis táján nemsokára azon patricidium (apagyilkosság) után szóba keverednék egy becsületes pilisi parasztgazdával, ki őt székéren éppen odébb szállítná.

– Hát itt lőtték agyon a vén Beleznayt?

– Igen itt, és ennek nem örülhetünk eléggé, mert igazi tigris volt.

– Nekem is így mondták, csak az sajnos, hogy éppen saját fia sütötte rá a puskát.

– Mi pedig annak örülünk leginkább, mert fia még nagyobb tigris, és így egycsapással mindkettőtől megmenekültünk, mert ennek, mint kaptuk hírt, Pesten holnap veszik fejét.”

Széchenyi István: Nagy magyar satíra című munkájából.

A 13 tábla – 1890 V. Ferenczy István utca 12.

Ezt a régi históriát én mesélem el most annak a háznak, amelyben az eset megesett, mert én ezt jobban tudom, mint ő.

Az utca neve ekkor még gróf Károlyi utca volt, a szomszédos házban – még ha tiltja is a szerénységem, mégiscsak le kell írnom, – a szomszédos házban én laktam körülbelül úgy hetven év előtt. Csirkefogásokra különösen hajlamos sülvölény voltam akkor, érettségi előtt, vagy közvetlenül utána, – már én magam sem tudom... Ott laktunk hát és nálunk egy atyánkfia, aki idősebb volt nálam és a – sajnos csirke nélküli – csirkefogások tekintetében példásan előttem járt.

Egyszer egy szép verőfényes délután fel s alá jártunk az utcánkban a Károlyi-park terebélyes fái hűs árnyékában és megállva ama bizonyos ház előtt atyámfia csak felhorkan:

– No de nézd csak ezt a botrányos újdonságot az utcánkban. Tegnap még nem volt ezen a kapun tábla – és hogy elcsúfítja ezt a szép zöld kaput... sárga tábla a zöld kapun, pfuj!

– Mit bánt az tégedet?

– Mit bánt? Már hogyné bántana! Ez valóságos ottentátum¹⁴⁶ az én kifinomult esztétikai érzékenységgemmel szemben.

– Akkor hát menjünk innen.

– Könnyelmű fráter vagy, ha ilyen nembánomsággal veszed. Ha elmegyünk, a sárga tábla rajta marad a zöld kapun, ami botrányos, és én érzem, hogy ebben a dologban kell valamit tennünk...

– Hát tegyél!

– Teszünk is! – És tovább sétáltunk. A sárga tábla, amelyre öreg betűkkel volt kipingálva: „Gömöri Flórián angol úri szabó”

– ott maradt a zöld kapun és csak úgy fél tízkor éjjel, amikor

abban az utcában a kóbor macskákon kívül senki sem járt, – könyökével oldalba bök az én atyámfia:

– Gyere, tegyünk eleget esztétikai kötelességünknek! Tettre!
– És lementünk a szomszéd ház kapuja elé, s atyámfia rám bízván, hogy vigyáznék; nem jön-e valaki az utcán vagy a kapualjban. Jómaga zsebéből egy rozsdamarta harapófogót véve ki meglepő ügyességgel egy-kettőre levette a táblát a kapuról, és kabátja alá dugva, iszkiri, hazakotródtunk!

Volt másnap szaladgálás és óbégatás a szomszéd ház második emeletén. Kétségtelennek látszott, hogy a tábla eltűnésén botránkozik az egész társaság. Valószínű, hogy Gömöri Flórián volt, aki magasra emelt öklével hadonászott. Lehetett sejteni, hogy átkozódik, átkozza azt a világraszóló átkozott zsványt, aki tetszik tudni, hogy kikre gondoltam akkor...

Ámde az ötödik vagy hatodik napra megint ott pompázott a sárga tábla, egy új sárga tábla a régi zöld kapun. Ennek láttán atyámfia alig talált szavakat felháborodásában.

– Ez már aztán igazán nem járja... Ezt nem hagyhatjuk anynyiban!

És még aznap este ismét felszólított, hogy jöjjenek istrázsálni a kapu elé, nem jön-e valaki? Nem jött senki, és az új tábla megint csak lekerült a kapuról. Elképzelhető az az egetverő zaj és lárma, ami reggel ismét kitört a második emeleten. Szörnyűséges volt látni is... szörnyűséges!

Elmúlt megint egy hét és Gömöri mester kutyaerős vasszőgekkel kiszegelte a harmadik táblát.

Nagy tévedés azt hinni, hogy ezt a táblát is ott találta másnap az ébredező hajnal a kapun. Most már az emeleti zajongók között megjelent egy rendőr is. A jó András (tudvalevő, hogy akkor a rendőrök beceneve Mihaszna András volt) nagyon komoran hallgatta meg a panaszt, és mit is tehetett volna egye-

bet, – elment a dolga után, otthagyva az angol úri szabót, hogy csináljon, amit tud... Hát csinált is: most már pappendeklire¹⁴⁷ nyomtatta rá a b. nevét és tiszteletre méltó iparát... A pappendekli most már nem sárga, de szép hattyúfehér, és így jobban el lehetett volna viselni a zöld kapun, de mikor igaz, ami igaz, hogy evés közben jön meg az étvágy...

Egyelőre nem történt kísérlet az új tábla eltüntetésére: hihetőnek látszott, hogy a jó mester leseledni fog, sőt az sem lehe-

Az a bizonyos kapu napjainkban

tetlen, hogy még a rendőrség is szemfüles lesz és, – mit lehet tudni, – talán a grófi park egyik fájának sűrű lombkoronájáról lesi az imposztort, aki fittyet hány a tízparancsolat szigorú tilá-mára: ne orozz! eljön és az új táblát is elorozza...

Vagy két hétig ott fehérlett a tábla a zöld kapun, és mi tétlenségre kárhoztattak számolgattuk az éjszakákat, mikor merész-kedhetünk neki az újabb munkának, ha most már nem is a ne-mes esztétika örve alatt, inkább csak úgy l'art pour l'art...¹⁴⁸ Végre neki lehetett fogni a várva várt érdemes csínyünknek. És az új hecc sikerült! Persze újra kitört a feneketlen kedélynek szörnyű felháborodása, és már estére új pappandekli volt a ka-pun, és még annak a napnak éjjelén el is tűnt onnan.

Gömöri uram, – úgy látszik – mindjárt több lemeztáblát nyo-matott, mert újra kiszegezett egyet, amelyet mi pár napi türel-mes várakozás után megint csak orozva eltüntettünk onnan. És ez így ment addig, mígnem tizenkét tábla volt nálunk a szekré-nyek alatt eldugva, s akkor egy éjjel nagy gondosan leraktuk valamennyit a zöld kapu kapualjába, hogy legyen végre egy kis öröme a derék Flóriánnak, aki másnap reggel tizenkét táblát vihetett fel a lakásába.

Szegényt majd, hogy meg nem ütötte a száraz guta. Nem tudta, hogy mi az ördögöt is csináljon egyszerre ennyi táblával? Hogy mit csinált velük, igazán nem tudtuk meg soha...

Ezt az épületes régi esetet a könyv izgató történetei között csak el kellett mesélnünk a régi, műemlékké kinevezett ócska háznak.

Mit mondhatnék erről az egészen ócska, szimpla házról, amely ugyan most műemlékké avanszált. Miért, miért sem? nem tu-dom? Talán azért, mert ott, benne, vagy rajta csináltam hetven évvel ezelőtt szörnyű csirkefogó stiklimet?

Ez nem biztos persze, de mit mondám – talán...

A „nemeladó ház” – 1890 V. Váci utca 48.

Ma az a ház, amelyik nekünk elpletykál valamit a múlt időkből, már nem az, amelyikről mondanivalója lesz. Ennek helyén régente a Borz utcába benyúló egyemeletes sarokház állott, azt vagy másfél-két évtizede lebontották, és helyébe építették ezt a pazar ötemeletes bérpalotát, amely tud nekünk valamit elcse-vegni a múlt időkből, a hagyomány szerint.

Az a régi ház csendes, finom ház volt. Egy család élt benne, tekintélyes, nagyra becsült kiváló ügyvéd, aki a maga portáján akart élni, ha drágább is az, mint a lakbéres lakás, – de mégis...

Már több mint két évtizede múlt, hogy ott lakott, és egy szép nap délelőttjén beállít hozzá egy ismeretlen úr, és azzal a kér-déssel tör rá:

– Mibe kerül ez a ház?

– Mibe kerül? – ismétli értetlenül. – Hát semennyibe! Mert nem eladó.

– Pedig én ezt meg akarom venni.

– Hiába akarja, mert én nem adom el.

– Micsoda? Százezer forintért csak ideadná, vagy nem?

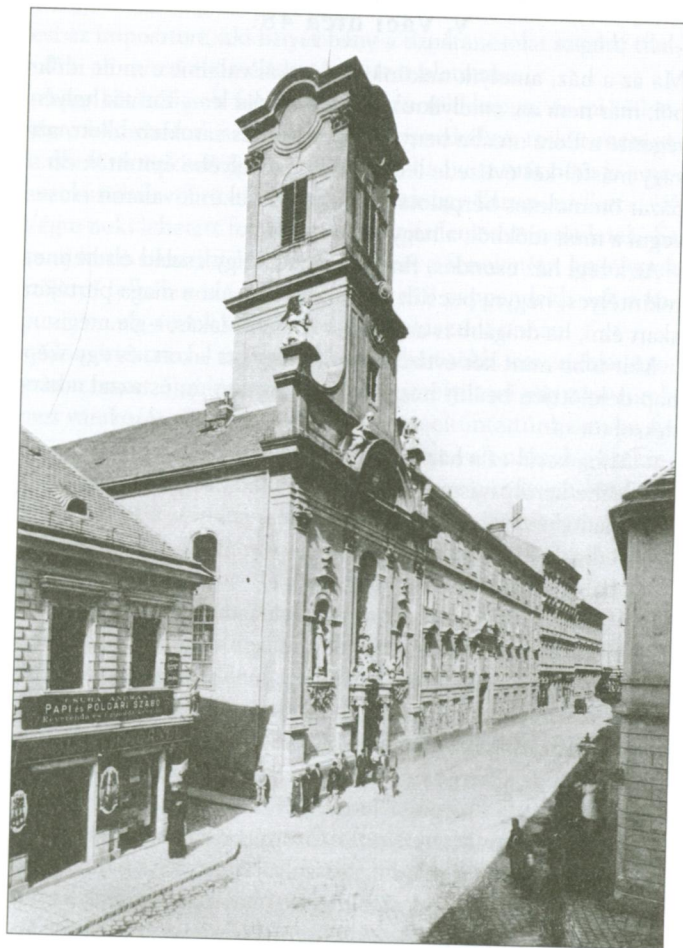
– Ami azt illeti, odaadnám, de nincsen olyan kerge ember, aki ezért annyit adna. Iszen realíter számolva megér – mondjuk – negyvenezer forintot. A telek értékes, de a ház teher rajta, olyan ócska, hát ki az a bolond, aki...

– Itt van az a kerge bolond ember, aki ad százezer forintot érte. Az ügyvéd úr idegessé lett.

– Ugyan kérem! ha százezer forintért odaadnám is, de én most nem érek rá viccelődni. Alászolgája!

– Nem ér rá? – mondja a látogató – hát akkor, tessék hamar egy cédulát írni, hogy biztosíték címen húszezer forintot át-

A templom a sarokházzal szemben, 1900 körül

vett. Délután jövök a jogtanácsossal és megcsináljuk a kontraktust,¹⁴⁹ hogy százezer forintért a miénk a ház...

Azzal kivesz a dagadóra tömött tárcájából húsz darab ezrest, és leszámolja az ámuló ügyvéd exháztulajdonosnak...

– Tetszik tudni, a dolog úgy van, – szól a vevő – hogy én Cziráky grófné nagyméltóságának a személyi titkára vagyok. A grófné őexcellenciája ott lakik a ferencesek templomával szemben,¹⁵⁰ és a házat le kell bontani, mert a Hatvani utcát a jövő évben átrendezik. A circumspectus tanács mindig ilyeneken töri a fejét, hát legyen meg; de a grófnénak mégis csak el kell onnan mennie. Kegyelmes grófném rám bízta, hogy szerezzek neki egy házat, amelyben egyedül lakjon, és az szemben legyen egy katolikus templommal. Kerül, amibe kerül, de az a ház ilyen legyen. Hát ez a ház szakasztott olyan, amilyent őexcellenciája kíván, azért én nem is ajtóstól, de kapustól törtem ügyvéd úrra, – és délután a grófné a ház úrnője. Tessék nyilatkozni: igen, vagy nem!?

– Így hát, – legyen!

És az átvételi elismervényt aláírta, a húszezer forintot pánccszekrényébe elzárta, délután pedig még nyolcvan darab ezres bankót tett melléjük...

Ilyen sebességgel ma csak az úrhajók járnának, és íme, akkor a véletlennek sikerült ilyen sebességgel egy belvárosi házat igen-igen jó áron eladni.

Nem árt, ha megjegyezzük, hogy az említett Borz utca utóbb báró Kaas Ivor utca lett, hogy aztán ez a név is eltűnjön az utcasarki táblákról, és oda Pest vármegye nagyhírű alispánjának, Nyáry Pálnak neve kerüljön. Persze az az egyemeletes ház, mikor épült, akkor nem a Váci utcában volt, de akkor ezt a városházától a városvégig, a mai Vámház terének tájékaig menő vonalának Lipót utca volt a neve... Csak a Belváros átépítésekor kapcsolták ezt az utcát a felső Belváros előkelő utcájához, a

Váci utcához. A templom pedig, amelyről itt szó van, az Angolkisasszonyok zárdatemploma.

Ne vegye zokon a nyájas, vagy ami még inkább bizonyos, nyájtalan olvasó, és nézze el, hogy ennek a régen lebontott egyemeletes háznak képét nem adom közszemlére. Egyszerűen nincsen kép róla. (...) a ház volt tulajdonosa és az excellenciás grófné, a ház új tulajdonosa nem fotografáltatták le, és az az igazán kedves, intim ház nem is volt olyan, hogy a fővárosról megjelenő képes leírásokban helye lett volna.

Ha a házat nem is, de az Angolkisasszonyok (tulajdonképpen Mária Intézet, deákul: Institutum BMV) szép templomának a képét, – az elég hosszú ideig nézett farkasszemet azzal a „nem-eladó” házzal, – mégiscsak közlöm.

De meg történelmileg is megérdemli, hogy emlékezzünk felőle, hiszen, ha igaz, ebben a templomban, (illetőleg az ennek előtte ezen a helyen állott domonkos templomban) koronázták volna meg magyar királlyá Anjou I. Károly Róbertet. Ez annak a helynek a nevezetessége...

A széplelkű kaméliás – 1910 V. Magyar utca 18.

Kétemeletes erkélyes ház a remek, üdítő Károlyi-kert fölött. Nem régi, de nem is új építmény, – ahogy a pestiek egykor mondták: „szolid” ház. Az elmúlt régi időkben azonban bizonyára nem mondták volna, hogy „leányágra épült”. Tudvalevő, hogy a régi rendi világban a fiúk számára inkább volt áldozatra hajlandó az apa, mert hiszen a leány férjhez ment és a ház mindjárt más, idegen família fészke lesz. Pedig hát valójában az a Magyar utcai ház – leányágra épült egy kiváló, nagynevű mágna – a babájának építtette úgy ötven-hatvan év előtt.

A baba neve – mondjuk – Pálosi Izóra lett volna, mert ez nem egészen bizonyos. Jó nevű polgári szülők gyermeke, akit a kérlelhetetlen Sors korán anyátlanná, apátlanná vetett, és aztán idők múltjával, amikor belőle kíváncsú, szép sudár hajadon fejlődött – a Sors kegyelmesebbé lett iránta. Pesten a Belvárosban szép kétemeletes háza, abban finoman berendezett háromszobás lakása lett, ahol jóvágású mágna és dzsentri fiúk, meg elmesés jókedvű, bohém hajlamú írók és művészek kifogástalan, ragyogó estélyeken gyűltek össze.

A szép és bizonyos hírnévre szert tett Izóra maga is széplelek volt. Álnéven több novellája jelent meg, és nem is holmi zuglapocskákban, de a nagytekintélyű Pesti Napló is közölte hangulatos írásait. No de aztán nagyot fordult, s fittyet hányva a komoly politikai napilapnak, átszökött a kétértelműségekkel telített Magyar Figaróhoz, és ott mint „Gentry asszony” álnevű írónő¹⁵¹ – pedig nem is volt dzsentri, sem asszony, de „Álentry leányasszony” név alatt csak nem írhatott! – mondom, így arattott babérokat.

De valljuk meg, hírnevét nem a babérágaknak köszönhette. A nagy olvasótábor számára szerkesztett B. H.¹⁵² egy alkalommal röviden és velősen megírta ki ő és mi ő? Azt mondja róla nagyon finoman és irodalmilag, hogy ő „A magyar kaméliás hölgy”... Az volt valóban.

Erről a pletykázó ház hallgat, de azt elmondja, hogy egyszer akadt komolyabb fajta szerelme: egy valóságos író, ha nem éppen a nagyok, a tehetségesek közül, de mégis az Akadémia, a Kisfaludy- meg a Petőfi Társaságok tagja, és nagy szerepet játszott a társadalomban, sőt még a politikában is – az a de nem jó nevű, jól író író – a menyasszonyává tette! Hogy vajon elgyűrűzte is, azt bizony nem tudom, aligha, mert egy esztendei mátkaság után a vőlegény kijelentette, hogy – nem oda Buda, az

irodalmi nászból semmi sem lesz, amire a némileg kétségbeesett, hoppon maradt menyasszony olyan jól sütötte magába helyes kis revolverét, hogy a tompa dörrenés után még vagy tíz évig élt vidáman és írt, írt, s az egyik könyvét a másik után vitte a könyvpiacra.

Akkor skriberli és amorózói körökben sokat beszéltek az esetről.

Izóra nagy alakja volt a fővárosi félhomályú életnek továbbra is. Szerelmi bánatból rövidesen kikászálódott, reményeit sem fűzte már jó nevű írókhoz – csak élt, sőt virágzott, mint kaméliás háztulajdonos. Jól élt, míg meg nem halt...

Ez a pletykázó ház az utcának körülbelül azon a helyén áll, ahol szépszámu századok előtt a város bástyafalának úgynevezett szabórendellája állott, amiről már szólottunk. (...)

A figyelmes sofőr – 1930

V. Magyar utca 27.

Megvallom, hogy felettébb nehéz leírnom, amit ez a most oly jámbor nesztelen bérház nekem egyszer beszélt. Nem benne van a hiba, ő nem tehet arról, hogy a mellette lévő ház olyan volt, amilyen. Volt, mert ma benne derék, igyekvő fiatalok laknak, akik az élet feladataira készülnek, és akik talán nem is sejtik, hogy annak előtte az ő tisztes otthonukban a szibarita¹⁵³ élvezeteknek mekkora erkölcsöt nem ismerő gyönyörűségei zajlottak le és fel.

Hát igen, – a régi város bástyafal vonalán görbülő mai Magyar utca 29-es számú háza a rengeteget változott Budapest egykori éjszakai életének egy nagyon is kétes, sőt határozottan kimondhatom – egészen egyértelmű vidámságra és pajzán örömköre szánt, finoman berendezett tanyája volt. Az egész ország jó kedélyű, kikapós úri osztálya azon a néven ismerte, ha jól em-

Maison Frida képeslapon

lékszem, Brigitta vagy Frida...¹⁵⁴
különben, mit tudom én, úgyis
mindegy...

A mellette lévő egészen szigorú és komoly bérházban, – amint mesélte – többek között lakott egy igen nagy tudományú íróművész. Az ország egyik legelső kiadó vállalatában volt a főtudós, a bíráló, a lektor, a tanácsadó: komoly, kimért, szigorú, gondolatainak élő bácsi volt, akitől olyan távol esett az élet játsszi kacérsága, mint Makó a Maison Tellier-től...

És éppen vele történt meg ez a kedves, egykor irodalmi körökben sokszor elbeszélt és sokakat megkacagtató kis történet.

Egy csatakos, szutykos őszi estefeléi órában haza készülvén, autótaxiba ülendő, s a sofőr készséges barátságos hangon kérdi:

– És hova menjünk, kérem?

– Igaza van – felel – Azt is kell, hogy megmondjam, Magyar utca 27.

A gépkocsi szolgálatkész fürgeséggel javította ki az utasa által mondott házszámot:

– Pardon, az 29!

– Kérem, – mondja a jeles tudós – én a 27-esbe akarok menni.

– De amikor az nem 27, hanem 29 – korigálja ki makacsul a sofőr, amire kissé türelmetlenkedve szól a pasasa:

– Nekem mindegy, hogy maga minek tartja a számot, de engem vigyen a 27-es ház elé!

A sofőr legyintett a kezével és ráhagyta.

– Jó! – és beült a volán mögé, a kocsi elindult, átkerekezett utcákon, tereken, körutakon, végre beérkezett a Magyar utcába, és ott megállt a 29. számú ház előtt. Hirtelen kiszökött a kocsiból, kinyitotta az ajtót vendége előtt, és szinte diadalittasan, mint akinek igaza van, magasra lendített karral mutatott a kapu fölötti táblácskára.

– Na, ugye – 29!

Speciálisan ártatlanságra született kitűnő barátunk nagy dohogva szállt ki a kocsiból, kifizette a kifizetni valót borraavalóssal és köszönés nélkül ment a 27-es házba, de még a lépcsőn is egyre dörögött magában...

Ezt az egyszerű, dísztelen bérházat a régebben elmúlt évtizedek során a főváros, – sőt merném mondani: az egész ország életrevaló aranyifjúsága jól ismerte. Beszélni – nem, nem beszélt róla senki, de – frekventálta.

A jámbor lelkek nem akartak róla tudni és makacsul hallgattak ők is és hallgattak róla, de – óh, irgalom atyja ne hagy el! – nem frekventálták.

A gyilkos szerelem – 1873¹⁵⁵

V. Magyar utca 50.

Egyemeletes kis ház a Magyar utca négy-ötemeletes házainak sorában. Ma is olyan, mint száz esztendő előtt volt, csakhogy akkor a földszinten nem voltak boltok, lakások voltak ott is, hiszen a ház főúri otthon volt. Az első emeletet a művészpártoló gróf lakta egyedül, családja nem éppen messze a fővárostól, a hatalmas hársfák között hűselő kastélyban élt, – ő maga mű-

*Ernst Jozefa Császár György Kunok című dalművében.
Barabás Miklós, 1851*

vészi feladatait végezte a fővárosban, alig látogatott el hozzájuk a sátoros ünnepeken kívül.

A mi grófunk művészi megfigyelései közben fel kellett, hogy tűnjön a Nemzeti Színház operai együttesének egyik elsőrendű

tagja, a szépséges Kaiserné Ernst Jozefa.¹⁵⁶ Persze – szerelem lett belőle. Nagy szerelem, – akkora, hogy arról a kövek ma is beszélnek... aki ért a nyelvükön megérti e „bús históriát”.

A művésznő egy tisztes pesti kárpitosnak volt – állítólag – a felesége, de a színpad nagyon hat mindenkire, aki a közelébe kerül, és bizony eltéríti az embereket eredeti útírányuktól. A gyönyörű Jozefának is ez lett a sorsa.

Érthető, hogy a gróf neki is megtetszett, és amikor az felajánlotta a színházhoz oly közel eső házban a földszinti kedves lakást a saját palotaszerű házában – ígert mondott. Aztán több igen is következett, és abban a kőből rakott lágy kis fészekben olyan szerelem ütött tanyát, aminek legerősebb jellemzése az lett, hogy amikor Jozefa 1873. július 10-én meghalt – négy napra rá a hűséges szerelmű gróf – természetes halállal – utána ment az örök együttlét honába.

A gróftól kívánsága szerint nem a vidéki családi sírbolt hűs árnyába tették nyugovóra, de a ma központi temetőnek nevezett Kerepesi temetőben – Jozefa sírjába fektették.

Volt egy fiuk is: Ernst Henrik, a berlini opera nemrég meghalt udvari kamaraénekese.

Lám ilyen szépeket is tudnak mesélni a régi vedlett falak...

Mikor a tudósok gyerekek – 1896 VIII. Trefort utca 4.

Ez az akkor még névtelen, csendes, jóformán üres kis utcácska, amikor megszólalt az egyik már lakott háza – igazában, mintha arra szánta volna végzete, hogy ott gyerekek hancúrozzanak.

Kocsi, ha átdöcögött rajta, az vagy téglával, vagy malterrel, homokkal, vagy gerendával volt terhes, este, pláne éjjeli órákon pedig sem kocsi, sem járókelő nem koptatta. A már felépült

egyetlen házának lakói csendes nyárspolgárok, ha befordultak a kis utcájukba, hamar eltűntek a kapu alatt, és az utca megint kihalt lett...

Szegény Trefort Ágoston kultuszminiszternek meg kellett halnia, hogy ez a még kövezetlen, nem is utca, csak leendő utca, nevet kapjon, mert csak az ő halála után lehetett belőle Trefort utca.

Az egyetlen kész bérházának lakói nem sok vizet zavartak. A házmestere nem örülhetett a sok spergeldnek (akkor még a kapupénznek ez volt a neve a magyarok fővárosában). Ki az ördög jár itt tíz óra után haza? Még a lumpok is otthon hortyognak errefelé ilyenkor. Csak nagyritkán, ha elkurjantotta mégis valaki magát az útközépen, a lakók másnap csak erről beszéltek, és szidták a korhely fráter mindenit...

De nem ilyen csendháborításról beszélt nekünk ez a szívesen pletykáló ház, de még olyanabbról.

A Magyar Tudományos Akadémia egyes osztályai hétfőkön tartották üléseiket, amik után a doctissimusok átvonultak a szemben levő István főherceg szállodába,¹⁵⁷ melynek éttermét a derék Gundel-dinasztia megalapítója gondozta jelesül. Itt vacsoráltak a kiváló akadémikusok, jókedvvel, tréfával, csendes mulatozással váltván fel a délutáni nagy okoskodásokat. Éjfélre járt az idő, mikor felszedelőzködtek és megindultak hazafelé: ki erre, ki arra, ám néhányan, akiknek egy útjuk volt, együtt mentek. De az a jó sashegyi vörös, meg az utcák sejtelmes csendje pajkos derűt lopott a nagytudományú urakba, és gyerekes kedvetlenségekkel tették a zajtalan éjszakai utat izgalmassá.

Azok a mély tiszteletre méltó idős urak, akik között akadt olyan is, kit az egész világ tudományossága manap is még hódolattal emleget, – megtették bizony, hogy megrántották a kapu melletti csengők fényesre pucolt gombját, aztán, upre! Futot-

A Trefort utca napjainkban

tak, hogy eshetőleg valami jámbor hazabandukoló ne lehessen árulójuk.

Gyerekek voltak ezek a bölcsek ilyenkor, és kedvüket lelték abban a gondolatban, hogy az a házmester most mekkorát káromkodik, mikor nincsen senki a kapu előtt. – De ez még nem volt a hecc dandárja, találtak ők még ennél is cifrább murit!

Ott abban az élettelen, üres utcában a ház keskeny kis kapuja a házszelelen van, és közvetlenül mellette építkeztek, s a kapu mellett jókora téglarakás várt arra, hogy fallá legyen valamelyik emeleten... A társaság egyik tagjának, aki tenyérynyi vastag bölcс könyvet írt nappal, most éjfélkor olyan fene ötlete kerekedett, hogy jó lenne alaposabban megtréfálni a hauzmaistert

és ezeket a téglákat be kellene rakni a kapunyílásba egészen fölig, aztán – becsengetni és megvárni, vajon mit mond ilyenkor egy józsefvárosi cerberus?

Megtették. Volt a társaságban egy hatalmasra termett, nagy ember, világhíres keramikus, különben jeles professzora a műegyetemnek, aki kényelmesen fel tudott rakni a legmagasabban fekvő téglasorra még egy-két sor téglát, úgy, hogy a megnyitott kapu a szemöldökfáig befalazva volt, s akkor meg lehetett rántani a csengő drótját.

Így történt.

Nem kellett soká várni, és egyszerre csak valami fojtott a téglakon átszűrődő éktelen káromkodás hangzott ki. Valóban kár, hogy nem volt gyorsíró, hogy lesztenografálja,¹⁵⁸ hány szentet, vértanút, öregapát és öreganyát emlegetett elég csúnya mondatokban a sváb bácsi.

Hogy aztán mi történt tovább az odarögtönzött téglafallal, arra most csak hetven év múltán a mesélő ház már nem emlékezik.

A Trefort utca ma sokkal élénkebb, mint bármikor a múltban volt. (...) Az utcának negyven-ötven esztendő előtt még híre sem volt, és évek múltán lassan épült csak be. (...)

Szendrey Ignác háza – 1849

VIII. Bródy Sándor utca 13.

A Szentkirályi utca sarokházán túl az első ház. Ma nagy ötemeletes bérpalota áll a telkén, de úgy negyven év előtt szürke, kopott, ósdi egyemeletes ház volt ott. A régi ház érdekesebb volt, mint a mostani – persze. Háziura egykor az öreg Szendrey, Petőfi és Gyulai Pál apósa. Az öreg Szendrey haláláig ott lakott a földszinten, az udvar délnyugati sarkában, egy kis lakásban.

A ház udvara napjainkban

Júlia anyja 1849. március első napjaiban meghalt – özvegyen magára maradt Szendrey Ignác Mária leányával (aki majd 1858-ban Gyulai Pál felesége lesz) Pestre költözik a Sándor utcai házba. Petőfiék a költő anyja halálakor Pestre jönnek, pár napot töltenek itt, e napok alatt történhetett az az egy-két látogatás a Sándor utcai házban. Petőfi 1849. július 3-án hagyta el utoljára Pestet.

Az öregúr lakásajtaja előtt egy elég magasra szökkent, – ha jól emlékszem – akácfa állott, az kiveszett ugyan, de a helye ma is megvan; fényezett keramit téglácskák egy kis kört ölelnek át – ott állt a fa...

Erről a fáról beszélte nekem Gyulai egy alkalommal, hogy amikor Juliska apját ment látogatni és Sándor elkísérte, ő – jól ismert okokból – kinn maradt, s e fa alatt volt padocskán ült mindaddig, míg a felesége az apja lakásában volt.

A fa, a padocska – a múlté, de Gyulai elbeszélésében megmaradt örökre.

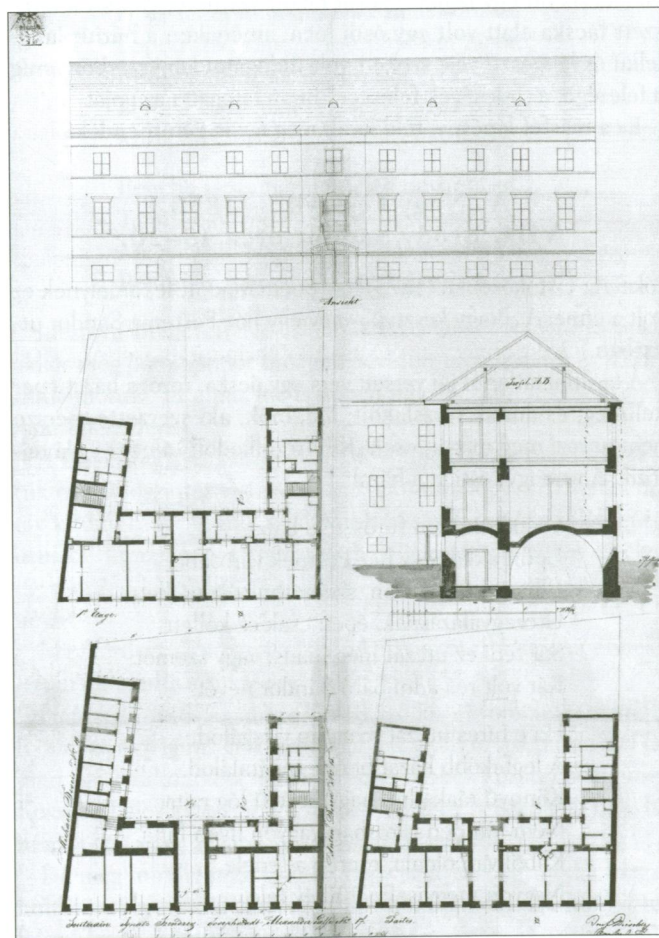
A kiveszett fa helyébe már csak Petőfi Sándor emlékéért is kellene egy fácskát ültetni és elébe egy ósdi padot tenni.

Tradíció.

Ez az utca másfélszázad óta játszik a nevével. Volt ugyan kezdetben Városmajor utca, meg Major utca is, lévén Pest városának majorja benne. De mivel a Sándor családnak is volt ebben az utcában majorja – lett belőle legelőbb Sándor utca, aztán amikor a család a rangban emelkedett, az utca neve is éppen úgy, hát lett belőle báró Sándor, – majd gróf Sándor utca; de utóbb a nádorról, aki akkor Sándor Lipót, a szerencsétlenül járt főherceg¹⁵⁹ volt – egészen németesen Főherceg Sándor utcává változott. Most végre egy a maga idejében kedvelt, de ma alig ismert íróról kapott egy még újabb Sándor nevet.

Szendrey Ignác háza eltűnt. Nem mondhatom, hogy egészen

A Szendrey-ház átalakításának terve. Diescher József, 1860

nyomtalanul, mert udvarának egyetlen csenevész akácfájáról emlékezik ott egy téglával körül rakott kerületecske: ott a kiveszett fácska alatt volt egy ósdi lóca, amelyiken a háziúr láng-lelkű és lángeszű veje szokott volt üldögegni kényszerből, amíg a felesége, a „feleségek felesége” benn látogatta az apját...

Ez a másfél-lépésnyi földdarab még így is Petőfi-emlék.

A „Nagy kesztyű” – 1850 VIII. Bródy Sándor utca 18–20.

Jókai Az Üstökösében (1873) egy poémát adott le, amelynek ez volt a címe: A „Nagy kesztyű”, vagy egy ház Pesten a Sándor utcában.”

A tagadhatatlanul jól verselt vers egy ócska, rozoga házat énekel meg, és annak törzslakóit; a dalnok, aki szerzette, persze nem nevezi meg magát, csak „Kihurczolkodott” álnév¹⁶⁰ alá rejti. A vers így festi le a házat:

Galileit midőn füröszte a bába,
Épült akkor egy ház Pestnek városába,
Elhagyatott utcán, szemétbuczka mellett.
Utczagyalásnak, épen csak ez kellett.
Sár fedi ez utcát még ma is, vagy szemét;
Kár volt reá adni báró Sándor nevét.

Ha e híres utcát mai nap vizsgálod,
A legfakóbb házat benne megtalálod.
Könnyű ráakadni, nagy keztyű lóg rajta,
Nem minden városban vagyon ilyen fajta.
Kőből van oldala, cserép a fedele,
Nagyon megviselte 300 év tele.

Sáros az oldala, mint egy vén disznónak.
Hogy lehet itt lakni, Dr. Szaniszlónak?!
Kopott zöld kapuja, retesszel van zárva,
Ínséget mutat az elhagyatott árva.
Benn a kapu alatt rémséges rossz palló,
Közepén kloáka, vagy ahhoz hasonló.

Beljebb lépve hármát, eléd udvar tárul,
Tanúskodván e ház elárvult voltárul.
Meglátszik, hogy török áldás vagyon rajta
Bojtorján, laboda dúsan ott kihajtja...

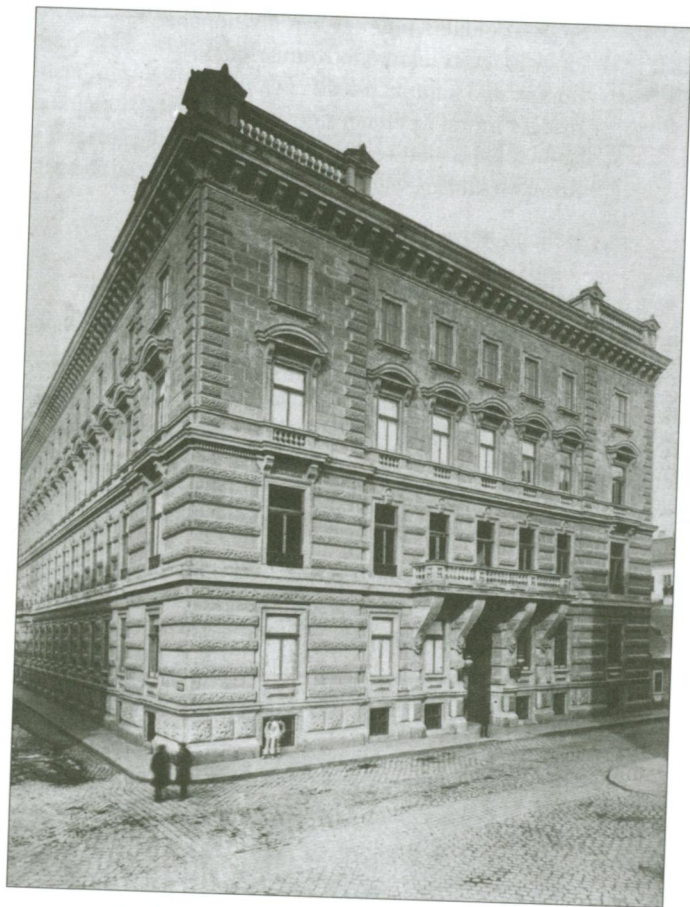
Idestova kilencven éve csinálták ezt a verses fotográfiát ama, akkor még báró Sándor utcának nevezett utca házáról és – horribile dictu! – ez a ház ma is éppen úgy áll, mint a vers megjelenésének idején.

A Degenfeld- és Törley-paloták¹⁶¹ után, közvetlenül mellettük ez a földszintes viskó – mégis feltűnő! Hogyan? Ezen, a ma oly kitűnő helyen, ahol a lakbérek búsas ezreit hoznák a háziúrnak – itt az a megérthetetlen háziúr ezeket a súlyos ezreket egyszerűen kidobálja az ablakán? Fene, aki megérti: nem kell neki!?

Megkérdeztük a rozoga, szutykos viskót, mi az oka ennek? Aztán elmondta a titkát.

Hát ez a ház és az utána következő kis egyemeletes szerény házacska egy igen-igen gazdaggá lett pesti orvos háza volt. Ismert nevű áldozatkész mecénás volt. Többek között ő vette meg Kossuth Lajos könyvtárát a nemzet részére... Szép volt tőle, ha nem is volt nagy áldozat neki. Jutott is, maradt is.

De még mindig nem tudjuk, hogy az ilyen nagymódú, magas kultúrával megáldott háziúr, miért nem épített erre két háztelekre fényes, kényelmes ötemeletes bérpalotát...?

Degenfeld-Schomburg Imre gróf palotabérháza.
Klősz György felvétele, 1870-es évek

Úgy van tudniillik, hogy a doktor úr ebben a házban született. Földhözragadt szegény, csaknem koldus szülők gyermeke volt, az egész családnak alig volt betevő falatja, az udvar mélyén szoba-konyhás lakásban éltek, ahogy élhettek, és onnan kelt útjára a későbbi milliomos háztulajdonos. Hogyan, mint lett belőle polgári mértékkel mért Krőzus? bizonyossággal nem tudom. Akkor beszéltek róla egy-mást, de az ilyen szóbeszédnek nem nagyon hisz az ember. (...)

Amíg élt büszkén mutatta hozzátartozóinak ezt a vityillót. Szinte dicsekedve beszélt el azoknak az egykor ott csendesen lezajlott életét, és amikor végrendelkezett három fiának szigorúan meghagyta, hogy a két házhoz ne merjenek hozzányúlni: maradjon az úgy, mint akkor volt. Az örökösök természetesen megfogadták a rendelkezést, és a ház ma is úgy áll, mint jóval több, mint évszázadnak előtte... (...)

Jegyzetek Rexa Dezső szövegéhez

- 1 Szvetenay utca: 1953-tól Lenhossék utca. *Budapest teljes utcanévlexikona*.
Összeáll.: Mészáros György. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Mészáros) 251.
- 2 circumspectus: körültekintő
- 3 Kiemelések az eredeti szövegben.
- 4 Esterházy utca: 1804 Fünf Lerchen Gasse, 1850 Öt Pacsirta utca,
1874 Esterházy utca, 1949-től Puskin utca. Mészáros 321.
- 5 A Fővárosi Közmunkák Tanácsának felállításáról az 1870. évi X. tc.
intézkedett. Törvényben előírt feladatai közé tartozott többek között
a városrendezési tervek elkészítése, az utak irányának meghatározása,
az utcák és közterületek elnevezése. Tevékenysége nyomán jött létre
az Andrássy út, épült ki Nagykörút a Szabadság-híd és a Margit-híd közt.
1948 novemberében feloszlatták.
- 6 Emerson: Ralph Waldor Emerson, amerikai költő, esszéíró és filozófus
(1803–1882)
- 7 coram et publico: mindenki szeme láttára, nyilvánosan
- 8 fulmináns: tüzes, heves
- 9 krakszelhubert: a német kultúra híve, a magyarosítás ellenfele
- 10 sinequa nonja: elengedhetetlen feltétele
- 11 Az utca keletkezésének történetét ld. később
- 12 franzstädtlerék: ferencvárosiak
- 13 Semmelweis Orvostudományi Egyetem
- 14 gutgesinnt purgerek: jóindulatú polgárok
- 15 Savoyai Eugén: Eugen von Savoyen-Carinan, francia származású osztrák
katonatiszt, államférfi (1663–1736). A török ellenes felszabadító háborúk
kiemelkedő hadvezére. 1697-es zentai győzelmének eredménye
az 1699-ben aláírt karlócai béke.
- 16 Ranolder utca: 1861 Grosse Haupt Gasse, 1874 Nagy Fő út, 1879
Ranolder utca, 1954-től Balázs Béla utca. Mészáros 76.
- 17 fiskális: ügyvéd
- 18 jurátus: joggyakornok, ügyvédbojtár
- 19 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) IV.1407.b. Budapest
Székesfőváros Tanácsának iratai Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára
II. 11/1874.
- 20 magisztrátus: tanács
- 21 Hausherr: háziúr
- 22 löbliche Magistrat: tekintetes tanács
- 23 uralkodó: I. Ferenc József, osztrák császár és magyar király (1830–1916)
- 24 ezüstlakodalmát ülte: 1854. április 24-én volt az esküvő
- 25 legidősebb leánya: Gizella hercegnő (1856–1932)

- 26 bajor uralkodóház egyik sarja: Lipót Miksa József, bajor királyi herceg
(1846–1930)
- 27 házasságra lépett: 1873. április 20-án
- 28 Gizella térnek nevezte el: 1874-től Gizella tér. Mészáros 419.
- 29 Roosevelt tér: 2011. május 5-jétől a tér Széchenyi István nevét viseli
- 30 öt cudar magyargyűlölő embert: Haynau, Jelačić, Windischgrätz,
Radetzky és Pacskievics
- 31 2011. március 23-án a Fővárosi Közgyűlés határozatával visszavonta
a kitüntetendő címeket
- 32 Haynau megbukott: 1849. május 30-ától táborszernagyként a magyar-
országi császári és királyi hadsereg fővezére, az ország teljhatalmú
parancsnoka. 1850. július 6-án mentették fel beosztásából.
- 33 Újépület (Neugebäude): A jórészt kaszányaként használt épületet
II. József emeltette. Városrendezési döntés eredményeként 1898-ban
lebontották, a helyén alakították ki a Szabadság teret.
- 34 hercegi fattyút: Julius Jacob von Haynau (1786–1853) IX. Vilmos hessen-
kasseli választófejedelem és Rebecca Richter zsidó patikuslány
törvénytelen fia
- 35 Caraffa: Antonio Caraffa (1646–1693) 1687-ben Eperjesen kegyetlenkedő
osztrák tábornok
- 36 1790. október 27-én Kelemen László társulata már tartott itt magyar
nyelven előadást, de a magyar társulatok csak a Német Színház 1812-es
megnyitása után vehették birtokba a körbástyát.
- 37 új „Városi Színházat”: Német Színház
- 38 a rondellát lebontották: városrendezési döntés eredményeként, 1815-ben
- 39 Kovács utca: az utca beépítéssel megszűnt. Mészáros 339.
- 40 Kamermayer Károly utcai: 1913-tól 1946-ig. Ma Bárczy István utca.
Mészáros 80.
- 41 Ekkor Szervita tér 8. – Kamermayer Károly utca 2. – Fehér hajó utca 3.
Pollack Mihály átépítése Tröscher János részére. Zádor Anna: *Pollack Mihály*
1773–1855. Budapest, 1960. 207.
- 42 Az említett épületek a II. világháborúban megsemmisültek.
- 43 fővárosi tanács házát: Budapest Főváros Önkormányzata épülete,
V. Városház utca 9–11. – Bárczy István utca 1–5. – Károly körút 28–30.
– Gerlóczy utca 2–6.
- 44 Károly körút: 1953 és 1991 között Tanács-, majd ismét Károly körút.
Mészáros 211.
- 45 Széchenyi György (1592–1695)
- 46 már azt senki térnek nem tartja: 1992-től Szomory Dezső tér. Mészáros 374.
- 47 Zöldség térnek: Deák tér
- 48 Majakovszkij utca: 1950-től négy évtizeden át viselte a költő nevét, míg
1990-ben visszakapta a történelmi Király utca elnevezést. Mészáros 223.

- 49 Két Oroszlánhoz: IX. Kálvin tér 9. – Ráday utca 1-3. – Török Pál utca 6.
 50 Török Pál: református püspök, a Kálvin téri református parókia és iskola építője (1808–1883)
 51 József nádor: Habsburg József Antal főherceg Magyarország helytartója (1795), majd 1796-tól haláláig nádora (1776–1847)
 52 Szépitő Bizottság: Pest város Szépitő Bizottmánya – a város építési hatósága, amely 1808–1860 között engedélyezte, felügyelte Pest köz- és magánépítkezéseit
 53 gróf Cziráky: Cziráky József grófnak építtette Hild József a palotát, amelyre 1828-ban adták meg az építési engedélyt. *Rados Jenő: Hild József Pest nagy építőjének életműve.* Budapest, 1958, 225.
 54 gazdag nemes úr: Szentgyörgyi Horváth József
 55 Károlyi utcától: Így nevezték 1962–1964 között a mai Ferenciek terének keleti oldalát. Mészáros 212.
 56 Barátok utcája volt: a mai Ferenciek tere
 57 a gimnázium: Eötvös József Gimnázium, V. Reáltanoda utca 7.
 58 Irányi utca nevet nyert: Irányi Dániel, ügyvéd, politikus (1822–1892)
 59 Franklin Társulat nyomdájának: Korábban Heckenast Gusztáv kiadóhivatala működött ezen a helyen, V. Károlyi Mihály utca 14. – Ferenczy István utca 2–6.
 60 Egyetem utcai: 1964-től Károlyi Mihály utca. Mészáros, 212.
 61 Andrássy Géza: Andrássy Géza gróf, nagybirtokos, vasipari nagytőkés az MTA igazgatósági tagja (1856–1938)
 62 nagy kert: a Károlyi-palota kertje
 63 Henszlmann Imre lett: 1953-tól. Mészáros 179.
 64 mai Eötvös Lóránd: 1991-től Papnövelde utca. Mészáros 307.
 65 ez a ház ma is áll: V. Veres Pálné utca 9. – Nyáry Pál utca 11.
 66 Robert Townson, angol természettudós, utazó (1762–1827)
 67 Borz utca: 1948-tól Nyáry Pál utca. Mészáros 293.
 68 Nőképző Iskola: az Országos Nőképző Egyesület tanintézte 1869. október 17-én nyílt meg. Ma Veres Pálné utca 38. Napjainkban az alapító nevét viselő gimnázium működik ezen a helyen.
 69 Veres Pálné: Veres Pálné Beniczky Hermin (1815–1895)
 70 Veres Pálné utca nem lett: 1905-től. Mészáros 413.
 71 sírfülkét építettek: gróf Zichy Manóné Charlotte Strachan síremlékének építészeti kiképzését Feszl Frigyes tervezte, a sírfülkében lévő alakot Raymond Gayrard párizsi szobrász készítette. Komárik Dénes: *Feszl Frigyes (1821–1884).* Budapest, 1993, 37.
 72 Sándor utca: ma Bródy Sándor utca
 73 Ld. a Kecskeméti utcák című részt
 74 első reáliskoláját: VIII. Horánszky utca 11. – ma Vörösmarty Mihály Gimnázium

- 75 Horánszky Sándor ügyvéd, politikus (1838–1902)
 76 Makarenkó utca: 1951-től négy évtizeden át viselte a szovjet pedagógus nevét. 1991-től ismét Horánszky utca. Mészáros 186.
 77 Régi pest-budai utcabolondériák. Pest Megyei Levéltár
 78 Dankó Pista dal- és nótaszerző (1858–1903)
 79 tauglich: alkalmas, használható
 80 remek palotát is épített: VIII. Pollack Mihály tér 3.
 81 Ybl Ervin: Ybl Miklós. Budapest, 1956. 132.
 82 máshol hiába keres a kutató: az 1861–1873 között működő városépítési hatóság; Pest város Építő Bizottmánya dokumentumaiban még egy terven szerepel ugyanebben az évben a „Sogenanntes Chokoladeplatz” elnevezés. Heinrich Károly Hornak József részére tervezett ide egy istállót. BFL ÉB 1623/1869
 83 fertálymester: általános rendészeti feladatokkal megbízott évente választott városi tisztviselő
 84 Karácsony Sándor: szakszervezeti vezető, szociáldemokrata politikus (1892–1944). 1945-től viseli az utca a nevét. Mészáros 209.
 85 Petrőczy Kata Szidónia (1658–1708)
 86 Petrőczy utca: 1910-től nevezik így az utcát. Mészáros 315.
 87 sörbet: jégbe hűtött sűrű gyümölcszörp
 88 Boldogasszony templom: Mátyás-templom
 89 piski: a piski csata 1849. február 9-én zajlott a stratégiai fontosságú Sztrigy folyón átvélő híd birtoklásáért
 90 Bem apó: Bem József, lengyel katonatiszt, magyar honvédtábornok (1794–1850)
 91 lénung: fizetség, bér
 92 Karácsonyi-palota: Az 1850-es évek elején emelt palota tervezője Pán József építész (1810–1890). A kivételes szépségű romantikus kastélyt (mai címe: I. Krisztina körút 55.) 1938-ban lebontották.
 93 Karátsónyi Guidó: Karátsónyi Guidó gróf, karátsónyfalvi és beodrai, nagybirtokos, politikus (1817–1885)
 94 Kuny Domokos: Kuny Domokos (1754–1822) a Tatáról Budára került mester majolikauzemet működtetett ezen a helyen
 95 Ludwig Börne: német újságíró, író (1786–1837)
 96 John Ruskin: angol művészeti író, festő és esztéta (1819–1900)
 97 „Itt állott a Hal-tér 4. számú ház, amely 1875–1879 között otthont adott az akkor alakult Zeneakadémiának és első elnökének, Liszt Ferencnek. Állította az Országos Liszt Ferenc Társaság. 1939” Az Irányi utca 1. számú ház falán.
 98 *Beszélő házak.* Szerkesztette: Hatvany Lajos. Fényképezte: Gink Károly. Budapest, 1957.
 99 Eötvös József: báró Eötvös József, író, publicista, politikus (1813–1871)

- 100 „Dalt érdemelt, mert költő,/Könnyet, mert szeretett.” Eötvös József: Végredelet. 1848.
- 101 eladták a házat: 1829-ben kerül a Lenkey-család birtokába
- 102 nagyapám: Peregriny Elek, magántanár; többek között gróf Andrássy Gyula (1823–1890) és gróf Károlyi Gyula (1837–1890) nevelője, pedagógiai szakíró, az MTA levelező tagja (1812–1886)
- 103 Wekerle: Wekerle Sándor több ízben irányított minisztériumokat, három cikluson át volt Magyarország miniszterelnöke (1848–1921)
- 104 a régi Buda városházának: I., Szentháromság utca 2.
- 105 Ozorai Pipo (1369 körül – 1426)
- 106 aqueduct: vízvezeték
- 107 Metternich: herceg és gróf Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von Metternich-Winneburg zu Beilstein, osztrák államférfi (1773–1859)
- 108 Széchenyi bécsi felesége: gróf Seilern-Aspang Crescence (1799–1875)
- 109 Zichy Károlynak: gróf Zichy Károly (1779–1834)
- 110 a fürdőépület lebontatván: az 1900-es évek legelején
- 111 a Kereskedelmi Bank remek palotája: Alpár Ignác és Quittnér Zsigmond alkotása, 1906–1907
- 112 Pálffy Mór gróf, vöröskői császári altábornagy, aulikus politikus (1812–1897)
- 113 Ney Béla mérnök (1843–1920)
- 114 Casagrande: Marco Casagrande, olasz szobrász, 1837-ben Pesten telepedett le (1804–1880)
- 115 Mária Dorottya württembergi hercegnő (1797–1855)
- 116 denique: végre is
- 117 Vendéglő a Magyar Királyhoz: V. Dorottya utca 2. számú ház helyén, Halzl János részére tervezte Hofrichter József, 1812. Az épületet az 1930-es években lebontották. Bibó István: Hofrichter József. *Építés- és Építészettudomány*, 1975. 3-4. szám 392–393. BFL SzB 779/c
- 118 Szilágyi Sándor történész, az MTA tagja (1827–1899)
- 119 Trattner János Tamás nyomdász, könyvkereskedő (1789–1825). Apjával, Mátyással virágzó könyvnyomdát működtettek, ahol számtalan kortárs író és költő alkotását tették közzé. Trattner Mátyás petrózai nyomdász, könyvkiadó (1745–1828). 1827-ben visszavonult, nyomdáját átadta vejének, Trattner-Károlyi Istvánnak, aki a bérházat építtette.
- 120 „A tudománynak háza vagyok”: Arany János: Ártatlan dac, 1865.
- 121 patvaristák: joggyakornokok, ügyvédbojtárok
- 122 kancellisták: irodai alkalmazottak
- 123 Kincsem remek telivér kanca (1874–1887)
- 124 Blaskovich Ernő: mezőgazdász, lótenyésztő, a tápiószentmártoni ménés alapítója (1834–1911)
- 125 Bukovics Gyula építész (1841–1914)

- 126 Ez a történet nem része az eredeti kéziratnak. A Pest megyei Levéltár Rexa hagyatékában akadtam rá, és egész egyszerűen idekivánczozott.
- 127 főúr pompaszeretete: Almásy-palota. Szép utca 6. – Reáltanoda utca 6.
- 128 egy paripa párját ritkító tulajdonságából: Blaskovich-palota. Reáltanoda utca 12.
- 129 tudomány csarnoka egyetemi: Egyetemi Könyvtár. Ferenciek tere 6. – Reáltanoda utca 2.
- 130 tudomány csarnoka középiskolai: Eötvös József Gimnázium. Reáltanoda utca 7.
- 131 nagy pénzes buksza: Pesti Hazai Első Takarékpénztár székháza. Károlyi Mihály utca 12. – Reáltanoda utca 1.
- 132 szabómesterek (...) ipartestülete: Reáltanoda utca 16.
- 133 Laura: Csajághy Laura, Vörösmarty Mihály felesége (1825–1882). A lexikonok adatai szerint Kápolnásnyéken halt meg 1882. február 15-én.
- 134 merengő: utalás Vörösmarty Mihály: A merengőhöz (1843) című versére
- 135 első magyar újságíró: Kultár István a *Hazai Tudósítások* (1806), majd 1808-tól *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztője (1760–1828)
- 136 1840-ben épült: Az épület Wagner János tervei nyomán 1847-ben készült el.
- 137 Károlyi Gyula gróf (1837–1890)
- 138 György: Károlyi György gróf, nagykárolyi főispán, politikus, mecénás, az MTA tagja (1802–1877)
- 139 Zichy Karolina vásonkeői grófnő (1818–1903)
- 140 Költő: Petőfi Sándor: Batthyány és Károlyi grófnék (1844)
- 141 a vértanúnak felesége: Zichy Antónia grófnő (1816–1888)
- 142 landauerbe: négyületes hintó
- 143 Pere bácsi: Peregriny Elek. Lásd a Wekerle tekintetes úr című részt
- 144 Fővárosi Képtár: a Képtár 1933-ban nyitotta meg kapuit a palotában, majd az ötvenes évek elején anyaga több múzeum birtokába került. Ma a Budapesti Történeti Múzeum részeként a Kiscelli Múzeum épületében működik.
- 145 Kaplony utca: az utcáról szóló írást ld. az utcanév-történetek közt
- 146 ottentatum: merénylet
- 147 pappendeklire: vastag, kemény, több rétegű papírfajta
- 148 l'art pour l'art: öncélú
- 149 kontraktust: szerződést
- 150 V. Kossuth Lajos utca 2/b – Városház utca 2. Egykor Jankovich-ház. Déry Attila: Belváros – Lipótváros. Budapest építészeti topográfia 2. Budapest, 2005. 169.
- 151 „Gentry asszony” álnevű író: Schumayer Róza. Pilisy Róza néven – és Krúdy regényhősnőjeként – ismerte egész Budapest. A „nem jó nevű író”: Pekár Gyula. Az egész történet részletesen: Saly Noémi: Pest rózsája. *Pesti csodabogarak*, Budapest, 2005, 39–73.

- 152 B. H.: Budapesti Hírlap
 153 szibarita: élvezeteknek élő ember
 154 Frida: a Maison Frida nevű bordélyház
 155 A szerző *Romantika halottak napján* címmel megírta a történet érzelmesebb változatát, a gróf egyik unokája és Ernst Henrik találkozását a Kerepesi temetőben. Rexa Dezső iratai. 6. doboz. Karcolatok, történetek. Gépelt kézirat
 156 Kaiserné Ernst Jozefa, operaénekesnő (1827–1873). A korabeli újság így írt a még zsenge, tizenkét éves lány művészetéről: „Éneke tiszta, kellemes, szabályos, iskolája jó s játéka is annyira kielégítő, hogy szinpadoni bátorsága a közönséget meglepte... Benne, ha tisztelt szülői engedik, s egy nagylelkű pártfogója találkozni (...) a magyar dalszínészet nyerevényre tehetne szert.” *Honművész*, 1839. március 10.
 157 István főherceg szálloda: V. Akadémia utca 1. – Vigyázó Ferenc utca 2.
 158 lesztenografálja: gyorsírással lejegyezze
 159 a szerencsétlenül járt főherceg: Habsburg-Lotharingiai Sándor Lipót főherceg (1772–1795), 1790-től haláláig Magyarország nádora. Egy tűzijáték előkészítése során történt robbanás következtében érte a halál.
 160 „Kihurczolkodott” álnév: Závory Sándor dr. Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. Budapest, 1978. 253. Závory Sándor, fűrdőorvos, Mikszáth Kálmán kezelőorvosa és barátja (1842–1921)
 161 Degenfeld- és Törley-paloták: Degenfeld-palota: Degenfeld-Schomburg Imre palotabérháza, Bródy Sándor utca 14. – Puskin utca 24. Ybl Miklós, 1872. Törley-palota: Bródy Sándor utca 16. Ray Rezső, 1894.

Képek forrása

- A Rexa-család címere. *Libellum rerum memorabilium. Emlékezőreméltó dolgok könyvecskéje* 1736–1907. Budapest, 1930.
 A Rexa-család címere napjainkban a csejteit vendéglőben.
 Dr. Buzinkay Géza felvétele
 Az evangélikus iskola homlokzati terve. Frey Lajos, Gerster Károly, 1863. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XV.17.b.312 Pest város Építő Bizottmánya (ÉB) 198/1863
 Csejte 1900 körül, levelezőlap. Magántulajdon
 Rexa Dezső főlevéltárnok aláírása. Pest Megyei Levéltár
 A csejteit Rexa-ház udvara. Magántulajdon
 A csejteit Rexa-major. Magántulajdon
 Rexa Dezső a harmincas években. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár 68.498
 Gábor Móric rajza Rexa Dezsőről, 1960. *A Könyvtáros*, 1960. 530.

- Rexa Dezső gyászjelentése. Pest Megyei Levéltár
 Sírfelirata a Farkasréti temetőben. Sebestyén László felvétele
 Rexa Dezső a Tabánban. Rexa Dezső – Somogyi Aladár: *Tabán. Emlékezés egy eltűnt városrészről*. Budapest, 1934. 61.
 Rexa Dezső „képeslapjai” Szalattai Rezsőnek. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár Ms 4257/8-10
 Pest-Buda 1850-es térképének ferencvárosi részlete a későbbi Szvetenay és a Márton utcával. BFL XV.16.d.241/21
 Szvetenay Márton beadványának első és utolsó oldala.
 BFL IV.1407.b. 11/1874.
 Gizella tér. Klösz György felvétele, 1870-es évek. BFL XI.916
 A Lyka-ház homlokzata és metszete. Hild József, 1844. BFL XV.17.b.311 Pest város Szépitő Bizottmánya (SzB) 10389/c
 A Ferenc József tér. Klösz György felvétele, 1870-es évek. BFL XI.916
 Az Üstökös, 1860. december 1. 14. szám, VII. kötet 109. old. XXI. kép
 A Vadászkiút szálló képe Carl Vasquez térképén. Franz Weiss litográfiája, 1837
 A pesti Duna-part a Rondellával a 19. század elején
 Sebastian Rosenstingl – ifj. Johann Daniel Hertz: A pesti szervita templom és rendház képe 1770 körül
 Tröscher János házának homlokzati terve. Pollack Mihály, 1821.
 BFL XV.17.b.311 SzB 3021/b
 Teleki Sándor és Gyula gróf palotájának homlokzata. Diescher József. 1862. (Mai címe: V. Fehér Hajó utca 1. – Szervita tér 9–10.) BFL XV.17.b.312 ÉB 349/1862/a
 Az Orczy-ház a Károly körúton. Klösz György felvétele, 1880-as évek.
 BFL XI.916
 A Deák tér az evangélikus templommal. Klösz György felvétele, 1880-as évek.
 BFL XI.916
 Heinrich Sámuel háza a Hatvani kapunál az egykori városfalhoz tapaszta.
 (Mai címe: V., Kossuth Lajos utca 18. – Semmelweis utca 2.) Hild József, 1834. BFL XV.17.b.311 SzBK 357
 A Cziráky-palota képe Carl Vasquez térképén. Franz Weiss litográfiája, 1837
 A terület térképe a Belváros 1869-es áttekintő felmérésén.
 BFL XV.16.b.223/21a
 A Kaplony utca Budapest 1908-as térképén. BFL XV.16.e.251
 A Kecskeméti utca. Klösz György felvétele, 1880-as évek. BFL XI.916
 A Szeminárium képe Carl Vasquez térképén. Franz Weiss litográfiája, 1837
 A reformátusok temploma Carl Vasquez térképén. Franz Weiss litográfiája, 1837
 Az egykori Zerge-kert Erhard Ágost 1838-as térképén. BFL XV.16.b. 226/33
 Dankó Pista Keszi Imre: *Muzsikáló városok, Pest-Buda* című könyvében
 Ybl Miklós üvegház-terve Károlyi Alajos grófnak.
 BFL XV.17.b.312 ÉB 1623/1869

hely, 2

XA 163201

⇒ 168 ⇐

A Karpfenstein utca Erhárd Ágost 1838-as térképén. BFL XV.16.b. 226/33
Kőbányai utcacészlet Gyökér István képeslapgyűjteményéből. BFL XV.19.b
Az utolsó budai pasa jelképes sírja a Várnegyed északi végében,
az Anjou-bástyánál. Sebestyén László felvétele
A Tabán bontás előtt. BFL XV.19.c Vegyes fotógyűjtemény
A Gellérthegy. Klösz György felvétele, 1880-as évek. BFL XI.916
A Karátszonyi-palota főhomlokzata. Klösz György felvétele, 1880-as évek.
BFL XI.916
A palota homlokzati terve. Pán József, 1852. BFL XV.17.a.303 Budai tervek
Átjáró a Balta közbe. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye emlékei. Összegejtötte:*
Rexa Dezső. Budapest, 1930. IX. tábla
A Diana fürdő udvara Carl Vasquez térképén. Franz Weiss litográfiája, 1837
Casagrande domborműfrize a díszteremben. Rados Jenő: *Hild József Pest nagy
építőjének életműve*. Budapest, 1958. XXIV. tábla
A Koronaherceg utca. Klösz György felvétele, 1880-es évek. BFL XI.916
Vendéglő a Magyar Királyhoz. Hofrichter József, 1812.
BFL XV.17.b.311 SzB 779/c
A Károlyi-Trattner-ház udvari homlokzata, 1972. BFL XV.17.e.306
Budapesti Műemlékfelügyelőség (BMF) 794. doboz
Amit egy versenylő összenyert. *Építő Ipar* 1878. 217, 221.
A szabó céh házának homlokzati terve. Pollack Ágoston bővítése, 1863.
BFL XV.17.b.312 ÉB 548/1863/b
A Reáltanoda utca 19. sz. ház lépcsőháza,
1972. BFL XV.17.e.306 BMF 800. doboz
A Károlyi-palota és a Wenckheim-ház a 19. század végén.
BFL XV.17.e.306 BMF 696. doboz
Az a bizonyos kapu napjainkban. (V., Ferenczy István utca 12.)
Sebestyén László felvétele
Az angolkisasszonyok zárdatemploma, 1900 körül.
BFL XV.17.e.306 BMF 885. doboz
A Magyar utca 18. napjainkban. Sebestyén László felvétele
A Maison Frida képeslapon. (V., Magyar utca 29.)
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény
Ernst Jozefa Császár György *Kunok* című dalművében. Barabás Miklós, 1851.
Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár, KE 3.154
A Trefort utca napjainkban. Sebestyén László felvétele
A ház udvara napjainkban. (VIII., Bródy Sándor utca 13.)
Sebestyén László felvétele
A Szendrey-ház terve. Diescher József, 1860. BFL XV.17.b.311 SzB 19620
Degenfeld-Schomburg Imre gróf palotabérháza. Klösz György felvétele,
1870-es évek. BFL XI.916

X 150100

Rexa Dezső könyv- és levéltáros, irodalom-, színház- és város-történész, a Magyar Pen Club tagja számos könyvet, cikket, levéltári segédletet hagyott az utókorra. A megjelent munkák mellett azonban több doboznyi kézírata is fennmaradt utolsó munkahelyén, a Pest Megyei Levéltárban. Ez az iker-könyv a szerző kiadásra váró kötet-terveiből tartalmaz kéthalmaznyi válogatást.

Rexa Pesten született a városegyesítést megelőző évben. Emlékezetében élénken éltek a főváros macskaköves belvárosi utcái, az egykori Rózsa tér és Sebestyén tér környéke, amelyeket utóbb átszabott a város öntörvényű, illetve irányított fejlődése. De megélte a második világháborút követő megváltozott társadalmi rendszer utca-átkereszteléseit is.

A több évtizedes Budapest történeti kutatásaiból e kötetbe került válogatás egyrészt izgalmas „utcabolondériákat” tartalmaz, megszívlelendő tanácsokkal a város döntéshozóinak, élvezetes olvasmányul a városért rajongóknak. Az iker-társ „érdekes apró-cseprő esetkéket” hordoz, amelyekben a szerző majd évszázados életének házakhoz kötődő emlékeire, élményeire tekint vissza. Ez a kettős együtt jeleníti meg Rexát a történész-levéltárost és a majd egy évszázadot megélt író-t. Az utcahistóriákban megnyilatkozik a főlevéltárnok szakmai alapossága, a háztörténetekben teret kap a szépíró, a több mint kilenc évtizedet megtapasztalt, örökké megújuló ember személyessége. Az írások egyszerre viszik közelebb az olvasót szeretett fővárosunkhoz és egy ízes szavú levéltároshoz, akinek arcvonásairól sajnos csak egyetlen, a címlapon megjelent retusált kép maradt ránk.

